

Interdisciplinary Forum
for Community Development

הפורום הבין-תחומי
(פיתוח קהילתי)

פיתוח קהילתי בין-תחומי

מהות, עקרונות ודרכי פעולה

יוסי כורזים-קורושי, חנה כץ, אמנון כרמון

פיתוח קהילתי בין-תחומי

על הכותבים

ד"ר יוסי כורזים-קורושי, מייסד ויו"ר מתנדב של ה"פורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי", דוקטור לעבודה סוציאלית בתחום תכנון, מדיניות ומינהל חברתי מאוניברסיטת קולומביה בניו-יורק; עובד סוציאלי בכיר ומומחה לעבודה סוציאלית קהילתית. מנהל תחום תכנון ומדיניות במשרד הרווחה והשירותים החברתיים ומרצה בכיר בתכנית ללימודי משפחה, בחוג למדעי ההתנהגות, במסלול האקדמי - המכללה למינהל.

ד"ר חנה כץ, חברה בצוות המוביל של ה"פורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי", מרצה במכללה האקדמית ספיר - במחלקה למינהל ומדיניות ציבורית ובמחלקה לעבודה סוציאלית. בעלת תואר דוקטור מאוניברסיטת סאסקס (Sussex) באנגליה. עוסקת כיום בחקר הקשר בין תפיסות עוני ומדיניות בתחום העוני. הקימה את תחום ילדים בסיכון בג'וינט ישראל. חברה בפורום רווחה של מרכז טאוב, וחברת הנהלה ב"מחויבות לשלום וצדק חברתי".

ד"ר אמנון כרמון, מנהל מכון כרם להכשרת מורים לחינוך הומניסטי יהודי. דוקטור לחינוך מהאוניברסיטה העברית בירושלים. שימש כיועץ אקדמי של ה"פורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי". לימד במוסדות שונים להכשרת מורים ופרסם מאמרים בתחומי החינוך וההוראה הבין-תחומית.

ISBN 978-965-7201-06-0

9 789657 201060

הפקות: לפ"מ

פיתוח קהילתי בין-תחומי

מהות, עקרונות וכיווני פעולה

ד"ר יוסי כורזים-קורושי
ד"ר חנה כץ
ד"ר אמנון כרמון

חברי ועדת ההיגוי של הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי לנושא
כתיבת התורה הבין-תחומית:

ד"ר שלומית שולוב ברקן, יו"ר ועדת ההיגוי, מרכז צפוני
ד"ר ליאורה אור, משרד הבריאות, מחוז הצפון
עדנה אנגל, יועצת לפיתוח קהילתי
בתיא חודטוב, אשלים
עידית מיכאלי, הסוכנות היהודית לארץ ישראל
אבי סנדר, השירות לעבודה קהילתית, משרד הרווחה והשירותים
החברתיים
ברוך שוגרמן, השירות לעבודה קהילתית, משרד הרווחה
והשירותים החברתיים

פיתוח קהילתי בין-תחומי

מהות, עקרונות וכיווני פעולה

ד"ר יוסי כורזים-קורושי

ד"ר חנה כץ

ד"ר אמנון כרמון

Interdisciplinary Community Development
Essence, Principles and Directions for Implementation

Yossi Korazim-Korosy (DSW)

Chana Katz (PhD)

Amnon Karmon (PhD)

הגופים נותני החסות לספר

אשלים – עמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים ובני נוער בסיכון
ובני משפחותיהם, מיסודו של ג'וינט ישראל
הסוכנות היהודית לארץ ישראל
משרד הרווחה והשירותים החברתיים, השירות לעבודה קהילתית
המרכז לחינוך קהילתי ע"ש חיים צפורי (נסגר ב-2007)

עריכה: אלישבע מאי, החברה למתנ"סים

רכזת ההפקה: עדנה יושפה פרו, מרכז צפורי

הדפסה: לפ"מ

מסת"ב ISBN 978-965-7201-06-0

נדפס בתל אביב 2009

© כל הזכויות שמורות – לגופים נותני החסות

על ארגוני החסות

אשלים

אשלים - העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים ובני נוער בסיכון ובני משפחותיהם - הוקמה בשנת 1998 ביוזמת ג'וינט ישראל ופועלת בשיתוף ממשלת ישראל והפדרציה היהודית בניו-יורק. אשלים שוקדת על מוקדי פעולה, כגון שירותים לילדים ונוער באמצעות פיתוח מערכות שירותים בקהילה, קידום הישגים לימודיים וצמצום ממדי הנשירה, חיזוק המשפחות בקהילה, ילדים ונוער בסיכון גבוה גם בסידורים חוץ ביתיים (כולל נערות במצוקה), ילדים עם צרכים מיוחדים וטיפול בריאות, תזונה ובטיחות.

היותה של אשלים ארגון בעל היבט בולט של בין-תחומיות (רווחה, בריאות, חינוך) מציבה לה אתגר וגם מאפשרת לה להציע פיתוח מערך מגוון של מענים חדשניים לאוכלוסיית הילדים בסיכון תוך קביעת סדרי עדיפות חדשים. העשייה הרחבה של אשלים נתמכת על ידי מבנה ארגוני המאפשר התכוונות אל אוכלוסיות יעד שונות והתמקדות בתחומי תוכן מגוונים: הגיל הרך, ילדים, בני נוער, ילדים עם צרכים מיוחדים ותחומי ידע חותכי אוכלוסיות.

הסוכנות היהודית

הסוכנות היהודית היא ארגון כלל-עולמי שישראל במרכזו, הפועל מכספי תרומות ובשותפות עם יהדות העולם, להבטחת עתידו של העם היהודי. הסוכנות היהודית פועלת בשלושה תחומים: עידוד עלייה וסיוע בקליטה מוצלחת, חינוך יהודי-ציוני בקהילות העולם וחיזוק החברה הישראלית.

בארץ מתמקדת הסוכנות היהודית בצמצום פערים וביצירת הזדמנויות לילדים ולבני נוער, בחיזוק הקשרים בין יהדות התפוצות לחברה הישראלית ובהשקעה באזורי העדיפות - גליל, נגב וירושלים.

משרד הרווחה והשירותים החברתיים **השירות לעבודה קהילתית**

השירות לעבודה קהילתית במשרד הרווחה והשירותים החברתיים הוא שירות המפתח, מרכז ומפקח על פעולות המשרד בתחום הקהילתי. השירות מפתח ומקדם תכניות ברמה הארצית ומאגם משאבים של תכניות חברתיות-קהילתיות בין-משרדיות ובין-ארגוניות ברמה הארצית. השירות פועל גם כיחידת ייעוץ, הדרכה ופיקוח מקצועי לעובדים סוציאליים קהילתיים ברשויות המקומיות, למחלקות לשירותים חברתיים, לשירותים ולגופים אחרים ברשויות המקומיות. ייעוד השירות הינו להוביל, לפתח ולקדם תהליכי פיתוח והתארגנות קהילות ברמת השכונה, היישוב, האזור ומדינת ישראל. זאת, באמצעות גישה ופעילות מערכתית-קהילתית, המשלבת בין התחומים החברתיים, הפיזיים והכלכליים. כל זאת, תוך מיצוי הפוטנציאל והכוחות הקיימים למען שיפור איכות החיים של התושבים והתבססות על מערכת ערכים של כבוד האדם ואמונה ביכולתו לקדם את עצמו ואת קהילתו, תוך פיתוח סולידריות חברתית ורגישות תרבותית.

המרכז לחינוך קהילתי ע"ש חיים צפורי

המרכז לחינוך קהילתי ע"ש חיים צפורי בירושלים שימש מוקד לימוד, הכשרה, מחקר ומפגש לעוסקים בחינוך קהילתי ובניהול חברתי בארץ ובעולם. המרכז היה נקודת חיבור בין האקדמיה לשדה, בין התיאוריה למעשה בתחומי קהילה, חברה ותרבות. המרכז נסגר בשנת 2007.

תוכן העניינים

7	הקדמה – פרופ' דב גולדברגר
11	פרופ' ארזה צ'רצ'מן
15	דבר ארגוני החסות
19	מבוא
	<ul style="list-style-type: none">• מטרת הספר• על הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי• ציוני הדרך המרכזיים בפעילות הפורום• מבנה הספר
31	פרק א': המעבר לפיתוח קהילתי בין-תחומי בישראל
	<ul style="list-style-type: none">• הרקע וההקשר ההיסטורי• הצורך וגורמי ההשפעה בהווה• המציאות הרב-ממדית של פיתוח קהילתי
47	פרק ב': רקע תיאורטי ומושגי יסוד
	<ul style="list-style-type: none">• פיתוח• קהילה• פיתוח קהילתי• תחום ובין-תחומיות• פיתוח קהילתי בין-תחומי• מה בין 'בין-תחומי', 'בין-ארגוני' ו'רב-תחומי'?• טיפולוגיה של חברות בין-תחומיות• התחומים העיקריים המרכיבים את הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי• הקהילה כשותפה מרכזית בפיתוח קהילתי בין-תחומי
95	פרק ג': לקראת פרקטיקה של פיתוח קהילתי בין-תחומי: השלכות מהתיאוריה
	<ul style="list-style-type: none">• הגישה הפרקטית• תפיסות פילוסופיות על אודות היחס בין תחומי דעת שונים• מטפורות של בין-תחומיות• תובנות מעשיות שעולות מהתפיסות הפילוסופיות ומהמטפורות

פרק ד': לקראת פרקטיקה של פיתוח קהילתי בין-תחומי: השלכות מניתוחי אירועים

117

- כדאיות המעבר לפיתוח קהילתי בין-תחומי
- אפיוני החבירה בין אנשי המקצוע
- הממשק בין אנשי המקצוע לבין פעילי הקהילה
- סוגיות אתיות
- ניהול ומנהיגות (ניהוג)
- יעילות ומועילות
- מדדים לתכנון, לניתוח ולהערכה של נושאים בין-תחומיים בפיתוח קהילתי

139

פרק ה': סיכום התובנות המרכזיות

- תיאור תמציתי של ארבעת רכיבי התורה הבין-תחומית
- כיווני פעולה לעתיד

153

מקורות

169

נספחים

- נספח מס' 1: רשימת האירועים שנידונו בפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי
- נספח מס' 2: תקצירי אירועים
- נספח מס' 3: רשימת הפעילים המרכזיים של הפורום ותפקידיהם בזמן פעילותם

לוחות ותרשימים

- תרשים 1: עולם הידע של הפיתוח הכלכלי המקומי
- תרשים 2: המומחיות הבין-תחומית האידאלית
- תרשים 3: מודל הצוות הקהילתי הבין-תחומי
- טבלה 1: טיפולוגיה של חברות בין-תחומיות ובין-ארגוניות

הקדמה

על חשיבותן של שותפויות בין-תחומיות

פרופ' דב גולדברג¹

קריאתו של ספר זה, שבו מתואר רעיון הבין-תחומיות בפיתוח קהילתי, הזכירה לי את ספרה של הילרי קלינטון מלפני כעשור: 'נדרש הכפר כולו' בנושא גידולם וחינוכם של ילדינו². זהו ביטוי אפריקני שאומר: 'נדרש הכפר כולו כדי לגדל ילד'. היום היינו אומרים שנדרשת הקהילה כולה על מנת להתמודד עם האתגרים החינוכיים והחברתיים לגידולו של הילד. הביטוי מעלה את חשיבותה של המשפחה המורחבת, החיה יחדיו באזור גיאוגרפי קטן, אשר משמש כמקום מרכזי לפרנסתם ולשגשוגם של הילדים, לחינוכם, לדאגה לבריאותם ולביטחונם.

'הכפר' המודרני השתנה מאוד. מעטות המשפחות שעדיין גרות בקירבה גיאוגרפית, לומדות ועובדות באותה שכונה ונמצאות בקשרים הדוקים בעיקר עם שכניהם. רבים מהצעירים של היום בוחרים בקריירות המחייבות אותם להתמחות במקצועות מגוונים, הרחק ממשפחות הגרעין שלהם ואשר מוצאים מקומות עבודה שאף הם מחייבים נידות רבה. עם הזמן, צעירים אלה בוחרים את חבריהם לפי תחומי העיסוק והעניין שלהם, לפי האידיאולוגיות והאמונות שלהם, ושומרים על קשר עם חברים אלה גם אם הם התפזרו שוב למרחקים גדולים. בשנים האחרונות, מיליוני אנשים מצטרפים גם לקהילות וירטואליות ומפתחים דרכם קשרים מקצועיים ואישיים עם אנשים שמעולם לא פגשו. בתנאים דינמיים ומורכבים אלה, הסולידריות הישנה של 'הכפר'

¹ פרופסור חבר באוניברסיטת בר-אילן ונשיא המרכז ללימודים אקדמיים.
² הילרי רודהאם קלינטון (1997). 'נדרש הכפר כולו', הוצאת אור-עם.

נפגעה; ההתמחויות המקצועיות מחייבות התחברויות קהילתיות מסוג חדש.

בעיניי, זהו הרקע לחשיבותן של השותפויות הבין-תחומיות המוצעות על ידי די"ר יוסי כורזים ועמיתיו בספר חשוב זה – הנובעות משילוב של ניתוח נכון של המציאות המורכבת, עם תפיסה מקצועית חדשנית ופורצת גבולות. שותפויות בין אנשי מקצוע לבין לקוחותיהם הן ערך מרכזי לעוסקים בפיתוח קהילתי מזה שנים רבות, ואף אני כתבתי על כך בעבר³. מה שחדשני בעיניי בספר שלפנינו, הוא הדגש המושם על חשיבות השותפויות בין אנשי מקצוע שונים העוסקים בתחומי הקהילה ויחסיהם עם נציגי קהילותיהם ופעיליהם. קיום השותפויות הישנות היה קשה ומורכב לכשעצמו וזכה בדיווחים ובמחקרים רבים. השותפויות הבין-תחומיות החדשות, המוצעות בספר זה, נראות אמנם קשות יותר, אך הן מהוות כורח מקצועי עליון לאור הבעיות החברתיות המורכבות של ימינו. שותפויות אלו מחייבות את המשך פיתוח הידע הבין-תחומי בנושאי הקהילה השונים ואת שיטות ההכשרה הנובעות מהלקחים.

- תחום הפיתוח הקהילתי בישראל עבר עד כה שלושה שלבים מרכזיים:
- השלב הריכוזי: בשנות החמישים, השישים וכמעט כל שנות השבעים של המאה הקודמת, התאפיין בשלטון ריכוזי מאוד, במדינה שזה עתה קמה – על בעיותיה הביטחוניות, הכלכליות והחברתיות ותוך קליטת עלייה מסיבית.
 - השלב הביזורי: בשנות השבעים האחרונות ובשנות השמונים, התאפיין בהעברת סמכות וכוח למחוזות של משרדי הממשלה

³ גולדברגר, ד. (1991). בית הספר הקהילתי, קו המחשבה בע"מ; גולדברגר, ד. (1995), המערה המודרנית – מחברה ריכוזית לקהילה דיגיטלית, החברה למתנ"סים.

ולרשויות המקומיות, כחלק מהשינוי האידיאולוגי שהתלווה למהפך השלטוני בשנת 1977.

- השלב הקהילתי-אזרחי: משנות התשעים ועד היום, התאפיין בהעברת סמכות ואחריות לתושבים, שחלק חשוב ממנו נעשה באמצעות ארגוני המגזר השלישי.

עכשיו מציעים כורזים ועמיתיו לעבור לשלב הרביעי, השלב הבין-תחומי, הנובע בעיקרו משילוב בין שני תהליכים מקבילים: המשך ההתמקצעות הפרופסיונלית מחד גיסא, והפיכתן של הבעיות החברתיות למורכבות ולמסובכות, מאידך גיסא. ככל שפיתוח הידע מתקיים בתחומים קהילתיים רבים יותר, כך מתחזקת המומחיות וגובר הצורך בשיתופי פעולה בין התחומים המעורבים. נראה, שלמעשה מדובר בשדרוג ובפיתוח של 'השלב הקהילתי'. המעבר לבין-תחומיות לא נובע רק מתהליכי ההתמקצעות וממורכבות הבעיות, אלא גם מהשינויים התרבותיים שעוברים על החברות המסורתיות והסגורות יותר בישראל, כגון: החברה החרדית והחברה הערבית. כיום, גם בחברות אלה מכירים בערכם של אנשי מקצוע שרכשו מומחיות בתחומי עיסוקם והם פתוחים יותר להיוועץ בהם. אנשי מקצוע הבטוחים בתחומי מומחיותם יהיו מוכנים להודות גם בתחומי חוסר הידע שלהם, אשר יביא אותם לשיתופי פעולה עם בעלי מומחיות שונה כמתחייב ממורכבות הבעיה הנדונה. בהיותי המשנה למנכ"ל במשרד החינוך ומנכ"ל החברה למתנ"סים ראיתי זאת בבתי הספר הקהילתיים, שבהם המנהלים שהיו מקצועיים יותר ובעלי תכונות מנהיגות בולטים, היו גם פתוחים יותר לשיתופי פעולה עם מומחים מתחומים אחרים, עם נציגי ההורים ועם פעילים אחרים בקהילה.

לפנינו ספר המציג נושא חדשני בעל חשיבות עליונה לחברה בישראל, שבעיותיה החברתיות נעשות מורכבות מיום ליום ואנשי המקצוע שבה נעשים מומחים בתחומים ההולכים ונעשים צרים מיום ליום.

המורכבות הרבה וההתמקצעות הצרה מחייבים את הגברת שיתופי הפעולה הבין-תחומיים. זהו ספר מקיף ומעמיק, המציג את נושא הבין-תחומיות בפיתוח קהילתי בהקשרו ההיסטורי מזווית תיאורטית ומעשית. הספר מאתגר את העוסקים בפיתוח קהילתי ואת אלה החוקרים את התחום או מלמדים אותו, לבחון ביושר אינטלקטואלי את תחומי הידע שלהם ולזהות את אותם תחומי חוסר ידע המחייבים התחברויות לבעלי ידע השונה משל עצמם וכן לידע ההתנסותי של נציגי הקהילות ופעיליהן.

אני מברך את שלושת הכותבים ובראשם את ד"ר יוסי כורזים, אשר יזם את הקמת **הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי** לפני כשבע שנים והוביל את פעיליו לסיכום מכובד של תוצרי הלמידה הראשוניים המופיעים בספר זה. אין לי ספק, שבשנים הקרובות ישמש ספר זה בסיס ויסוד להמשך הפיתוח של העבודה הקהילתית הבין-תחומית בשדה העשייה, במחקר ובהכשרה.

כיוונים חדשים, תובנות מעניינות ודרכים להתמודדות

פרופ' ארזה צ'רצ'מן⁴

ברכות מגיעות למחברי הספר הזה ולקבוצה שהכירה בחשיבות הנושא, יזמה את הדיונים שהתנהלו, התמידה לאורך זמן וגיבשה את הרעיונות המוצגים בספר. התזה הבסיסית של הספר ביחס למורכבות הבעיות והתופעות בעולם המודרני בכלל ובתחומי החברה בפרט והצורך בהתייחסות בין-תחומית, היא זו שלטעמי צריכה להיות מובנת מאליה. לצערי, תזה זו עדיין אינה במערכות רבות, הן השלטוניות והן האקדמיות, וגם כאשר מצהירים על חשיבותה ונכונותה, לא בהכרח פועלים על פיה.

ספר זה הוא מעשה אמיץ הנכנס לשדה שבו מספר מכשולים: ארגוניים, בין-אישיים, פוליטיים, רעיוניים ויישומיים. על אף זאת, המתברים והשותפים שלהם לדרך נכנסים לשדה הזה עם עיניים פקוחות, אינם נרתעים מהמכשולים ומנסים להתמודד איתם באופן רציני וגלוי. הדיון שהם מציגים משקף ומבטא את מורכבות הנושא. הם מזהים את המכשולים העומדים בדרך ליישום הגישה ואת נקודות התורפה; הם אינם מתעלמים או מתכחשים להם; להיפך הם מעלים אותם על פני השטח, כדי להציע כיוונים ודרכים להתמודדות. הם גם מעלים תובנות חדשות, חדשניות ומעניינות ומדרבנים אותנו לחשוב מחדש על האופנים שבהם הורגלנו לפעול.

אחד המכשולים המרכזיים היא העובדה, שהמערכות המקצועיות והאקדמיות בנויות על בסיס תחום אחד ושומרות בקנאות כל אחת על

⁴ הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון

הטריטוריה שלה ועל ייחוד הפעולות שלה. כתוצאה מכך, אין במערכות אלו תמיכה לניסיונות לפעול בדרך המוצעת ואין הכרה באלה הפועלים לפיה. תקוותי שבעקבות פרסומו של הספר תהיה תפנית שתשנה מצב זה.

אמנם, יש היום מגמה להכרה ביתרונות של גישות רב-תחומיות ובין-תחומיות וניכרת תזוזה מעטה בכיוון זה, אבל נראה לי שעוד ייקח הרבה זמן עד שהכיוון המוצע בספר יאומץ ויתחיל להתמסד. אני מקווה וממליצה, שלימוד הספר והשקעת מאמצים כנים ליישומו על ידי כל הגורמים הנוגעים בתכניו, יזרזו את הטמעת המסרים החשובים שנמצאים בו.

אני עצמי התנסיתי בשני תהליכים המתקרבים לדרך שהספר מתווה. אחד היה קורס ליועצי שיתוף הציבור בתהליכי תכנון פיזי וחברתי, שהיה יוזמה משותפת לדליה לב-שדה, אז מנהלת השירות לעבודה קהילתית, ולי. בקורס זה השתתפו עובדים קהילתיים של משרד הרווחה ורשויות מקומיות יחד עם מתכננים פיזיים ממשרדי ממשלה, רשויות מקומיות ואחרות ומשרדים פרטיים. השיח שנוצר בין האנשים השונים היה מרתק, אך הכוונה הייתה להגיע לפעילות מקצועית רב-תחומית ולא הייתה כוונה או אפשרות להגיע למודל מקצועי חדש שידמה לרעיון הבסיסי המוצג בספר.

התהליך השני, שהיה במובהק בין-תחומי לפי מונחי הספר, קשור לגיבוש הרעיון של שילוב נספח חברתי-קהילתי בתהליכי תכנון ובנייה. בתהליך זה, שנמשך כשש שנים, השתתפו יחד אנשי מקצוע מהתחומים של עבודה קהילתית, תכנון חברתי, תכנון פיזי ופעילות אזרחית. השקענו הרבה זמן ומחשבה גם בתהליך העבודה שלנו וגם בהכנת התוצר: מדריך להכנת נספח חברתי-קהילתי (רוני, 2006). המשתתפים, שהתמידו לאורך כל הדרך, עברו חוויה מרתקת ומאתגרת. אני מקווה

שהקוראים והמשתמשים במדריך יסכימו אתי שהתוצאה משקפת את הגישה הבין-תחומית המוצגת בספר זה.

אני שמחה להמליץ לכל מי שרואה את עצמו כעוסק בפיתוח קהילתי לקרוא את הספר ולראות איך הוא יכול לפעול על פי הרעיונות המוצגים בו ולהציע כיוונים נוספים לפיתוחו. אני בטוחה שאלה יתקבלו בשמחה על ידי מחברי הספר ושותפיהם, לקראת כתיבת המהדורות הנוספות בתחום חדשני וחשוב זה.

מקורות

רונו, בת שבע (עורכת) (2006), **מדריך לשילוב "נספח חברתי-קהילתי"**
בתהליכי תכנון ובנייה – עקרונות ודרכי פעולה, היחידה לדמוקרטיה
השתתפותית, המרכז לחינוך קהילתי ע"ש חיים צפורי, ירושלים.

דבר ארגוני החסות

הספר שבידכם הוא תוצר של תהליך ארוך וייחודי בתחום ידע חדשני. פיתוח קהילתי בין-תחומי חדש בארץ ובעולם וצמח כתוצאה מחיפוש אחרי כיוונים חדשים בחיים קהילתיים ההולכים ונהיים מורכבים מיום ליום. במצב כזה כל אחד מחפש גישות חדשות וחדשניות להתמודדות עם המורכבות, בין שהוא איש מקצוע השואף לפעול ביתר מקצועיות ובין שהוא תושב פעיל המנסה לשפר דבר מה באיכות החיים בקהילה שלו. הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי, כפי שהוא מוצג בספר, יכול לקדם גם אנשי מקצוע וגם תושבים פעילים ובעיקר את פעילויותיהם המשותפות.

במבוא לספר יש תיאור של תהליך המסע הייחודי שנעשה לפיתוח ולקידום התחום בארץ. הוצאת הספר לאור היא ציון הדרך האחרון בסדר הכרונולוגי, אך אנו מקווים שהוא לא יישאר האחרון אלא נקודת מפנה בקידום רחב יותר של התפיסה.

נמצאו מעט דוגמאות לפיתוח קהילתי בין-תחומי בישראל ולכן העבודה היתה קשה ועוד יותר חשובה. ההליכה בדרך לא סלולה ובתחום ידע הנמצא בהתהוות היא מורכבת ורצופת מכשולים. האתגר היה להביא את התחום החדש בצורה של ידע תיאורטי יחד עם כיוונים ברורים, שיאפשרו ללמוד וללמד ובעיקר לעשות.

למשימה של איסוף וכתובת הידע והניסיון בתחום חברו יחד ארבעה גורמים שונים במגזר הציבורי. הפורום לפיתוח קהילתי בין-תחומי כבר קם לפני כן ופעל באופן אינטנסיבי בכיוונים שונים לחקירה ולמידת התחום החדש.

ברצוננו לציין את הגורמים כאן וגם את אלה שעמדו בראשם בתחילת היציאה לדרך הלא נודעת.

- **אשלים** (העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים ולבני נוער בסיכון ומשפחותיהם, מיסודם של ג'וינט ישראל, ממשלת ישראל והפדרציה היהודית של ניו יורק) – בראשותו של פרופ' יוסי תמיר, אשר נרתם כבר בשלבים הראשונים של פעילות הפורום גם מבחינה תקציבית.
- **הסוכנות היהודית** – במסגרתה הוביל ד"ר יגאל דוניץ (ז"ל), את תפיסת הבינוי הקהילתי ותרתם רבות ליצירתן של שותפויות בין-תחומיות כמנוף לפיתוח קהילות ולצמצום פערים חברתיים.
- **המרכז לחינוך קהילתי ע"ש חיים צפורי** – בראשותו של ד"ר ארתור באך, אשר שאף להפוך את המרכז ביער ירושלים למרכז הכשרה בין-תחומי בחינוך קהילתי.
- **השירות לעבודה קהילתית** (משרד הרווחה והשירותים החברתיים) – בראשותה של גבי דליה לב-שדה, אשר זיהתה את הפוטנציאל שבגישה הבין-תחומית להמשך פיתוחה של העבודה הסוציאלית הקהילתית בארץ.

נציגי הארגונים הללו היו שותפים פעילים לאורך כל הדרך במפגשי הלמידה, בארגון הכנסים ובסיוע האישי והחומרי של הפורום. החבירה ביננו משקפת את העניין המשותף שלנו בהיבטים הבין-תחומיים של הפיתוח הקהילתי, תוך שמירה על תחומי העיסוק ועל הייחודיות של כל ארגון.

את התהליך הוביל עמיתנו ד"ר יוסי כורזים-קורושי, בשותפות עם הגורמים המממנים ועם גרעין הפעילים המרכזי של הפורום. במובנים רבים, ד"ר כורזים-קורושי הוא הקטליזטור של השותפות, והוא ממשיך להוביל את תהליכי הפיתוח והשיווק של הנושא בישראל ואף בחו"ל. אין ספק, שללא התלהבותו, מנהיגותו המקצועית ונחישותו לקידום הבין-תחומיות בפיתוח קהילתי, לא היינו מגיעים לספר זה

כעת. אנו מבקשים להביע בפניו את תודתנו והערכתנו על כך. יחד איתו אנו מודים לשני הכותבים הנוספים, ד"ר חנה כץ ואמנון כרמון. פעילותם בתוך הפורום ובעיקר כתיבתם תרמו תרומה רצינית ביותר לקידום התחום.

תודותינו נתונות לכלל חברי ועדת ההיגוי על עבודתם הנאמנה. כמו כן, אנו מודים לחברי הפורום בכל התקופות, שתרמו להבנה, לפיתוח ולקידום הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. אחרונה חביבה תודה מיוחדת לאלישבע מאי מהחברה למתנ"סים על עבודתה המסורה בעריכת הספר.

יש לקוות שספר זה ישמש זרז לזיהוי פרויקטים קהילתיים מורכבים המתייבים את הגישה הבין-תחומית, וכי אותם פרויקטים ילוו בבניית תכניות הכשרה חדשות לאנשי מקצוע ולעריכת מחקרים בנושא. כיווני פעולה אלה נחוצים ביותר, אם אמנם ישתכנעו הקוראים בחשיבותו של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי לשם שיפור יכולתה של החברה המודרנית להתמודד עם הבעיות החברתיות המורכבות העומדות בפניה כיום.

אנו מקווים, שעם צאת הספר לאור, הגישה הזאת תפרוץ מעבר לגבולות הפורום ותמצא שותפים באקדמיה, בארגונים ומוסדות ציבוריים ובתוך הקהילות השונות והמגוונות בארץ. תקוותנו הנוספת והגדולה יותר, שגישה חדשנית זו תשפר בסופו של דבר את יעילות ומועילות ההתערבויות הקהילתיות במצבים החברתיים המורכבים איתם עלינו להתמודד.

ברוך שוגרמן
משרד הרווחה
והשירותים החברתיים

ד"ר שלומית שולוב-ברקן
מרכז צפורי

עידית מיכאלי
הסוכנות היהודית

בתיה חודטוב
אשלים

מבוא

מטרת הספר

הצורך בחשיבה ובפעולה בין-תחומיים בענייני חברה זוכה להתפתחות מואצת בשנים האחרונות בשורה ארוכה של הקשרים, כגון חינוך, בריאות, רווחה, פיתוח כלכלי, תכנון ומחקר, ועוד. גם מקומו של הפיתוח הקהילתי לא נפקד ממגמה זו. בנושא זה, כמו בנושאים רבים אחרים, מתברר שאין תחום ידע (דיסציפלינה) או מקצוע (פרופסיה) אחד היכולים לספק פתרונות טובים לבעיות מורכבות העולות מהשטח. הכיוון הבין-תחומי נתפס על כן כפתרון המתבקש: במקום כיווני פעולה חד-תחומיים ומפוצלים, הגישה המועדפת היא זו המשלבת את מרב התחומים הרלוונטיים לפעולה משותפת שתוביל לפתרון כולל (אלבק, 1983; הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי, 2001; כורזים-קורושי, 2002).

הנחת היסוד של התורה הבין-תחומית בפיתוח קהילתי היא, שמול המורכבות הרבה של בעיות קהילתיות, רק פעולה בין-תחומית מושכלת ומשולבת עשויה לחולל שינויים חברתיים עמוקים. אולם, לפיתוח הקהילתי הבין-תחומי אין עד היום תורה שיטתית או דרך פעולה מוסכמת, ואף מושגי היסוד שלו לא לובנו דיים. לכן, המטרה המרכזית של ספר זה היא להציע דגשים וכיוונים ראשוניים לתורה בין-תחומית בפיתוח קהילתי ולבחון דפוסי פעולה בין-תחומיים בשדה היישום, במגמה לחולל שינוי יעיל יותר בקהילה מאשר באמצעות התערבויות חד-תחומיות נפרדות.⁵

⁵ מושגים אלה מובהרים בעיקר בפרק ב'.

לידתו של הספר בשנת 1999, בעקבות הכנס של 'הארגון הבינלאומי לפיתוח קהילתי' (IACD) אשר התקיים באדינבורו, סקוטלנד. בכנס זה השתתפו חמישה נציגים מישראל - ארבעה בעלי הכשרה מקצועית בעבודה סוציאלית קהילתית ואחד מתחום החינוך הבלתי-פורמלי⁶. בכנס, שבו השתתפו למעלה מ-300 אנשי מקצוע מעשרות מדינות, התברר כי ברחבי העולם עוסקים בתחום הפיתוח הקהילתי בעלי מקצוע הבאים מרקע אקדמי מגוון ביותר. עוד התברר, כי רוב הפרויקטים שהוצגו בכנס כללו יותר ממצג אחד ובמקרים אלה הם היו בעלי רקע אקדמי שונה.

'גילוי' הרב-תחומיות של המשתתפים הפתיע את הנציגים מישראל, אשר הכירו 'דגם ביתי', שבו העבודה הסוציאלית הקהילתית משמשת 'מקצוע עוגן' כמעט בלעדי - בהכשרה, בהרשאה הציבורית (אקרדיטציה) ובעבודה בשטח. עם שובם ארצה, החליטו החמישה לאתר עמיתים נוספים - בתנאי שאין הם באים מתחום העבודה הסוציאלית הקהילתית ולהזמין למפגש. נקבע, כי מטרת המפגשים הראשונים תהיה להתחיל בהידברות בדבר האפשרות להרחיב את מעגל העוסקים בפיתוח קהילתי לבעלי מקצוע נוספים שייענו להזמנה. ואכן, במהרה נמצאו עורך דין קהילתי, רופאה מקדמת בריאות, סוציולוג, אשת חינוך קהילתי, מתכנן עירוני-קהילתי, ועוד.

קבוצת המייסדים זיהתה עד מהרה את הצורך במעבר מפיתוח קהילתי חד-תחומי לפיתוח קהילתי בין-תחומי, וזאת מכמה סיבות:

1. הצורך להתאים את דרכי ההתערבות למציאות חברתית ההולכת ונעשית מורכבת מיום ליום.

⁶ ראה בנספח 3 את רשימת המייסדים והפעילים המרכזיים של הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי בשלבי פעילותו השונים, הארגונים שהם יצגו והרקע המקצועי שלהם.

2. ההסכמה כי פיתוח קהילתי בישראל בתחילת שנות ה-2000 אינו יכול להתקיים רק למען מימוש מטרותיו של השלטון המרכזי או השלטון המקומי, אלא גם למען פיתוח חברה אזרחית פלורליסטית, המבוססת על זכותן של קבוצות וקהילות לחיות בסביבה בעלת איכות חיים גבוהה, בריאה ובטוחה.

3. שינויים בעולם הידע המשפיעים על תובנות אנשי המקצוע, באשר לידע הנדרש בפיתוח קהילתי בתפיסות המקצועיות, בהכשרה, במחקר ובדרכי העבודה בשטח.

ספר זה מיועד למגוון רחב של אנשי מקצוע המבקשים להרחיב את תחומי הידע ואת תחומי העניין שלהם בנושא הפיתוח הקהילתי, מעבר לאותם תחומים שבהם הם עוסקים כיום – אם במחקר או הוראה באקדמיה, אם בהכשרת עובדים או בעשייה היומיומית בתהליכי שינוי בחברה מורכבת. למעשה, מדובר בנושא חדש שנמצא עדיין בתהליכי התהוות. תקוותנו, שספר זה יקדם את הדיון הציבורי לקראת יישומו של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי בעתיד הקרוב.

על הפרום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי

היוזמה של קבוצת המייסדים התגבשה עד מהרה לקבוצת עניין לא-פורמלית של יחידים וארגונים – שנקראה 'הפרום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי'. חברי הקבוצה החליטו לקדם את רעיון הבין-תחומיות בפיתוח קהילתי ברמה התיאורטית והמעשית. חסויות האירוח הראשוניות ומימון המודעה לכנס הראשון התקבלו מארגון שתי"ל, מהמחלקה לפיתוח קהילה בחברה למתנ"סים, מהשירות לעבודה קהילתית במשרד הרווחה ומסמינר אפעל. בהמשך, עמותת 'אשלים' הצטרפה כמממנת את העסקתו של יועץ אקדמי לבין-תחומיות ואילו

משנת 2004, קיבל על עצמו המרכז לחינוך קהילתי ע"ש חיים צפורי בירושלים את ניהול הפרום.

הצוות המוביל של הפרום ומשתתפיו הקבועים מייצגים ארגונים ואנשי מקצוע עצמאיים שונים, בעלי תחומי ידע ותחומי עיסוק מגוונים בפיתוח קהילתי. הם רואים עצמם מחויבים ללמוד, לקדם וליישם את נושא הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי – כל אחד בסביבתו המקצועית והארגונית. חברי הפרום מקווים, כי התארגנות זו תהווה מנוף לקידום נושא הפיתוח הקהילתי בישראל.

כבר בתחילת דרכו, קבע הצוות המוביל של הפרום את חזונו: 'לפעול לפיתוחה ולהנחלתה של תורה קהילתית בין-תחומית, תוך מיצוי מיטב ומירב המשאבים לשיפור איכות החיים של כל קהילה בישראל'. בהמשך, הורחב החזון וכלל גם את הנכונות 'לסייע לארגונים שונים המבקשים לעסוק בפיתוח קהילתי בין-תחומי בשטח'. חברי הפרום קבעו שלוש מטרות מרכזיות להמשך פעילותם:

1. פיתוח תורה קהילתית בין-תחומית, באמצעות:

- א. בירור תפיסות יסוד, גיבוש שפה מקצועית, עקרונות ושיטות פעולה מוסכמות, תוך פיתוח מודלים בין-תחומיים לפיתוח קהילתי.
- ב. פיתוח תחומי ידע משותפים וכתובת תורה, לצד המשך בירור תחומי הידע ותחומי העיסוק הייחודיים של כל הגורמים השותפים.
- ג. הפצת הידע והתורה בקרב חברי הפרום, לקוחותיהם וציבורים אחרים בעלי עניין.
- ד. קידום מחקרי פעולה יישומיים שמתמקדים בגישות בין-תחומיות בפיתוח קהילתי.

2. קידום שותפויות בין-תחומיות ובין-ארגוניות להתמודדות עם

סוגיות חברתיות-קהילתיות מורכבות, באמצעות:

א. העלאת המודעות של קובעי המדיניות, ברמה הארצית והמקומית ובתחומי החברה המורכבים, לחשיבותה של מדיניות חברתית המבטיחה צדק חברתי על בסיס קידום פעילויות של פיתוח קהילתי בין-תחומי.

ב. קידום פעילויות של פיתוח קהילתי בין-תחומי המושתתות על עקרונות זכויות האדם, תוך עידוד פעילויות אזרחיות ופעילויות מקצועיות לשיפור מצבים חברתיים מורכבים ולקידום הצדק החברתי.

ג. קידומן של קהילות גיאוגרפיות ופונקציונליות במצבי סיכון וסכנה מורכבים ושיתוף נציגיהן בעשייה.

3. פיתוח משאבי אנוש מקצועיים, באמצעות:

א. העמקת שיתופי הפעולה והשותפויות בין אנשי מקצוע מתחומי העיסוק השונים של הפיתוח הקהילתי, אשר להם מטרות משותפות – אם מהמגזר הציבורי, הממשלתי והמוניציפלי ואם מהמגזר הוולונטרי או העסקי.

ב. מתן תמיכה וגיבוי מקצועי לחברי הפורום וסיוע לעובדים ולארגונים בשטח באיתור הזדמנויות לקידום פעילויות של פיתוח קהילתי בין-תחומי.

ג. פיתוח שיטות הכשרה, השתלמות ושיטות התערבות חדשניות אשר מדגישות שיטות שונות של שיתופי פעולה בין-תחומיים בפיתוח קהילתי ובחנות את יעילותן.

כבר בשלבי התארגנותם הראשוניים חברי הפורום זיהו את **רכיבי 'הבין-תחומיות' העיקריים, הכוללים שילוב מרבי בין:**

- א. גישה אינטרדיסציפלינרית-בין-תחומית בין בעלי מקצוע שונים הפועלים לפיתוח הקהילה, תוך פיתוח 'רכיבי ליבה' משותפים, לצד שמירה על תחומי מומחיות הייחודיים לכל בעל מקצוע החבר בפורום.
- ב. שיתוף פעולה מוגבר בין ארגונים בעלי תחומי אחריות שונים, אך בעלי יעדים מערכתיים דומים ברמה המקומית-קהילתית, כגון: ארגוני חינוך, בריאות, רווחה, זכויות אזרח, איכות הסביבה, תכנון חברתי וכו'.
- ג. שילוב בין שיטות התערבות קהילתיות מגוונות: החל בשיטות הפיתוח הקהילתי המסורתי וכלה בשיטות חדשות יותר של מאקרו-פרקטיקה.
- ד. שילוב בין-מגזרי: ממשלתי ומוניציפלי, וולונטרי ופרטי-עסקי.

ציוני הדרך המרכזיים בפעילות הפורום

במהלך השנים 1999 עד 2004 חברי הפורום נפגשו אחת לחודש בממוצע במסגרת 'קהילה מקצועית לומדת', למטרות למידה ולבחינת דרכים לקידום הבין-תחומיות בפיתוח קהילתי במובנה הרחב. הם קיימו מפגשי למידה לניתוח אירועים בין-תחומיים ובמקביל ארגנו במשך אותן שנים כנסים ארציים, שבהם השתתפו כ-500 אנשי מקצוע. משנת 2004, מאמצי הפורום הושקעו בכתיבתו של ספר זה ובזיהוי פרויקטים יישומיים בתחום הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי.

להלן ציוני הדרך המרכזיים של הפורום:

1. המחצית השנייה של 1999: התכנסויות ראשונות וגיבוש גרעין מייסדי הפורום.

2. מאי 2000: קיום כנס היסוד של הפורום בסמינר אפעל בחסות 12 ארגונים⁷, תחת הכותרת: 'כולנו ביחד ולכל אחד ייחודי'. הרצאת הפתיחה ניתנה על ידי מר צ'רלי מקיקונל – מזכ"ל האגודה הבינלאומית לפיתוח קהילתי (IACD). בכנס השתתפו כ-300 אנשי מקצוע מכ-40 ארגונים, בעלי למעלה מ-20 תחומי התמחות בפיתוח קהילתי⁸.
3. דצמבר 2000: קיום כנס שנועד להמשך העיצוב המקצועי של הפורום בשיטת ה'מרחב הפתוח' (Open Space). הכנס נערך בבית הספר לעובדי נוער של משרד החינוך, בהנחיית המייסדים ובהשתתפות כ-50 אנשי מקצוע (עדכון ח"ן, 2001).
4. מרץ 2001: אירוח 12 משפטנים משבעה ארגוני סינגור חברתיים ומהאקדמיה העוסקים בעריכת דין קהילתי⁹. הצגת ספרו של ג'ררד לופז 'עריכת דין מרדנית' (Lopez, 1992) שימשה הקדמה לבירור סוגיות כמו עריכת דין קהילתית ופעילויות סינגור בין-תחומיות.
5. יוני 2001: קיום הכנס הארצי השני בסמינר אפעל, בחסותם של 12 הארגונים מכנס היסוד, לדיון במסמך היסוד 'חזון הפורום ודרכים

⁷ האגודה הבינלאומית לפיתוח קהילתי (IACD); האגודה לזכויות האזרח בישראל; האגף לקהילה ומשמר אזרחי במשטרת ישראל; השירות לעבודה קהילתית במשרד הרווחה; המחלקה לישראל בסוכנות היהודית; אגף חברה וקהילה והמינהל לבתי ספר קהילתיים בחברה למתנ"סים; המחלקה לישראל בסוכנות היהודית; עמותת העובדים הסוציאליים הקהילתיים; מינהל חברה ונוער, תחום נוער וקהילה במשרד החינוך; שתי"ל, מיסודה של הקרן החדשה לישראל; סמינר אפעל; רשת ערים בריאות בישראל.

⁸ ראה פירוט תחומי ההתמחות בפרק ב'.

⁹ הארגונים שהשתתפו: המחלקה המשפטית באגודה לזכויות האזרח; התכנית לחינוך משפטי-קליני באוניברסיטת תל אביב; החטיבה לזכויות במכללה למשפטים ברמת גן; הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית; שתי"ל, מיסודה של הקרן החדשה לישראל; האגודה הבינלאומית לזכויות הילד; עמותת 'ידיד' ועמותת סינגור קהילתי.

להגשמתו (הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי, 2001)¹⁰. בכנס זה הוחלט להמשיך את פעילות הפורום כיקהילה לומדת, תוך חיפוש חסות של ארגון מאמץ.

6. מאי 2002: קיום הכנס השנתי השלישי בסמינר אפעל בנושא: 'תחומיות ובין-תחומיות בפיתוח קהילתי – מעשייה להמשגה'. הרצאת הפתיחה ניתנה על ידי פרופ' ליאון אפשטיין, מנהל בית הספר לבריאות הציבור ורפואה קהילתית של האוניברסיטה העברית ובית החולים הדסה בירושלים, אשר הדגים את הנושא בהיבט של קידום הבריאות. בכנס זה הוצגו ונותחו לראשונה שישה אירועים מהשטח המדגימים יחסים בין-תחומיים בפרויקטים קהילתיים.¹¹

7. מאי 2003: קיום כנס שנתי רביעי במרכז צפורי. הרצאת הפתיחה ניתנה על-יד פרופ' טרי מזרחי - מנהלת מרכז ההכשרה והלמידה לארגון ולפיתוח קהילתי בהנטר קולג', אוניברסיטת העיר ניו יורק ונשיאת איגוד העובדים הסוציאליים (דאז) בארצות הברית (NASW). נושא ההרצאה היה: 'מתיאוריה לפרקטיקה, או שמא להפך בפיתוח קהילתי בין-תחומי'. גם בכנס זה הוצגו ונותחו אירועים בין-תחומיים מהשטח (כורזים, 2003).

8. שנת 2004: במסגרת 'הקהילה המקצועית הלומדת', נוסחו תבחינים לניתוח ולהערכה של הממדים הבין-תחומיים בפרויקטים קהילתיים והם נבחנו לראשונה לגבי תכנית של משרד הבריאות להורדת שיעור תמותת תינוקות, מומים מולדים ופגות במגזר

¹⁰ ראה גם: עיתונם של חברי ACOSA – האגודה (האמריקאית והבינלאומית) לארגון קהילתי ולמינהל חברתי (Korazim-Korosy, Y. (2001)

¹¹ במהלך הכנסים השנתיים ומפגשי הלמידה השוטפים הוצגו ונותחו ברמות המשגה שונות 15 אירועים קהילתיים בין-תחומיים. נושאי האירועים מופיעים בנספח 2 ואחריהם התקצירים של שישה אירועים שבהם נעשה שימוש בספר זה.

הערבי במחוז הצפון¹². במהלך השנה גויסו גם כספים לכתיבת ספר התורה ובתחילת 2005 החלה כתיבתו.

במהלך כל השנים הללו התקיימו מפגשי למידה רבים בקבוצות שבהן נכחו בין 20 ל-30 משתתפים. נוסף על כך, הוצגו הרעיונות והפעילויות של הפורום גם בקרב קבוצות מתעניינים אחרות, בשלושה כנסים מקצועיים בישראל ובחמישה כנסים בינלאומיים¹³.

לטווח הרחוק, פעילי הפורום מעוניינים לעסוק בפיתוחן של קהילות שונות, גיאוגרפיות ופונקציונליות כאחת, תוך מתן קדימות לקהילות הנמצאות בשולי החברה ובמצבי סיכון שונים. ביסוד פעילויות אלה תעמוד השאיפה לדרבן את ממשלות ישראל וכן את ראשי המגזרים ההתנדבותי והעסקי על מנת שיפעלו לצמצום פערים חברתיים, לקידום הדמוקרטיה ולחיזוק החברה האזרחית במטרה לקדם מדיניות של צדק חברתי. מדיניות זו תמומש באמצעות קידום פעולות קהילתיות בין-תחומיות, אשר יבטיחו את השתתפותן של קבוצות תושבים מגוונות, את זכויותיהם החברתיות, האזרחיות והאישיות, תוך שיתופם המרבי ותוך יצירת שותפויות אתם.

פעילי הפורום מקווים להוות מנוף להפצת האסטרטגיה של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי בקרב מערכות השלטון המרכזי והמקומי; במוסדות ובארגוני ציבור, כולל בעמותות ובמלכ"רים; בקרב הדרגים הפוליטיים השונים ובקרב פעילים קהילתיים. פעילויות אלה יבוצעו באמצעות בחינה ביקורתית ובלתי תלויה של המציאות ותוך קידום רפורמות במדיניות החברתית במובן הרחב. לפיכך, חברי הפורום

¹² ראה נספח 2 אירוע מס' 1, עמוד 172.

¹³ בישראל: באיגוד העובדים הסוציאליים, בעמותת העובדים הסוציאליים הקהילתיים, באגף חמ"ע בגוינט ישראל, במחוז הצפון של משרד הבריאות, במשרד החינוך ובאוניברסיטה העברית. בהו"ל: בכנסים של IACD – במונטריאול ובלונדון, בכנסים של ACOSA בארצות הברית – באטלנטה, באנהיים, בניו יורק ובשיקגו וכן בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת קולומביה בניו יורק.

מבקשים לשמור על עצמאות מקצועית מרבית בכל מטלה שהם ייקחו על עצמם. נאמנותם הראשונה תהיה לערכיהם המקצועיים וללקוחותיהם, באמצעות שיטות התערבות רב-תחומיות ובין-תחומיות¹⁴, המשלבות בתוכן סוגיות של קידום בריאות; חינוך קהילתי ותרבות; רווחה, דיור ואיכות הסביבה, לצד סוגיות משפטיות של זכויות אדם. בהיות חברי הפורום קבוצה מקצועית בלתי תלויה ככל האפשר, הם חופשיים לנקוט בפעילויות של סינגור ולהקים שדולות בפני הממסד, על מנת לקדם מדיניות חברתית המשתפת את נציגי הקהילות הנדונות.

מבנה הספר

הספר שלפנינו כולל חמישה פרקים. פרק א' סוקר את הרקע ואת הצורך למעבר לפיתוח קהילתי בין-תחומי בישראל. פרק זה נחלק לשלושה חלקים: הראשון מציג את הרקע ההיסטורי של פיתוח קהילתי בישראל לאורך ציר הזמן, תוך התמקדות בשלוש תקופות – התקופה העותומאנית, תקופת המנדט הבריטי ותקופת מדינת ישראל. בחלק השני מוצג הצורך במעבר לבין-תחומיות בפיתוח הקהילתי באמצעות פירוט של ארבעה גורמי השפעה בהווה: השפעתם של תהליכים גלובליים ולאומיים; מורכבות הסוגיות שבהן עוסק הפיתוח הקהילתי; השינויים המבניים בזירת הפיתוח הקהילתי; הצרכים המקצועיים של העוסקים בפיתוח קהילתי. החלק השלישי מתאר את המציאות הרב-ממדית של פיתוח קהילתי. כל אלו יוצרים, בנפרד ובמשותף, את בסיס הצורך במעבר לפיתוח קהילתי בין-תחומי.

פרק ב' מציג את הרקע התיאורטי של התורה הבין-תחומית בפיתוח קהילתי, ומתבסס על מושגי היסוד של הספר – פיתוח, קהילה, תחום ובין-תחומיות – ועל השילובים שביניהם. בתחילת הפרק אנו בוחנים

¹⁴ מושגים אלה מפורטים בפרק ב'.

את המושגים הללו בנפרד ובהמשך מציגים אותם כתיאוריות ראשוניות על הקשרים שביניהם, כולל הגדרה ראשונית למושג פיתוח קהילתי בין-תחומי והצגתה של טיפולוגיה של חברות בין-תחומיות ובין-ארגוניות. בהמשך הפרק, אנו מציגים את חמשת התחומים שנמצאו כחשובים ביותר לעוסקים בפיתוח קהילתי בין-תחומי בישראל - עבודה סוציאלית קהילתית; עריכת דין קהילתית; חינוך קהילתי; תכנון חברתי עירוני וסביבתי; רפואה מונעת וקידום בריאות בקהילה - ומוסיפים עליהם את נציגי הקהילה כשותפים מרכזיים. הפרק מסתיים בניסוח תבחינים ראשוניים לגבי מהותו של פרויקט קהילתי בין-תחומי.

שני הפרקים הבאים מוקדשים לדיון בפרקטיקה של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. פרק ג' מוקדש להשלכות של הגישות התיאורטיות, שהוצגו בפרק ב', על הפרקטיקה. במוקד הפרק נמצא שתי תפיסות שיקדמו אותנו לפיתוח הפרקטיקה הבין-תחומית: תפיסות פילוסופיות על אודות היחס שבין תחומי הידע והדעת השונים ומטפורות של בין-תחומיות. הפילוסופיה היא תחום דעת שעוסק בשאלות שונות הקשורות לטיבו של הידע ואילו המטפורות משמשות כלי חיוני להבנה של מושגים מורכבים, על ידי הצעת דימוי מוחשי למושגים מעורפלים. בעקבות הצגת התפיסות הפילוסופיות והמטפורות, נציג 15 תובנות מעשיות לגבי פיתוח קהילתי בין-תחומי העולות מתוך הדיון בשתי הגישות התיאורטיות. הפרק מסתיים בתחילתה של בניית שפה מקצועית משותפת לשם דיון ביחס שבין תחומי הדעת השונים.

פרק ד' מתמקד בבחינת ההשלכות המעשיות של ניתוחי אירועים על הפרקטיקה. הפרק פותח בשאלת הכדאיות במעבר לפיתוח קהילתי בין-תחומי וממשיך באפיוני החבירה בין אנשי מקצוע ובממשק שביניהם לבין פעילי הקהילה. לאחר מכן מוצגות דילמות אתיות וסוגיות של ניהול ומנהיגות (ניהוג) בפיתוח הקהילתי הבין-תחומי.

הפרק מסתיים בהתמודדות ראשונית עם שאלות של מדדי הצלחה עבור פרויקטים קהילתיים בין-תחומיים ומציע רשימה של מדדים לבחינתם בשלבי התכנון, הביצוע וההערכה.

פרק ה' מסכם את התובנות המרכזיות של הספר, תוך אזכור העובדה שלמעשה לא נמצאו עדיין דוגמאות טובות לפיתוח קהילתי בין-תחומי בישראל וכי למעשה מדובר בתחום ידע חדשני שנמצא בהתהוות. מהסיכום עולה, כי חברות בין-תחומיות מוצלחות מתאפיינות בהשקעת זמן בפיתוח תהליכי עבודה וביצירת דרכי פעולה חדשניות, תוך החדרת שינויים בשפה המקצועית, במושגי המפתח, בערכים ובתפיסות לגבי הגבולות בין תחומי ידע. עוד עולה, כי למעשה העבודה בכיוון הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי רק החלה, וכי על מנת להמשיך בה יש להשקיע בפיתוח שיטות הכשרה חדשניות מחד גיסא ובמחקרי פעולה, מאידך גיסא.

יש לקוות שספר זה ישמש זרז לזיהוי פרויקטים קהילתיים מורכבים המחייבים את הגישה הבין-תחומית, וכי אותם פרויקטים ילוו בבניית תכניות הכשרה חדשות לאנשי מקצוע ולעריכת מחקרים בנושא. כיווני פעולה אלה נחוצים ביותר, אם אמנם ישתכנעו הקוראים בחשיבותו של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי לשם שיפור יכולתה של החברה המודרנית להתמודד עם הבעיות החברתיות המורכבות העומדות בפניה כיום.

פרק א': המעבר לפיתוח קהילתי בין-תחומי בישראל

פיתוח קהילתי בין-תחומי הוא, כאמור, נושא בהתהוות, המלמד על מגמה חדשה במרחב הפיתוח הקהילתי - המעבר מפיתוח קהילתי חד-תחומי או רב-תחומי לפיתוח קהילתי בין-תחומי. מגמה זו מושפעת הן מהקשר ההיסטורי והמבני של פיתוח קהילתי בישראל והן ממאפייני המציאות הנוכחית כמו: השפעות של תהליכים פוליטיים, ארגוניים וחברתיים העוברים על החברה הישראלית בעשורים האחרונים; מורכבות ורב-ממדיות של הסוגיות העומדות בבסיסו של פיתוח קהילתי; ריבוי ומגוון הארגונים, המגזרים ואנשי המקצוע העוסקים בפיתוח קהילתי בישראל, ועוד. יתר על כן, כפי שהוצג במבוא, המונח 'פיתוח קהילתי בין-תחומי' כולל בתוכו שלושה מושגים אשר לכל אחד מהם יש פרשנויות והגדרות רבות שעליהן אנו עומדים בהרחבה בפרק הבא, בעוד שפרק זה משרטט את ההקשר ההיסטורי והנוכחי שבו מתפתחת מגמה זו ומסביר את ריבוי ההגדרות והפרשנויות.

הפרק מורכב משלושה חלקים. החלק הראשון מציג את ההקשר ההיסטורי בישראל, בשני צירים משולבים. האחד, ציר הזמן העוסק בשלוש תקופות – התקופה העותומאנית, תקופת המנדט הבריטי ותקופת מדינת ישראל. השני, הציר הפונקציונלי, המזחה גורמי השפעה בכל אחת מהתקופות. בחלק השני מוצגים ארבעה גורמי השפעה נוכחיים – השפעות של תהליכים גלובליים ולאומיים; מורכבות הסוגיות שבהן עוסק הפיתוח הקהילתי; שינויים מבניים בזירת הפיתוח הקהילתי וצורכי העוסקים בפיתוח קהילתי. החלק השלישי עוסק ברב-ממדיות של פיתוח קהילתי. כל אלו יוצרים, בנפרד ובמשותף, את בסיס הצורך במעבר לפיתוח קהילתי בין-תחומי.

הרקע וההקשר ההיסטורי

תולדות התפתחות הפיתוח הקהילתי בישראל משקפות במידה רבה את התפתחות היישוב היהודי והערבי ובכלל זה את התפתחות השלטון המקומי. המציאות הקיימת היום היא במידה רבה תולדה ותוצר של תהליכים שהתרחשו באותם זמנים. את התקופה של טרום הקמת מדינת ישראל ניתן לבחון על פני שני צירים משולבים: האחד הוא ציר הזמן שאותו אפשר לחלק לשתי תקופות שלטון: התקופה העותומאנית 1918-1516 ותקופת המנדט הבריטי 1918-1948, השני הוא ציר פונקציונלי-מבני.

התקופה העותומאנית אופיינה בדרך כלל במתן אוטונומיה לגורמים מקומיים יהודיים וערביים בארגון סדרי החיים בהתייחס לצורכי הפרט, כולל רפורמות חוקיות שהנהיג הממשל העותומאני, כגון חוק העיריות 1877 (אורבך, 2004). במגזר היהודי הייתה השפעה רבה לתפיסות הערכיות של פילנתרופים, כמו הברון רוטשילד ומונטיפיורי, שבאו לידי ביטוי בהקמת המושבות, בהתייחסות קהילתית כוללת לצורכי הפרט ובהתפתחותם המשמעותית של מוסדות סיוע קהילתיים כגון בתי תולים, מגורים, חינוך, קופות הלואה, מרפאות ובתי תמחוי (מוניקנדס, 2005). במגזר הערבי, גורם ההשפעה המרכזי באותן שנים היה המנהיגות המסורתית ולא המנהיגות הממונה של המוכתרים, אשר מיעטה לעסוק בהיבטים של הקמת מוסדות קהילתיים (אורבך, 2004).

הפיתוח הקהילתי בתקופה זו, אם כן, התקיים במשמעות של התארגנות מקומית לניהול קהילתי של סדרי חיים, פיקוח על אורחות חיים, הסדרת חיי הכלכלה ומתן שירותים כמו חינוך, מוסדות צדקה, ועוד. אפשר לזהות שלושה גורמים אשר ניווטו את הפיתוח הקהילתי בתקופה זו: 1) גישת השלטון ומאפייניו; 2) תפיסות המנהיגות של

האוכלוסייה המקומית: הנדבנים במגזר היהודי והמוכתרים במגזר הערבי; 3) מרכזיותם של ארגונים מקומיים-שלטוניים, כמו ההנהלה הציונית והסוכנות היהודית במגזר היהודי.

המנדט הבריטי, בניגוד לשלטון העותומאני, לא היה בעל זכות ריבונית. הוא התנהל כשלטון זמני, אשר בסופו הוענקה עצמאות לתושבי הארץ והוקמה מדינת ישראל. ככזה, השלטון הבריטי היה אחראי על יצירת תנאים פוליטיים, מינהליים וכלכליים ולפיתוח מוסדות של שלטון עצמי. מימוש תפקידים אלה נעשה באמצעות שילוב של מדיניות שליטה כוללת שאופיינה במעורבות השלטון המרכזי בחיי היום-יום באמצעות פיקוח ובקרה הדוקים, אך תוך מתן אפשרות לחופש פעולה מרבי לקהילות מקומיות ולרשויות מקומיות לנהל את עצמן. תפקידים אלה כללו גם את מה שמוגדר היום כפיתוח קהילתי, אם כי עדיין ללא הכלים המקצועיים הנלמדים כיום באקדמיה (כורזים, 2002; אורבך, 2004; מוניקנדס, 2006). דגם שלטון זה היה העתקה של דגם השלטון המקומי הבריטי, כולל העתקה של חוקים - כגון פקודת בניין ערים (1921, 1936), אשר התוו וקבעו את תהליך התכנון העירוני הפיזי, או פקודת החינוך (1933) אשר חיייבה הקמת רשות חינוך מקומית. כתוצאה מכך התפתח מבנה בעל שלוש רמות פיתוח: לכלל האוכלוסייה היהודית והערבית, ליישובים עירוניים או חקלאיים ולקבוצות סקטוראליות, שכללו קבוצות מוגדרות ומובחנות כמו חברי ההסתדרות. כפי שנראה בהמשך, מבנה זה ממשיך להתקיים גם כיום.

במגזר היהודי, בתקופת המנדט הבריטי, הפיתוח המקומי-קהילתי הושפע ממאפייני המקומות (היישוב הישן, היישוב החדש, התיישבות חקלאית), מדרישות של פילנתרופים כמו מונטיפיורי ורוטשילד, ומאידאולוגיית הציונות הסוציאליסטית (מוניקנדס, 2005). הגורם הסקטוריאלי המשמעותי ביותר באותה תקופה במגזר היהודי היה ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל. ההסתדרות

סיפקה את צורכי חבריה בלבד בתחומים: חקלאות, תעשייה, מסחר, בנקאות, תעסוקה, אבטלה, פנסיה, בריאות, נכות, שיכון, תרבות וספורט (מוניקנדס, 2006). בשנת 1931 הוקמה בוועד הלאומי המחלקה הסוציאלית, במטרה לפקח על תהליכי הסיוע והעזרה לתושבים היהודים הכושלים והנחשלים ולרכז מידע סוציאלי. מחלקה זו לא עסקה בפיתוח קהילתי. הסוכנות היהודית וההנהלה הציונית היוו גורם כלל-יישובי במגזר היהודי, אשר פעולותיו עיצבו את מפת היישובים בארץ ואת דפוסי פיתוחם. תפיסת הפיתוח הקהילתי של גופים אלו התמקדה באותה תקופה בתכנון ובהקמה של יישובים יהודיים וביסוסם מבחינה כלכלית. על פי שפירו (1979), היו לכך השפעות על אופי הפיתוח הקהילתי גם לאחר הקמת המדינה - בעיקר בדפוסי 'ההכשרה' של הקהילות היהודיות החדשות והמתחדשות.

אורבך (2004) טוען, כי השונות בין המגזר היהודי למגזר הערבי בפיתוח קהילתי בתקופת המנדט הבריטי נבעה מכך, שהמגזר היהודי פיתח מערך של מוסדות ארציים בשעה שהמגזר הערבי לא פיתח מערך דומה (עמ' 57). על פי אלעזר (2001), ההסבר לשונות זו קשור להתנגדות מצד ההנהגה המסורתית הערבית לכל ניסיון מצד הבריטים לפתח שלטון מקומי ביישוביהם. זאת מתוך נימוק של פגיעה בדפוסי השלטון הקהילתיים המקומיים. אלעזר מוסיף וטוען, כי השלטון הבריטי לא עשה מאמץ מיוחד לשנות מצב זה. פועל יוצא של עמדה זו הייתה ההזנחה של הפיתוח הקהילתי על כל רבדיו ותחומיו במגזר הערבי. מאידך, חמאיסי (2000) טוען, כי היישוב הערבי הפלשתיני בתקופה זו היה בעל מבנה היררכי, שבו ערים מרכזיות שימשו עורף מינהלי וכלכלי ליישובים כפריים תקלאיים - כלומר, התקיים פיתוח קהילתי שנוהל על ידי הערים הערביות המרכזיות.

אפשר, אם כן, לטעון, כי בתקופת המנדט הבריטי נוסדו התשתיות המבניות, החוקתיות והתפקודיות של המינהל הציבורי ושל השלטון

המקומי. תשתיות אלה פועלות עד היום ומהוות גורם משמעותי בהתהוות הצורך למעבר מפיתוח קהילתי מסורתי ומוכר – חד-תחומי או רב-תחומי – לפיתוח קהילתי בין-תחומי.

עם הקמתה של מדינת ישראל ואימוץ גישת הממלכתיות, אשר ראתה את המדינה כאחראית על מתן שירותים לאזרחים, התפרסה האחריות על פיתוח קהילתי ברמה הממשלתית בין מספר משרדים. כל משרד ממשלתי ניווט את הפיתוח הקהילתי בגזרה שלו, בהתאם למדיניותו ולמטרותיו, תוך התאמה לאידאולוגיות של 'כור ההיתוך' ו'טובת המדינה' ולאינטרסים הפוליטיים של העומדים בראשם (גוטמן ושמוסקוביץ, 1979). חשוב להזכיר, כי הקמת המדינה לא הפסיקה את פעולתם של הארגונים היהודיים מתקופת טרום המדינה, כמו ההסתדרות, הסוכנות היהודית וגוינט ישראל, אשר מהווים גם היום גורמים משמעותיים בפיתוח הקהילתי בישראל.

בשנות ה-50 וה-60 של המאה הקודמת הפיתוח הקהילתי היה חד-תחומי בעיקרו ונתפס כאמצעי למימוש האידאולוגיות הלאומיות. כך למשל, בשנת 1953 ייסדה ממשלת ישראל, במשרד הסעד דאז, את השירות לעבודה קהילתית ורוב עובדיו הועסקו ברשויות המקומיות, בעיקר בקליטתם של מאות אלפי ניצולי שואה ועולים מארצות ערב ושילובם בחברה הישראלית, תוך מאמץ לאומי לשמור על היציבות החברתית (כורזים-קורושי, 2002). דוגמה אחרת למרכזיות המדינה בפיתוח הקהילתי היא ההשפעה המרחבית של מדיניות התיעוש. רזין ושורץ (1992) טוענים, כי העברת חוק השקעות הון בשנת 1950 עיצבה את האינטרסים של הממשלה באותה תקופה וכן את מיקומן הגיאוגרפי של התעשיות. מאידך, צורכי הפיתוח הקהילתי, שמקורם במאפיינים חברתיים של אוכלוסיות העולים, זכו באותה תקופה לתשומת לב משנית בלבד. תשומת הלב הממלכתית הופנתה לצרכים של 'בניית האומה' (כורזים-קורושי, 2002). במגזר הערבי הועסקו

באותם ימים עובדים קהילתיים יהודיים, בעיקר באמצעות משרד הסעד, והם שיתפו פעולה עם החברה הקוויקרית שהייתה פעילה ביישובים ערביים אחדים (גבריאלי, 1967 אצל כורזים-קורושי, 2002).

בשנות ה-70 של המאה הקודמת חלו שתי התפתחויות מבניות ופונקציונליות משמעותיות במרחב הפיתוח הקהילתי, אשר הושפעו מהמציאות חברתית-כלכלית באותה עת, והן: הקמת החברה למתנ"סים ובתוכה המחלקה לפיתוח קהילתי, והתחלתו של פרויקט שיקום שכונות (אשר עד סוף שנות ה-80 היה מיזם משותף לממשלת ישראל ולסוכנות היהודית). הפיתוח הקהילתי באותה תקופה התמקד בקהילות גיאוגרפיות מוגדרות - ברשות מקומית או בחלק ממנה. שני גופים אלה, למרות השינויים שחלו בהם לאורך השנים, ממשיכים לפעול עד היום עם דגשים דומים.

המבנה הביזורי ברמה הממשלתית ממשיך להתקיים גם כיום. רוב המשרדים הממשלתיים עוסקים באופנים שונים בפיתוח קהילתי חד-תחומי או רב-תחומי. בכלל זה: משרד הרווחה באמצעות השירות לעבודה קהילתית והמחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות, על ידי עובדים סוציאליים קהילתיים; משרד החינוך מפעיל את פרויקט הרווחה החינוכית, את בתי הספר הקהילתיים העל-יסודיים ואת קידום נוער; משרד הבריאות אחראי על שירותי הרפואה המונעת ועל קידום הבריאות בקהילה; משטרת ישראל מפתחת את תחום השיטור הקהילתי; משרד השיכון עוסק בפיתוח קהילתי באמצעות החברות המשכנות עמידר, עמיגור, פרזות, שקמונה ופרויקט שיקום השכונות; משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה באמצעות מרכז השקעות הון ומט"י - מרכזי טיפוח יזמות; משרד הפנים באמצעות תהליכי התכנון האורבני, משרד ראש הממשלה מקדם את הפיתוח האזורי בנגב ובגליל.

תפקידו של המגזר הממשלתי והמוניציפלי בפיתוח קהילתי בישראל הוא מרכזי ביותר, אך לא בלעדי. בעשורים האחרונים נוספו 'שחקנים' נוספים לזירת הפיתוח הקהילתי המקומי: ארגונים התנדבותיים וארגונים ציבוריים חברתיים אשר חלקם ממומנים במידה רבה מכספי הקופה הציבורית - כמו החברה למתנ"סים - וחלקם ממומנים בעיקר על ידי תרומות פרטיות, כגון: הסוכנות היהודית, שותפות 2000, גוינט ישראל, שתי"ל, מעלה, מתן, סינגור קהילתי, עמותת מעורבות, ציונות 2000, קרן רשי; ארגונים עסקיים כמו אינטל, קרן הון סיכוי, ורבים אחרים. הרחבת 'מפת השחקנים' מעידה על צמצום המונופול הממשלתי, שהוא במידה רבה פועל יוצא של התרחבות החברה האזרחית. בתקופה זו ניתן לזהות תכניות של פיתוח קהילתי שבהן מעורבים בעלי מקצוע מתחומים רבים (רב-תחומיות), אשר מושפעות יותר ממחויבותם של ארגונים חוץ-ממסדיים לבעיות חברתיות מוגדרות מאשר לפרופסיה מסוימת או למשרד ממשלתי מסוים.

מסקירה זו עולה, כי שני היבטים בהקשר ההיסטורי של התפתחות הפיתוח הקהילתי בארץ משפיעים על הצורך במעבר מפיתוח קהילתי חד-תחומי או רב-תחומי לפיתוח קהילתי בין-תחומי. הראשון - המבנה הביזורי, הרב-ארגוני והרב-מגזרי של הפיתוח הקהילתי; השני - התפקיד המשתנה של גופי הממסד ושל הגופים החוץ-ממסדיים. אלה מחייבים ראייה כוללת מחודשת, בעיקר ברמת הרשויות המקומיות.

הצורך וגורמי השפעה בהווה

בנוסף להיבטים ההיסטוריים שלעיל, ניתן לזהות ארבעה מוקדי השפעה בהווה המשפיעים על הצורך במעבר לפיתוח קהילתי בין-תחומי: (1) השפעותיהם של תהליכים גלובליים ולאומיים; (2) מורכבות הסוגיות העומדות בבסיס הפיתוח הקהילתי; (3) ההתפתחויות המבניות

במרחב הפיתוח הקהילתי; 4) הצרכים המקצועיים של העוסקים בפיתוח קהילתי.

1. השפעותיהם של תהליכים גלובליים ולאומיים

המאה ה-20 אופיינה, בין השאר, במלחמות, בשינויים טכנולוגיים ובצמיחה בעקרון זכויות האדם, במשולב עם תהליכים פוליטיים, חברתיים, ארגוניים ותרבותיים. כל אלו עברו גם על החברה הישראלית והשפיעו על התפתחות הידע וההתייחסות לפיתוח קהילתי. המציאות הפוליטית, הביטחונית, הכלכלית והדמוגרפית המורכבת ברמה הלאומית, השפיעה גם על הפיתוח הקהילתי בישראל - מה שסבירסקי (1993) קורא 'תרבות הפיתוח'. למשל: בתחום התעשייה, התפיסה בשנות ה-50 הייתה של תיעוש מהיר הנשען על תעשיות עתירות עבודה ועל מוקד כלכלי אחד ביישובי הפריפריה. תפיסה זו הייתה דומיננטית בכל ממשלות ישראל, ומהווה עדיין גורם מרכזי המכוון את תהליכי הפיתוח הקהילתי ברכיבים האנושיים, התעשייתיים, התשתיתיים, החברתיים והארגוניים שלו. סיגל ואנגל (1999) טוענים, כי בעשורים האחרונים הפיתוח הקהילתי בישראל הושפע ממגמות הגלובליזציה והפרטיקולריזם של סובלנות וקיטוב ומשינויים ברמת האי-שוויון הכלכלי-חברתי בארץ. על אלו ניתן להוסיף גם את התבססותם של ערכים כמו צדק חברתי וצרכנות. הקבלה של עקרון הפלורליזם - התרבותי, האתני, הדתי והפוליטי השפיעה על התארגנויות חברתיות מגזריות. תהליכי הפיתוח האורבניים תרמו מצד אחד להקטנה מסוימת של הפערים בין הפריפריה לבין המרכז, כולל הקטנת הבידול המרחבי בין קבוצות אוכלוסייה שונות ומצד שני, הגדילו את הקיטוב החברתי-כלכלי בין קבוצות באוכלוסייה.

2. מורכבות הסוגיות

בתהליך יצירת מציאות קהילתית משופרת פיתוח קהילתי עוסק בסוגיות חברתיות שהן מורכבות, רב-ממדיות, ורב-תחומיות. קליטת עולים איננה רק מציאת מגורים ועבודה. שילובם של פרטים וקבוצות בחברה מושפע מפרקטיקות של הדרה, מגידול בממדי העוני, מגידול ברמת האלימות בחברה בכלל וכלפי נשים וילדים בפרט וכן מגידול ברמת האלימות במרחב הציבורי, למשל בכבישים או בבתי ספר. כל אלו ואחרים הושפעו ומושפעים מהשפעים הדתיים, העדתיים, הלאומיים והפוליטיים הקיימים בחברה הישראלית; מהשינויים באידאולוגיות החברתיות והכלכליות; מהמעבר מקולקטיביזם וחלוציות לזכויות אזרחיות, פוליטיות וחברתיות; מתהליכי ביזור מהשלטון המרכזי לשלטון המקומי; מתהליכי הפרטה של חברות ציבוריות ושל שירותים חברתיים, ועוד (בן-רפאל, 2000; ליסק, 2000; סמוחה, 1993; קטן, 2000). פן נוסף של מורכבות הסוגיות, מקורו בהתבססות התפיסה כי פיתוח קהילתי הוא בעיקרו פיתוח מקומי המורכב משלושה תהליכי פיתוח: כלכלי, חברתי וסביבתי המושפעים זה מזה ומשפיעים זה על זה. כתוצאה מכך, בקרב העוסקים בפיתוח קהילתי התפתחה בשנים האחרונות התובנה בדבר הצורך בחברות בין-תחומיות ובין-ארגוניות בפיתוח שירותים חברתיים (Lasker & Tirrito, Nathanson & Langer, 1996; Weiss, 2003).

נוסף על כך, מורכבות הסוגיות החברתיות בישראל מחייבת מצד אחד התמקצעות של כל אחד מהמקצועות ומאנשי המקצוע העוסקים בפיתוח קהילתי, ומצד שני העלתה את שאלת רמת האפקטיביות בהתמודדות עם אותן סוגיות. לתפיסתנו, אפשר לעמוד באתגר זה באמצעות מעבר מפיתוח קהילתי חד-תחומי או רב-תחומי לפיתוח קהילתי בין-תחומי, בדרכים שיובהרו בהמשך.

3. שינויים מבניים במרחב הפיתוח הקהילתי

ניתן למנות שלוש ההתפתחויות מבניות במרחב הפיתוח הקהילתי, שמעלות את הצורך במעבר מפיתוח קהילתי חד-תחומי או רב-תחומי לפיתוח קהילתי בין-תחומי:

א. גידול במספר הגופים והארגונים העוסקים בפיתוח קהילתי, ארגוניים ממסדיים וחוף ממסדיים, ארגונים ציבוריים וארגונים עסקיים (קופ, 2004; Rosenthal & Mizrahi, 2004). הגורמים העיקריים אשר תרמו לגידול במספר הארגונים העוסקים בפיתוח קהילתי הם: ירידת כוחה של מדינת הלאום כמערכת מרכזית המארגנת את מכלול החיים החברתיים; שינויים באופייה של מדינת הרווחה וההתפתחות בעשור האחרון של החברה האזרחית במדינת ישראל. גופים אלו מעסיקים אנשי מקצוע מתחומי ידע שונים, יש להם סדר יום משלהם ואידאולוגיה מקצועית משלהם בנושא פיתוח קהילתי.

ב. חיזוק כוחן ומשקלן של הרשויות המקומיות בפיתוח כלכלי-חברתי, באספקת שירותים ובהשפעה על איכות החיים. ניהול הרשויות המקומיות מושפע כיום מתפיסות עולם, כמו צדק חברתי על בסיס גיאוגרפי ודמוקרטיה השתתפותית וכן מתפיסת החשיבות של היזמות בפיתוח מקומי. הולך וגדל מספרם של ראשי רשויות מקומיות התופסים את תפקידם בפיתוח הרשות, הן בתחום הכלכלי והן בתחום השירותים החברתיים, כתפקיד פעיל ויוזם ולא רק כמבצעי מדיניות הממשלה לשלוחותיה. ראשי ערים אלו פועלים ליצור תנאים למשיכת יזמים ולטיפוח יזמות מקומית, תוך ניצול משאבי הטבע ומשאבי האנוש הקיימים בתחומם. כך משפיעה הרשות המקומית באופן ישיר ועקיף על אופי הפיתוח הקהילתי הנעשה

בתחומה. סביר להניח, שמגמה זו של חיזוק השלטון המקומי תתגבר בשנים הבאות, נוכח מגמת הממשלה לבזר את סמכויותיה לדרג המקומי ולהפריט את אספקת רוב השירותים החברתיים (הכט, 2003; חסון וחזן, 1997; כורזים, 1999; כץ, 2003; סיגל ואנגל, 1999; פלזנשטיין, 1997; רזין, 1991).

ג. התפתחותה של החברה האזרחית, הבאה לידי ביטוי בהקמתם של ארגונים העוסקים במיצוי זכויות חברתיות במובן הרחב והגשתן באמצעות ארגונים כמו 'ידיד', 'במקום' ואחרים. ארגונים אלה מעודדים את השתתפותם של יחידים וקבוצות בעיצוב המדיניות הציבורית במגוון נושאים סביבתיים, תכנוניים, חוקתיים וחברתיים באמצעות שיתוף האזרחים בשיח ובפעילות הציבורית, קידום התארגנויות מקומיות ומאבקים ציבוריים ארציים ומקומיים. שינויים אלו הם ביטוי למודעות, לרצונות ולחשיבות שמייחסים יחידים וקבוצות בקהילה לאיכות חייהם ולרמת המוצרים והשירותים שהם מעוניינים לקבל בתחומי חינוך, מסחר, זיהום הסביבה, שטחי ציבור, נגישות למידע, ועוד (גיבארין, 2003; סיגל ואנגל, 1999). באותה מידה, התגברות ההשתתפות האזרחית משקפת גם שינוי במעמד הקהילה בתרבות האזרחית, למשל, מגמות השינוי בתפיסת הרמה הממשלתית את נושא מעורבות הציבור והשתתפותו בהליכי תכנון שונים (שחורי, 1999).

התפתחויות מבניות אלו יוצרות מצב של חוסר התאמה בין המציאות לבין דרכי הפעולה הנובעות מחשיבה חד-תחומית או רב תחומית. מעבר לפיתוח קהילתי בין-תחומי יאפשר יצירת התאמה בין המציאות לבין דרכי הפעולה.

4. הצרכים המקצועיים של העוסקים בפיתוח קהילתי

בפיתוח קהילתי עוסקים אנשי מקצוע רבים הבאים מתחומי ידע ועיסוק מגוונים, כגון: עבודה סוציאלית קהילתית; חינוך קהילתי - פורמלי ולא פורמלי; תרבות הפנאי; תכנון אורבני; תכנון סביבתי; תכנון חברתי; שיקום שכונות; איכות הסביבה; בריאות הציבור; ישוב סכסוכים; זכויות אדם וחקיקה חברתית; סינגור משפטי-קהילתי; שיטור קהילתי; אנשי דת; מדיניות ומינהל ציבורי; תקשורת קהילתית; פיתוח כלכלי מקומי; פיתוח אזורי, ועוד. רשימה זו מעלה את אחת הסוגיות המרכזיות של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי הקשורה במפגש בין תחומי הדעת השונים. בפרקים הבאים נבחן את היבטיה השונים ואת השפעותיה של סוגיה זו. היכולות המקצועיות והצרכים של מגוון אנשי מקצוע אלה הם במידה רבה פועל יוצא של בסיסי הידע שלהם, של הסוציאליזציה המקצועית שלהם ושל זווית הראייה של כל תחום או ארגון הלוקחים חלק בפיתוח קהילתי. ניתן לסווג יכולות וצרכים אלו לשתי קבוצות:

א. יכולות וצרכים הקשורים לתהליך הפיתוח הקהילתי והנובעים מהדיאלקטיקה שבין הערכים והאינטרסים המשפיעים עליה. הכוונה לצורך ביצירת ראייה מערכתית כוללת בין כל הגורמים, הגופים ואנשי המקצוע הפועלים בקהילה מוגדרת – התמודדות עם סוגיות ובעיות חברתיות מורכבות ורב-ממדיות המחייבות מעורבות של מגוון תחומים וריבוי גופים העוסקים בהיבטים השונים של פיתוח קהילתי, אשר במקרים רבים פועלים באופן נפרד. עוד מדובר בהתמודדות עם דילמת 'הנאמנות הכפולה' בין הארגון המעסיק לבין חברי הקהילה, כפי שכורזים-קורושי (2002) וקטן (2000) מציינים לגבי עבודתם של עובדים סוציאליים בשירותי רווחה בשלטון המקומי. מקורה של דילמה זו הוא בשוני שבין סדר היום והאינטרסים של הארגון המעסיק לבין אלו של חברי הקהילה

ובתפיסות השונות לגבי מהות הידע – האם הוא רק של המומחים או גם של תושבי הקהילה. רוזנפלד וסייקס (2000) טוענים, כי תפיסת הבעלות על הידע היא אחת ההטיות המשפיעות על קיומם של שירותים בלתי הולמים למשפחות ולילדים. במוקד הדילמה עומדות שיטות פעולה מרכזיות בפיתוח קהילתי, כגון: לובי, סינגור, מיצוי זכויות וכן שיטות אחרות המבטאות ערכים מקצועיים, היכולים להתפס על ידי הגוף המעסיק כחותרות תחתיו. אופן ההתמודדות של רוב אנשי המקצוע עם סוגיה זו הוא השימוש במונחים סבילים ביחס לתושבים, כמו שיתוף והעצמה, מונחים המבטאים דרך פעולה המאפשרת לאנשי המקצוע הן לנווט בין השונות הערכית והן להתמודד עם הינאמנות הכפולה. אולם, במציאות שבה המעורבות הציבורית בתהליכי פיתוח קהילתי בתחומים שונים מתרחבת והציבור הופך להיות 'שחקן' משמעותי, עולה צורך שני המתבטא בפיתוח דרכי פעולה הרואות בנציגי הקהילה שותפים מלאים - לא רק לכאורה - ובידע שלהם תחום מובחן ושווה ערך. מורכבות תהליכי הפיתוח הקהילתי מעלה אצל עובדים רבים צורך שלישי: של קבוצת התייחסות עמה יוכלו ללבן, לחשוב ולנתח את תהליכי העבודה ולקבל תשומות מהתנסויות של אנשי מקצוע אחרים, במטרה להרחיב את יריעת הידע שלהם וגם על מנת להקל על תחושת הבדידות המקצועית שלהם.

ב. מידת השפעה של תהליך הפיתוח הקהילתי ותפוקותיו. כאן מדובר בצרכים או בסוגיות המחייבים פעולות משולבות מתחומים שונים וברמות שונות – רמת המדיניות, רמת היישוב ורמת השירותים. פיתוח קהילתי יכול להתמקד בממד פונקציונאלי - קבוצות אוכלוסייה ייחודיות, או בממד

גיאוגראפי – יישובים ייחודיים. במקרים רבים, פיתוח קהילתי מתמקד בשני הממדים גם יחד.

מוקדי השפעה אלה יוצרים מציאות מורכבת ביותר, המחייבת לפתח דרכי התמודדות המשלבות תחומי ידע חדשים, המשפיעים יחדיו על הצורך במעבר לגישות בין-תחומיות ובכללם גם בתחום הפיתוח הקהילתי.

המציאות הרב-ממדית של הפיתוח הקהילתי

הרב-ממדיות של הפיתוח הקהילתי היא פועל יוצא של מורכבות הסוגיות החברתיות ומגוון התחומים שיש להתמודד עמם; הגידול במספר הגופים העוסקים בפיתוח קהילתי; חיזוק משקלן של הרשויות המקומיות בפיתוח מקומי והשינויים במעמד הקהילה ובתרבות האזרחית, כפי שנותחו לעיל. נוסף על אלו, ישנם עוד שלושה היבטים במרחב הנוכחי והעתיד של הפיתוח הקהילתי המשפיעים על הצורך בפיתוח קהילתי בין-תחומי.

ההיבט הראשון מתייחס למושג 'פיתוח'. מושג זה, שיובהר בפרק הבא, מתייחס למכלול המנגנונים ותהליכי העבודה המאפשרים את פיתוחן של קהילות בשלמותן, כך שכל הפרטים והקבוצות שבתוכן ייהנו מתוצרי הפיתוח. עצם מהותו של תהליך הפיתוח אמור לשלב בין מגוון גורמים סביבתיים, חברתיים, תרבותיים, כלכליים וארגוניים אשר באים לידי ביטוי בחבירות בין-תחומית ובחבירות בין-ארגוניות ובין-מגזריות, כולל בין אנשי מקצוע ותושבים. פועל יוצא מכך היא התפיסה, כי מעורבות הציבור בתהליכים קהילתיים, בתהליכי תכנון וקבלת החלטות ובתהליכים של השפעה על קובעי המדיניות המשפיעים על איכות ואורח חייהם היא בלתי נמנעת. יש לזכור, כי המודעות הגוברת לריבוי הגוונים בקהילה: האתני, האידיאולוגי, הגילאי,

הסוציו-אקונומי, הדתי, ההשכלתי ועוד בתהליכי פיתוח קהילתי מדגישה את החשיבות של הבין-תחומיות בפיתוח קהילתי.

ההיבט השני מתייחס לעצם העיסוק בבני אדם. תהליך הפיתוח הקהילתי עוסק בצורכיהם וברצונותיהם של פרטים וקבוצות בקהילה. הרב-ממדיות נובעת מריבוי הצרכים והרצונות – שני מושגים שלא בהכרח קיימת הלימה ביניהם (Bradshaw, 1972) - במיוחד בפיתוח קהילתי העוסק בשילוב של פרטים או של קבוצות המודרים (excluded) ממערכות השירותים החברתיים ובעיקר ממערכות החינוך, הבריאות, התעסוקה, הדיור והרווחה והשפעתו של מצב זה על חי הקהילה. במילים אחרות: המרקם הקהילתי המודרני, המורכב ממגוון רחב של צרכים ורצונות, יוצר את הרב-ממדיות של הפיתוח הקהילתי.

ההיבט השלישי קשור בפרשנויות שונות למושג 'פיתוח קהילתי'. בקרב העוסקים בפיתוח קהילתי קיימות שתי אסכולות: זו השמה במוקד את פיתוח האנשים המרכיבים את הממד האנושי של הקהילה, וזו השמה במוקד את פיתוח תנאי הסביבה החברתית, הפיזית והכלכלית שבה פועלים האנשים. גם פרשנויות אלה מצביעות על סביבה סוערת, המחייבת שימוש יתר בגישות בין-תחומיות, כפי שיורחב בפרק הבא.

לסיכום, הצורך במעבר מפיתוח קהילתי חד-תחומי או רב-תחומי לפיתוח קהילתי בין-תחומי נובע מהצורך להתאים את הפיתוח הקהילתי למציאות המורכבת של ימינו המושפעת משינויים ערכיים, מבניים, כלכליים, פוליטיים, חברתיים, ארגוניים, סביבתיים ותפקודיים המאפיינים את החברה הישראלית, ומריבוי התחומים והגופים הפועלים במרחב הפיתוח הקהילתי. אך מעל לכל, הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי נובע מתוך ההבנה, שפיתוח קהילתי אינו משמש עוד אמצעי למימוש מטרותיו של השלטון המרכזי בלבד, אלא כר פעולה של החברה האזרחית, הפועלת מנקודת מוצא של הזכות של

פרטים וקבוצות לחיות בקהילות חזקות, בריאות ובטוחות. במקביל, חלים גם שינויים בעולם הידע של אנשי מקצוע שונים ובמיומנויות הנדרשות בפיתוח קהילתי, אשר באים לידי ביטוי בתפיסות מקצועיות, בצורכי הכשרה ובתחומי מחקר חדשים המדגישים את הצורך במעבר לפיתוח קהילתי בין-תחומי.

כאמור, מטרתו של ספר זה להביא לפיתוח דרכי חשיבה חדשות ולקידום העשייה בשטח בכיוונים אשר יסייעו לכל העוסקים בנושאי קהילה לעבור מגישות רב-תחומיות ובין-ארגוניות לגישות בין-תחומיות. לכך נקדיש את הפרקים הבאים. הפרק הבא יעסוק ברקע התיאורטי של המונח 'פיתוח קהילתי בין-תחומי', תוך בחינת כל אחד משלושת המושגים המרכיבים אותו בנפרד ובמשולב.

פרק ב': רקע תיאורטי ומושגי יסוד

פרק זה עוסק ברקע התיאורטי של התורה הבין-תחומית בפיתוח קהילתי, ומתבסס על שלושת מושגי היסוד של הספר – פיתוח, קהילה ובין-תחומיות ושילובים אחדים ביניהם. בתחילת הפרק נבחן את המושגים הללו ובהמשך נציג אותם כתיאוריות ראשוניות על הקשרים בין תחומים מקצועיים, בין-תחומיות ופיתוח קהילתי בין-תחומי. לבסוף נבחין בשוני בין המושגים 'בין-תחומי', 'רב-תחומי' ו'בין-ארגוני'. מאחר שעל המושגים 'פיתוח' ו'קהילה' נכתבו ספרים ומאמרים רבים, נציג אותם כאן רק בקצרה ונרחיב את הדיון על מושגי התחום, הבין-תחומיות ועל המושג האינטגרטיבי המרכזי של הספר – **פיתוח קהילתי בין-תחומי**.

פיתוח

השימוש במונח פיתוח (development) במדעי החברה מתאר תהליך שנועד לקדם ולשפר דבר מה באופן ניכר, באמצעות פעולה ארוכת טווח המתרחשת בדרך כלל בשלבים. נרחיב ונאמר, כי הפיתוח מהווה תהליך כוללני-הוליסטי, שאליו רותמים המעוניינים בפיתוח כוחות מהסביבה הטבעית, האנושית והפיזית על מקורותיה הכלכליים, החברתיים והתרבותיים, במטרה לשפר את איכות חיי כלל התושבים.

המשמעות של המושג 'פיתוח' משתנה בהתאם לשינויים בתפיסות האידאולוגיות ולערכים הבסיסיים המקובלים בחברה מסוימת בזמן מסוים (Taylor, 1998). למשל, בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, הדיון במושג 'פיתוח' עסק בשאלת עתידן הכלכלי-חברתי של מדינות הלאום, עם דגשים על תחומי השיכון, התעשייה, החקלאות ורשתות התחבורה. במקביל, התחזקו רעיונות 'מדינת הרווחה' ומכלול השירותים החברתיים הנכללים בה, אשר תרמו להעמדת מושג הפיתוח

במרכז הדיון הציבורי. רעיון 'מדינת הרווחה' תרם לפיתוח תחומי עיסוק נפרדים לטיפול באזרחים ובקהילות מגוריהם באמצעות שירותים חברתיים מתמחים במינהל ציבורי, כגון: עובדים סוציאליים, רופאים, אחיות ואנשי חינוך. בשנים האחרונות התווסף לגישות אלו גם העיקרון של פיתוח בר-קיימא המשלב בין פיתוח סביבתי, חברתי וכלכלי, המיועד לקדם את צורכי הדור הנוכחי מבלי לסכן את יכולת הדורות הבאים לספק את צורכיהם (www.healthycities.org).

המושג 'פיתוח' זכה בשנים האחרונות להתחדשות גם מכיוון בלתי צפוי. חתן פרס נובל לכלכלה משנת 1999 – אמרטיה סן (Amartya Sen), מאוניברסיטת הרוורד, המשמש גם כפרופסור לפילוסופיה, הבליט במחקריו הכלכליים את התוצאות החברתיות השליליות של החלטות כלכליות 'צרות', שאינן לוקחות בחשבון את הממדים האתיים של היעדר חלוקה שוויונית של משאבים ושאלות של צדק חברתי. בשפה העברית, ראוי לשים לב למשחק המילים המתאפשר משתי המשמעויות של המילה 'צרות'. מחד גיסא, מדובר בביקורת על גישות צרות מדי במחקרים כלכליים, שמתמקדות בעיקר בחישובים הכמותיים של רווח והפסד. מאידך גיסא, סן ממליץ לשים לב גם לבעיות ולצרות החברתיות שעלולות להיגרם מהחלטות כלכליות צרות מדי, שאינן בוחנות את הימחיר החברתי ואת ההשלכות החברתיות של ההחלטות הללו (Titmuss, 1974).

סן (Sen, 1988) הגדיר את המונח 'פיתוח' כיכולת להשיג חיים טובים באמצעות שילוב יעיל בין פיתוח כלכלי (אספקה של אוכל, ביגוד, דיור, שירותי רפואה וחינוך) לבין היכולת והחופש של בני אדם לבחור ולהשיג את מה שחשוב להם. ברוח זו, סן פיתח את 'תורת הבחירה החברתית' (social choice theory), הבוחנת דרכים למדוד פיתוח ורווחה חברתיים במצבים שבהם יש לקבל החלטה בתנאי אי-הסכמה

וקונפליקט בין הנוגעים בדבר. ב'תיאוריית הבחירה החברתית', סן ממליץ לשלב בין הדעות של קבוצות שונות בחברה במטרה לגרום לקבלת החלטות המגשרת בין הערכים השונים של היחידים לבין האינטרס הציבורי. הדרך המומלצת על ידי סן לפיתוח חברתי מרבי, המתאים גם לפיתוח קהילתי, היא באמצעות הגברת מעורבותם והשתתפותם של האנשים המודרים מיכוחות השוק' בגלל בערות, בריאות לקויה, מוגבלות פיזית או היעדר אשראי כלכלי. לדעתו, חברה דמוקרטית צריכה לעשות מאמצים, שדווקא אנשים אלה ישתתפו בדיון הציבורי על קביעת הקדימויות בהשקעות הכלכליות-חברתיות, על מנת שיוכלו להשפיע על איכות חייהם ולחיות על פי הערכים האישיים שלהם. בספרו 'פיתוח וחופש' (Sen, 1999) סן כותב, כי פיתוח הוא תהליך המרחיב את החופש האמיתי שאנשים יכולים ליהנות ממנו. לפיכך, פיתוח חייב לעסוק בהסרת המכשולים לחופש, כגון: עוני, היעדר הזדמנויות כלכליות, קיפוח חברתי שיטתי, הזנחה של מוסדות ציבור, וכן עריצות, דיכוי והיעדר סובלנות פוליטית (Wallace 2004; Nussbaum & Sen, 2001).

קהילה

על אף שהמושג 'קהילה' שגור בפי רבים הוא נתפס בדרכים שונות. ניתן למצוא הגדרות המזהות את המושג עם קבוצות אנשים הגרים באזור גיאוגרפי מוגדר, כגון: שכונה עירונית, רשות מקומית ויישוב קטן. הגדרות אחרות מזהות את המושג עם קבוצות אנשים בעלי רמות שונות של לכידות חברתית, או עם קבוצות אנשים בעלי אינטרסים משותפים - כגון בעלות על רכוש, רקע תרבותי או דתי משותף. לרוב, מדובר בבעלי צרכים משותפים, שמתן מענה להם מחייב שיתופי פעולה בין בעלי הצורך, על מנת לפתור את בעיותיהם ביתר יעילות. כיום,

קיימות גם קהילות וירטואליות בעלות מאפיינים דומים, המנוהלות בפורומים ברשת.

בהם (1997) היטיב לסכם את דגמיה המשתנים ואת פניה הרב-גוניים של הקהילה. במאמרו, הוא בוחן את השינויים שעבר המושג 'קהילה' בתקופות שונות בהיסטוריה – מהחברה המסורתית-גיאוגרפית, דרך הקהילה המודרנית-פונקציונלית שאינה מבוססת על פעילות באזור מתחום, ועד לקהילה הטכנולוגית, המאופיינת בתופעת ה'כפר הגלובלי'. חלק גדול מהקהילות המוכרות לנו כיום מנהלות את חייהן בשילובים שונים בין אלה. בהמשך מאמרו, סוקר בהם את מגוון התפקידים של הקהילות, את פעילויות הגומלין ביניהן, את תרבויותיהן, את הערכים הנהוגים בהן, את מבניהן הפנימי ואת יחסיהן עם סביבותיהן.

ישנן דרכים אחדות למיין קהילות, לאפיין ואף לאבחן קהילות. מבין המוכרות יותר, נזכיר את הטיפולוגיה הקלסית של הזוג וורן (Warren & Warren, 1984), אשר מיינו ואבחנו שכונות מגורים על פני שלושה רצפים עיקריים:

1. רצף ההזדהות עם קהילת המגורים: בין הזדהות גבוהה עם שכונת המגורים לבין תחושות ניכור כלפיה;
2. רצף יחסי הגומלין והקשרים בתוך קהילה: בין קשרים רבים ותדירים עם השכנים לבין היעדר קשרים;
3. רצף יחסי הגומלין והקשרים מחוץ לקהילה: בין קשרים רבים ותדירים לבין היעדר קשרים.

השילובים של רצפים אלה מאפשרים לאפיין קהילות שונות, החל מאלה המאורגנות ומלוכדות ועד לאלה המפוררות (אנומיות) והחסרות קשרים פנימיים ו/או חיצוניים. הטיפולוגיה של הזוג וורן זכתה

לאחרונה לבחינה מחודשת על ידי פוטנם (Putnam, 2000), אשר מניח שרמות גבוהות של הון חברתי בקהילה, קרי: זהות קהילתית גבוהה ויחסי גומלין רבים וחיוביים בתוכן ובינן לבין סביבתן, מהוות תנאי בסיסי לחברה בריאה בעלת תוסן וסולידריות גבוהה בין חבריה.

פיתוח קהילתי

השילוב בין ההגדרות שלעיל, של ה'פיתוח' ושל ה'קהילה', מביא אותנו למושג 'פיתוח קהילתי', אשר גם לגביו ניתן למצוא הגדרות רבות ביותר. כאן נשתמש רק בעיקריות שביניהן¹⁵.

על פי אנגל (1999): 'פיתוח קהילה משמעו בניית מגוונים ותהליכים המכוונים לקידום של פרטים וקבוצות לקראת התהוות קהילות רצויות. זאת, תוך ראיית המערכת הקהילתית כולה והסביבה שבה היא פועלת. לפיתוח קהילה שלושה בסיסים:

1. בסיס ערכי – מתייחס למיקומו, למעמדו, למעורבותו, לשאיפתו ולאחריותו של היחיד כלפי הקהילה שאליה הוא משתייך;
2. בסיס כוללני-אינטגרטיבי – מתייחס לחיבורים שבין תחומים קהילתיים שונים: הכלכלי, האורבני-פיזי, הטכנולוגי, החברתי, התרבותי והפוליטי;
3. בסיס פונקציונלי – מגדיר את המנגנונים הנחוצים כדי להתמודד עם סוגיות מרכזיות שעל סדר יומה של הקהילה' (שם, עמ' 19).

פיתוח קהילתי הוא תהליך המכוון ליצור תנאי קידמה כלכלית וחברתית לכלל הקהילה, בהשתתפותה הפעילה ותוך הסתמכות מלאה

¹⁵ ראו פירוט של תחומי מיקוד נוספים בהמשך הפרק.

ככל האפשר על יוזמתם ועל מעורבותם של תושביה. הדרך הרצויה להשגת שינוי קהילתי היא בשיתופו של מגוון אנשי רחב מהקהילה, בקביעת יעדי השינוי ובפעולה להשגתם. בפיתוח קהילתי מושם דגש על יעדי התהליך ועל יכולת הקהילה עצמה לעסוק בפתרון בעיות ולהפעיל תהליכים דמוקרטיים לקראת צמיחה אישית וקהילתית. לפיכך, הפיתוח הקהילתי מדגיש שלושה נושאים עיקריים: שיתוף תושבים, עידודם לעזרה עצמית, ופיתוח מנהיגות מקומית (בהם, 1997).

פיתוח קהילתי מאפשר לפרטים ולקבוצות להתארגן, לפתח מערכות יחסים ולממש ערכים ואינטרסים קהילתיים משותפים, על מנת לשפר את איכות חייהם, תוך גילוי אחריות לשלומם ולרווחתם של כלל תושבי הקהילה. זהו תהליך שבו אנשי המקצוע מערבים את מרב התושבים לצורך תכנון וביצוע עשייה חברתית, פיזית או סביבתית; מגדירים את צורכיהם המשותפים והאישיים ופועלים לפתרון בעיותיהם. הם מסייעים לתושבים להוציא לפועל את תכניותיהם, תוך הסתמכות מרבית על משאבי הקהילה ומשלימים משאבים אלו, במידת הצורך, בשירותים ובאמצעים ממקורות ממסדיים וחוף-ממסדיים מחוץ לקהילה. על ידי מעורבותם של אנשי מקצוע ושל פעילים קהילתיים בתהליכים אלה הם מקדמים גישות ונהלים שיתופיים לפיתוח קהילתיים.

אחד הספרים הראשונים שפורסם בישראל בתחום זה היה הספר 'קהילות והתפתחותן' שנכתב על ידי באטן (1967), מהמכון לחינוך באוניברסיטת לונדון. הספר מסכם ניסיון של עשרות שנים בפיתוח קהילתי בארצות מתפתחות ותורגם לעברית במטרה לסייע בקליטתם החברתית של העולים בישראל, עם דגש על קידום תהליכים של עזרה עצמית, השתלבות חברתית וחינוך מבוגרים בקהילות כפריות. ייחודו של הספר לעניינינו בכך, שהוא מדבר על בחירת העובדים הקהילתיים, המוזכרים כאנשי חינוך קהילתי, על פי סגולותיהם הרצויות, כגון:

אישיות, יוזמה, תושייה, מנהיגות, נכונות להקרבה, קיום אורח חיים פשוט ונבון, והעדפתן של סגולות אלה על השכלתו האקדמית של המועמד (שם, עמ' 149-153).

באותן שנים עסק ג'ק רוטמן בארצות הברית בתצפיות על עובדים קהילתיים ובראיונות שטח עם, במטרה ללמוד מקרוב על תחומי העיסוק ועל שיטות ההתערבות שלהם. עבודתו הבסיסית: 'שלושה מודלים של פרקטיקה בארגון קהילתי' (Rothman, 1968) שימשה במשך שלושה עשורים בסיס תיאורטי ויישומי לדורות של עובדים סוציאליים קהילתיים. המודל הראשון והנפוץ ביותר הוא הפיתוח המקומי (locality development), המתבצע בעיקר בקהילות גיאוגרפיות חלשות, תוך מעורבות פעילה של מרב התושבים בקבוצות עניין. העובדים מעורבים בקהילות אלה באופן ישיר עם התושבים, כמי שמפתחים את התהליכים הקהילתיים ובונים את יכולות התושבים על בסיס היכרות אישית עם, מתאמים בין בעלי העניין השונים ומסייעים לנציגי הקהילה בפתרון בעיותיהם בשיטות של הסכמה. מודל זה הוצג על ידי רוטמן לצד שני מודלים נוספים: התכנון החברתי-קהילתי (social planning) המדגיש את הממדים הרציונליים של הפיתוח הקהילתי על בסיס נתונים ואת ההפעלה החברתית-קהילתית (social action), ששמה דגש על שינוי יחסי הכוחות בין קהילות חלשות לבין קובעי המדיניות בשיטות של ניהול מאבקים לשינוי. לאחר קרוב ל-30 שנים, רוטמן הציג גרסה משולבת של התערבויות קהילתיות אלה, המציגה שילובים שונים בין שלושת המודלים הללו ומדגימה אותם (Rothman, 1996).

מאז פיתוח שלושת המודלים הקלאסיים של רוטמן פותחו מודלים מפורטים יותר, המבחינים, בין היתר, בפיתוח רשתות של מתנדבים בקהילה, בהדגשת גישות של חינוך קהילתי וגישות פמיניסטיות ואנטי-

גזעניות (Popple, 1995) כמו גם גישות השמות דגש על פיתוח כלכלי מקומי (פלזנשטיין, 1995; Brueggemann, 1996), על בניית שותפויות וקואליציות בין-ארגוניות (Jeffries, 1996) ועל בניית ארגונים ותנועות חברתיות לקידום זכויות אדם וצדק חברתי (Torczyner, 2001; Weil, 1996; 2005).

על פי 'האגודה הבין-לאומית לפיתוח קהילתי' פיתוח קהילתי עוסק בבניית קהילות פעילות ובנות-קיימא המבוססות על צדק חברתי ועל כבוד הדדי. לתפיסתם, ייעוד הפיתוח הקהילתי הוא לשנות את מבני הכוח על ידי הסרת חסמים המונעים מאנשים להיות מעורבים בנושאים המשפיעים על חייהם. העובדים הקהילתיים המגיעים לתחום עיסוק זה הם מרקע אקדמי מגוון והם תומכים ביחידים, בקבוצות ובארגונים על מנת לקדם תהליכים אלה על בסיס הערכים והמחויבויות הבאות:

ערכים

1. **צדק חברתי:** מתן אפשרות לאזרחים לדרוש את זכויותיהם כמענה לצורכיהם הייחודיים ולהגביר את שליטתם על ההחלטות המשפיעות על איכות חייהם.
2. **שיתוף, השתתפות ושותפות:** חיזוק המעורבות ושיתופי הפעולה המרביים של כל קבוצות האוכלוסייה בתהליכים הדמוקרטיים סביב הבעיות המשותפות להם, על מנת לממש את הזכות האזרחית המלאה, את הניסיון האישי ואת המיומנויות שלהם, תוך גילוי רגישות להבדלים התרבותיים שביניהן.
3. **שוויון:** יצירת הזדמנויות שוות לקבלת שירותים קהילתיים לכל האזרחים – ללא הבדלי דת, גזע, מין או אזור מגורים. ערך השוויון

מתריע נגד תופעות של קיפוח ואפליה של יחידים, של קבוצות, של קהילות ושל ארגונים חברתיים על בסיס אחד המאפיינים הנ"ל.

4. **כבוד ואמון ביכולת להשתנות וליצור שינויים:** הכרה בניסיון החיים של כל אזרח ובמיומנותיו על מנת לקחת חלק פעיל בפתרון בעיותיו החברתיות, הכלכליות, הפוליטיות והסביבתיות.

מחויבויות

1. תמיכה בלתי שיפוטית בפעילויות קבוצתיות שצמחו מלמטה (grassroots) במטרה להשפיע על המדיניות ועל התכניות, כך שהן תשקפנה את הרב-תרבותיות של צורכי הקהילות שאותן מעוניינים לשרת.

2. סיוע בקביעת קדימויות בין נושאים שמטרידים אנשים הסובלים מעוני ומהדרה.

3. קידום שינוי חברתי שיהיה עמיד לטווח הרחוק ובר-קיימא.

4. צמצום מצבים של היעדר שוויוניות והיעדר איזון ביחסי הכוחות בחברה.

5. קידום מדיניות ועשייה המגנה על הסביבה ומונעת את הידרדרותה.

6. עידוד וקידום קשרים ויחסי גומלין בין ארגוני שירות מכל המגזרים – ציבורי, התנדבותי ופרטי - לבין קהילות.

7. אבטחת נגישות לשירותים החברתיים בכל הקהילות, תוך אבטחת זכות הבחירה לכל יחיד וקבוצה בחברה.

בספר זה פיתוח קהילתי מחייב הבנה והיכרות עם שני מושגים נוספים שהם מרכזיים לענייננו - 'תחום' ו'בין-תחומיות', כפי שיפורט להלן.

תחום ובין-תחומיות

בעקבות עבודותיה של ג'ולי קליין על התפתחות המושג 'בין-תחומיות' (Klein, 1990; 1996) ועל יחקר חציית גבולות בין תחומי ידע באקדמיה ובשדה העשייה (Boundary Crossing Studies), נשתמש במושג 'תיאוריה בין-תחומית' על מנת להצביע על מספר תחומי ידע, תחומי עיסוק ושיטות התערבות, הקשורים ביניהם באופן רופף (loose theory of interdisciplinary). התיאוריה הבין-תחומית ממוקמת בין תחומי הידע והעיסוק הממוסדים וה'מכובדים' מבחינה אקדמית לבין הסירוב להסתגר בתוכם מבחינה אינטלקטואלית, תוך העלאת ספקות לגבי גבולות התחומים המסורתיים וסמכויותיהם. לתפיסתה של קליין, התיאוריות הבין-תחומיות מעוצבות לרוב על ידי אינטלקטואלים הבאים מרקע שונה, ממקצועות מגוונים ומתרבויות שונות, תוך שמירה על 'מתח חיובי' בין הצורך להעמיק את הידע התחומי/מקצועי הייחודי לבין הצורך לשלב בו תחומים נוספים.

תהליך ההתפצלות של תחומי הדעת השונים ומגמות ההתמחות המקצועית משולבים זה בזה כמאפייניה הבולטים של התקופה המודרנית. ההתמחויות התחומיות הן כה מובנות מאליהן כיום עד שאנו נוטים לעתים לראות רק את יתרונותיהן ולשכוח את הקשיים הנובעים מהן על מנת להתמודד עם הגידול העצום בכמות הידע והמידע ובמורכבות הבעיות בחברות המודרניות. כתוצאה מתהליכים מנוגדים אלה, רק החיבור בין תחומי הדעת השונים מאפשר את יכולת הראייה הכוללנית של מצבים מורכבים (Bradshaw, 2000; Nissani, 2005). להלן נבחן את המושגים 'תחום' ו'בין-תחומיות' ביתר העמקה:

תחום

מבחינה לשונית, 'תחום' הוא אזור המוגדר על ידי קווי גבול מסוימים. במדעי החברה, 'תחום' מוגדר כניסיון אנושי העומד בפני עצמו באופן עצמאי (self contained) עם קהיליית המומחים שלו (Nissani, 1997). החשיבה התחומית - כשמה כן היא - מתחמת את גבולות הגזרה של כל תחום דעת ומייצרת לעצמה זירת פעולה ברורה למדי. תיחום גבולות הגזרה מאפשר פיתוח תיאוריות ייחודיות ובחינתן במסגרת מוגבלת ומובחנת. כתוצאה מכך, מתפתחות מערכות ערכיות ומושגיות נבדלות לכל תחום דעת, כלומר, שפה ותרבות מקצועית, דפוסי פעולה, כלי מחקר ושיטות הכשרה נבדלות. בשעה שמקור כוחה של החשיבה התחומית מאופיין בסימון גבולות תחולתה, זהו גם המקור לחולשותיה, כי רוב התופעות החברתיות הן מורכבות יותר מכל אחד מהתחומים המקצועיים העוסקים בהן. לכן, התמודדות יעילה עם תופעות מורכבות מחייבת מעורבות של מספר תחומי דעת בעת ובעונה אחת. זהו האתגר המקצועי מחד גיסא ומוקד הקושי מאידך גיסא, כי ככל שהחשיבה ודרכי הפעולה בכל תחום מתפתחות ומשתכללות, כך הן מייצרות, בהדרגה, מומחיויות תוך-תחומיות¹⁶ צרות יותר.

בספר זה אנו מציעים להתייחס למושג 'תחום דעת' בפיתוח קהילתי בין-תחומי בשלושה אופנים: ראשית, מדובר בתחום דעת מדעי או בדיסציפלינה תיאורטית. בהתייחסות זו מדובר בתהליכי למידה ארוכי טווח, המביאים לפיתוח המשגה על בסיס ניתוח אנליטי ובחינה אמפירית של המציאות, הנלמדת ברמות שונות באוניברסיטאות ונדונה

¹⁶ המושג 'תוך-תחומי' (Intra-Disciplinary), מתייחס לתחומי המומחיות בתוך המקצועות השונים, כגון: רפואת משפחה במקצוע הרפואה, או עבודה סוציאלית-קהילתית במקצוע העבודה הסוציאלית.

בכנסים מדעיים¹⁷. בתחום הפיתוח הקהילתי בישראל למשל, מרבית אנשי המקצוע מחויבים ללמוד נושאים אחדים מדיסציפלינות שונות של מדעי החברה, כגון: סוציולוגיה, אנתרופולוגיה, פסיכולוגיה – כולל פסיכולוגיה חברתית, מינהל ציבורי ומדע המדינה, בנוסף לנושאים השייכים לשלוש דיסציפלינות אחרות המשפיעות עליו בסביבתו הרחוקה יותר: כלכלה, גיאוגרפיה ומשפטים (יורק, כורזים, קטן, 1993, Katan et al., 1997; Hardcastle et al., 1997; Popple, 1995). אם העובד הקהילתי הוא בוגר סוציולוגיה, סביר להניח שהוא מודע יותר למושגים, כגון לכידות קהילתית, רשתות חברתיות, מעמדות וקבוצות סטטוס; אם הוא בוגר החוג למדע המדינה, הוא ישתמש יותר במושגים של כוחות ואינטרסים פוליטיים, יחסי שלטון מרכזי מול שלטון מקומי, ריכוזיות מול ביזור וכדומה.

בהתייחסות השנייה אל המושג 'תחום', מדובר בהתמחות יישומית המחייבת הכשרה אקדמית יישומית (פרופסיה) כגון הוראה, עבודה סוציאלית, תכנון אורבני, מינהל עסקים, עריכת דין או רפואה. בהתייחסות זו, בעל המקצוע האקדמי פועל על בסיס הידע המדעי שנרכש באופן שלעיל. ההתמחות היישומית נשענת בדרך כלל על מספר תחומי דעת מדעיים מהרמה הראשונה. הרופא, למשל, מסתמך על ידע מתחומי הפיזיקה, הכימיה, הביולוגיה, ועוד. כל תחום מקצועי יישומי מפתח בהדרגה גם ידע מעשי הנבנה מהניסיון המצטבר בשדה העשייה. במקרים רבים יש דמיון רב בין ההכשרה האוניברסיטאית לבין תחום הפעולה של האדם בעתיד. למשל, בתחום הפיתוח הקהילתי נוכל למצוא לצד העובדים הסוציאליים הקהילתיים, רופאים, עורכי דין, מתכננים אורבניים, אנשי חינוך, סוציולוגים ואף כלכלנים. כל אחד

¹⁷ ראה ברשימה הביבליוגרפית אתרים שנמצאו ב- google תחת מושגים כגון: Interdisciplinary Social ;Development Interdisciplinary Community .Sciences

מהם מביא לשדה הפעולה את הידע האקדמי שהוא רכש וכן את הידע המעשי שצבר בתחום עבודתו המקצועית.

בהתייחסות השלישית אל המושג 'תחום' מדובר **בהתמחות בתחום עיסוק, במקצוע או בתפקיד מוגדר**, כגון: פיתוח חברתי וקהילתי של ערים קטנות, כלכלה של הפריפריה, פיתוח עסקים קטנים וכד'. ברמה זו, הפעילות המקצועית בתפקיד המוגדר עשויה להיבנות גם על פי הידע ההתנסותי, שהוא בחלקו בלתי תלוי בהכשרה האקדמית ובהתמחות היישומית שבהם זכה בעל התפקיד. מנהל בית ספר, מנהל מחלקת רווחה, עובד במחלקת המחקר של משרד ממשלתי וכדומה, כולם צוברים ידע מעשי הנובע מניסיונם כבעלי תפקיד מסוים. גם ידע זה, שהתפתח בעיקרו מהניסיון, עשוי להיות בעל ערך רב למי שעוסק בפיתוח קהילתי בין-תחומי.

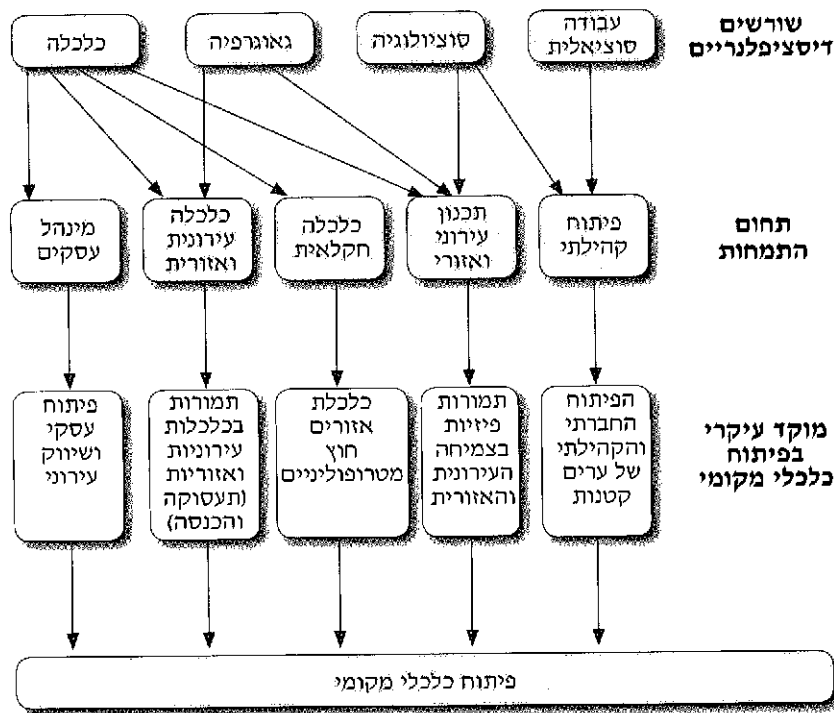
חשיבותו של הידע ההתנסותי רבה ביותר גם לגבי נציגי הקהילה אשר מהווים למעשה תחום בפני עצמו לצדם של בעלי המקצוע האחרים. עוד נחזור לנושא זה בהרחבה בהמשך.

לחלוקה זו של המושג 'תחום' יש השלכות חשובות לתורת הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. ראשית, היא מציבה במוקד הדיון את מושג הידע ואת היחס בין שלושת האופנים שבהם המושג 'תחום' דעת' בא לידי ביטוי בהקשר של פיתוח קהילתי. שנית, חלוקה זו מכניסה ממד נוסף של מורכבות ליחסי הגומלין בין תחומי הדעת התיאורטיים והיישומיים השונים בפיתוח קהילתי. שלישית, מהרגע שהידע אינו נתפס כתחום מדעי ואקדמי בלבד, נוכל להרחיב את האופן שבו נחשוב ונבנה את הצוות הבין-תחומי בתכנית בין-תחומית בפיתוח קהילתי, באמצעות צירוף נציגי הקהילה ונציגי הציבור' כ'תחומים' בעלי ידע התנסותי חיוני באינטראקציות הבין-תחומית. זוהי תובנה מרכזית בספר זה לגבי הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי ועוד נדון בה בהמשך.

פלוזנשטיין (1995) סיכם בדרך דומה את עולם הידע של הפיתוח הכלכלי המקומי, כפי שניתן לראות בתרשים שלהלן:

תרשים מס' 1

עולם הידע של הפיתוח הכלכלי המקומי

מתוך: פלוזנשטיין, ד. (1995), *בין תכנון לשיווק - מעמדו ומיסודו של הפיתוח הכלכלי המקומי בישראל*. מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים

בין-תחומיות

לצד החשיבה התחומית גם לחשיבה הבין-תחומית יש מקורות שונים ועתיקי יומין – למשל בקרב פילוסופים כמו אפלטון, הגל ודיואי (ראו דיון על כך בפרק ג'). בשיח המודרני, מקובל להשתמש במושג זה במשמעות של ידע או של גישה מדעית מאוחדת (unified science,) (unity of knowledge), ידע כללי (general knowledge), סינתזה או ידע משולב (integration of knowledge).

בתחום הפיתוח הקהילתי קשה להצביע על תיאוריה כללית ומאוחדת, ואף לא בטוח שיש צורך בכך. כפי שהראנו לעיל, ניתן לזהות תחומי עיסוק אחדים בעלי מחויבות לפיתוח קהילות, להעצמתן ולבנייתן. תרגומם של רעיונות אלה לפרקטיקה או להכשרה מעלה את הסוגיה המוכרת, הטוענת שימרוב עצים לא רואים את היער. במילים אחרות, הפנית תשומת-לב מוגזמת לפרטים שמרכיבים בעיה מורכבת, משכיחה בסופו של דבר את הבעיה הבסיסית שבגללה התחלנו לבחון סוגיה מסוימת לעומק. פתרונה של סוגיה זו חייב להצמיח בסופו של דבר גם את העצים וגם את היער – כלומר את המשך פיתוח המומחיות לצד הראייה הכוללת (Bradshaw, 2000; Nissani, 2005).

בשעה שהתחומים המודרניים ('העצים') צמחו מתוך הצורך לחפש ידע מדעי במסלולי התמקצעות במחלקות אקדמיות המפוצלות בין תחומים (Klein, 1990), הבין-תחומיות ('היער') החלה להתפתח באירופה במדעי הטבע – בפיזיקה מתמטית, באנטומיה וברוקחות כבר במאות ה-18 וה-19. במדעי החברה החלו להתפתח גישות בין-תחומיות כמאה שנים מאוחר יותר - במחצית הראשונה של המאה ה-20 - בשיתופי פעולה בין מחלקות אקדמיות ובין תחומי ידע נפרדים, כגון: פסיכולוגיה חברתית וסוציולוגיה פוליטית (Lindzey, 1954). לצדם של

שיתופי פעולה אלה התפתחו גם התחום הקהילתי הראשון תחת הכותרת 'הגישה האזורית', אשר הציעה קורסים משולבים ממדעי החברה (Klein, 1990 - פרק 1).

הוויכוחים התיאורטיים המרכזיים בין הגישות וההגדרות השונות לבין-תחומיות התמקדו בהיקפי השילוב הרצויים: האם 'לבנות גשרים' בין תחומים נפרדים או לבנות מחדש מודל כוללני (restructuring) המאופיין ב'איחוד גדול' (grand unity) היוצר סינרגיה, שבו השלם גדול מסך כל חלקיו (Klein, 1996)? ויכוחים אקדמיים אלה תורגמו במחצית המאה ה-20 לשני כיווני למידה חדשים. האחד, הדגיש לימודי מבוא ולימודי ליבה רב-תחומיים על מנת ליצור כמות גדולה של ידע להתמודדות עם הבעיות המורכבות בחברה המודרנית. הכיוון השני התמקד בלימודי קהילה, תוך הדגשת הערכים והמסורות הקהילתיים המשותפים, לצד אחריות הממשל להבטיח איכות חיים קהילתיים. כיוונים משלימים אלה התפתחו למעשה כתגובת נגד לפיצול ולהתמחויות היתר בטיפול בבעיות אנושיות מורכבות.

המגמות של התמחות יתר גרמו בשני העשורים האחרונים לריבוי של עבודות בזכות הבין-תחומיות. מעבר לעבודותיה הקלסיות של ג'ולי קליין (Klein, 1990; 1996), גם תלמידה ושותפה האקדמי - מוטי ניסני - תרם רבות לקידום המושג 'בין-תחומיות' (Interdisciplinarity) (Nissani, 1995; 1997). לדעתו, 'בין-תחומיות' היא 'שילוב בין המרכיבים המובחנים של שתיים או יותר דיסציפלינות' (Nissani, 1997). במאמר מרכזי זה ניסני מצביע על ארבעה שטחים המחייבים התייחסות לבין-תחומיות: ידע, מחקר, חינוך ותיאוריה. בהמשך מאמרו, הוא מפרט עשר סיבות המחייבות את פיתוח הבין-תחומיות לטובת הפרט והחברה:

1. **קידום פריצות דרך יצירתיות:** על ידי חיבור בין רעיונות וגישות מקצועיות, אשר לא חוברו עד כה, ניתן להביא לפריצת דרך חדשה. מדובר בשחרור מכוון של החשיבה התחומית-הטכנית בתחום מוגדר ועידודן של זוויות ראייה חדשות, תוך ציפייה לפריצת הדרך היצירתית. פריצת דרך מעין זו נחוצה בעיקר במצבי משבר העוברים מעת לעת על התחומים (disciplinary crisis).
2. **האזנה לדעות חיצוניות של 'מהגרים':** יש דמיון רב בין הכרת תחום עיסוק חדש לבין הגירה לארץ חדשה. ניידות תעסוקתית וניידות בין תחומי הכשרה שונים הן מהמקורות הפוריים ביותר לפיתוח רגישות לראייה בין-תחומית. ה'מהגר הבין-תחומי' מביא תובנות ודרכי הסתכלות חדשות מתחום התמחותו הקודם. בדרך כלל, ניידות זו מקלה עליו להבחין בין עיקר לטפל.
3. **מניעת טעויות מקצועיות:** התמחות תוך-תחומית מוגזמת עלולה להיות מלווה בהתעלמות לא מכוונת מפרטים חשובים בסביבת הבעיה, או לחילופין בתדירה לתחומים שכבר נחקרו על ידי אחרים. השילוב הבין-תחומי יכניס רכיבי מניעה לתהליכי העבודה על רמותיו השונות.
4. **טיפול ב'שטחי ההפקר' שבין התחומים:** לעתים, ההתעלמות מממדים אחדים של בעיה מורכבת נובעת מן העובדה שהם נמצאים מחוץ לתחום המקצועי המוגדר של המקצועות הרלוונטיים. ערנות לקיומם של 'אזורים אפורים' וחשיבות

ההתייחסות אליהם, מובלטת גם בלוגו של 'הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי'¹⁸.

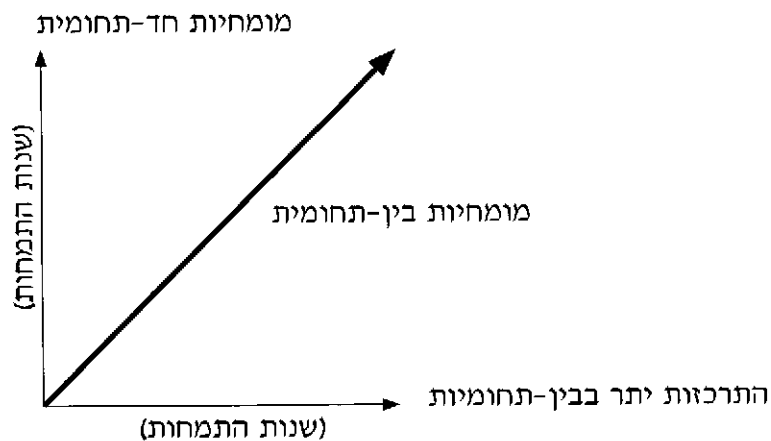
5. **בעיות חברתיות מורכבות מחייבות גישות בין-תחומיות:** שילוב נרחב של תחומי דעת שונים מספק הבנה מעמיקה וכוללת יותר מכל גישה חד-תחומית – אף אם היא מתבצעת במומחיות מרבית. הגישה החד-תחומית מאופיינת בסכנת 'הראייה המינהרתית', שאינה מצליחה להסתכל לצדדים ובכך מתעלמת מההשלכות החברתיות והסביבתיות ארוכות הטווח של הטיפול הצר בבעיה ועלולה לגרום לנזקים בלתי הפיכים¹⁹.
6. **האידיאל של אחידות הידע:** אין זה מציאותי כיום לצפות שנהיה מומחים בכל הממדים של הסוגיה שבה אנו עוסקים. זו הסיבה שאף אם אנו בעלי ידע ומומחיות בתחום מוגדר, עלינו לזכור, שאין אנו יודעים הכול וכי לשם קבלת תמונה שלמה עלינו להרכיב צוות בין-תחומי מקרב בעלי הידע הרלוונטי.
7. **לגיטימציה לגמישות במחקר:** שיטות מחקר קפדניות שייכות יותר לחוקרים המזוהים עם תחום אחד שבו הם מתמחים בממדים שהולכים וצרים. המחקר הבין-תחומי מאפשר לחוקר המחפש פיצוי לסקרנותו, חציית גבולות גם בשיטות המחקר.
8. **התמודדות עם 'חוק התפוקה השולית הפוחתת':** חוק כלכלי זה קובע, כי מעבר לנקודה מסוימת, תוספת תשומות נוספות בעלות גודל דומה יניבו תוצאות פחותות. כלל זה מתקיים גם בעולם הלמידה והמחקר התחומי.

¹⁸ את 'שטחי ההפקר', ראה במטפורה של 'הפרח הבין-תחומי' בהמשך פרק זה.
¹⁹ זו הסיבה ליוזמה שננקטה בשנים האחרונות לשלב תדריכים חברתיים-קהילתיים בתהליכי תכנון ובנייה (רונון, 2006).

9. **יכולת לקדם שינויים חברתיים:** למרות שההסתגרות התחומית מעשירה את המקורות האינטלקטואליים היא אינה יעילה במיוחד להובלת שינוי חברתי. בשעה שהציפייה ממומחים בתחומים מוגדרים היא, שהם יהיו בעלי השפעה על הדרג הפוליטי לקידום איכות חיי כלל התושבים, המציאות מוכיחה שפיצול יתר גורם להסתגרות מקצועית ולליקויי תקשורת עם הסביבה הפוליטית. לפיכך, פיתוח שפה בין-תחומית משותפת הוא רכיב חיוני לקידום של שינויים חברתיים.
10. **קידום החופש האקדמי ושימורו:** ליקויי התקשורת של המומחים התחומיים עם סביבתם הרלוונטית מעודדים את מתנגדיהם בדרגי המינהל הבכיר ובדרגים הפוליטיים לדרוש את הצגתם של מדדי יעילות מוגדרים לגבי תוצאות עבודתם. תפקיד הימשכילים הבין-תחומיים במצבים אלה הוא לבנות גשרים של תקשורת בין התחומים ובינם לבין מקבלי ההחלטות בדרגים הפוליטיים.

טיעוני התמיכה הללו בבין-תחומיות ניתנים לסיכום בתרשים הבא:

תרשים מס' 2: המומחיות הבין-תחומית האידאלית

על פי תרשים זה, אלכסון המומחיות הבין-תחומית מצביע על השילוב האידאלי והאופטימלי בין המומחיות החד-תחומית לבין התמחות היתר בבין-תחומיות. אלכסון זה מבליט את הסכנה הטמונה הן ביתר התרכזות בבין-תחומיות, אשר מסכנת את בעלי המקצוע באיבוד הזהות המקצועית שלהם והן במומחיות יתר בתחום אחד ויחיד, אשר מסכנת את בעלי המקצוע בביטחון מקצועי מופרז ובפיצול בלתי סביר של הידע. התרכזות והתמחות יתר בבין-תחומיות עלולים לגרום להתיישנות ולחוסר התעדכנות בהתפתחויות בתחומים המרכזיים המרכיבים את הידע הנחוץ בסוגיה מוגדרת. לכן, ההתחדשות וההתעדכנות של המומחים בבין-תחומיות מחייבות שיתופי פעולה עם מומחים מהתחומים המשיקים להם לגבי הסוגיה החברתית-קהילתית הנדונה.

יש להודות, שפיתוח מומחיות בין-תחומית היא משימה קשה ביותר, הדורשת השקעת זמן ואנרגיות אינטלקטואליות שאינן תמיד בנמצא. פרויקטים קהילתיים בין-תחומיים נוטים להיות קשים לתיאום מינהלי, פגיעים לתקלות בלתי צפויות ושבריריים מבחינת איבוד השליטה עליהם. נוסף על כך, ניתן לזהות גם מגבלות אקדמיות המקשות לגייס תקציבי מחקר ולפרסם עבודות בעיתונות המקצועית, שהיא תחומית בעיקרה. לכן מתקשים המומחים הבין-תחומיים לזכות בהכרה המקצועית שאמורה להובילם לביטחון תעסוקתי ולקידום מקצועי. בעקבות מגבלות אלה, ניסני (Nissani, 1997) מסכם, שהבין-תחומיות אינה מתאימה לאנשי מקצוע המחפשים יציבות תעסוקתית. ברוח זו, טוען ברדשו (Bradshaw, 2000), שחשוב להכיר במאפיינים הייחודיים של פרויקטים קהילתיים מורכבים ובסביבתם החברתית המורכבת ולהיערך לניהול השותפויות במקצוענות המרבית.

ההתפתחויות ההיסטוריות וההנמקות התיאורטיות שפורטו לעיל לא הצליחו עד היום לפתור את שאלת ההיקף או את שאלת רוחב ההגדרה (comprehensiveness) של בעיות חברתיות. היקף ההגדרה ישפיע בסופו של דבר על היקף שיתופי הפעולה (collaborations) ועל הקואליציות בין התחומים השונים (Bradshaw, 2000; Bronstein, 2003; Abramson & Bronstein, 2004).

לצד חילוקי הדעות בקשר להגדרות המדויקות של המושגים שנסקרו עד כה, יש כיום הסכמה רחבה על כך, שפריצות דרך בין-תחומיות מתייבות חשיבה יישומית במבנים ארגוניים חדשים המלווים בניסויים בשטח ובשיטות מחקר והערכה חדשניות. קולות המחאה נגד חוסר היעילות שבהתמחויות היתר ובפיצול הידע ותחומי העשייה הופכים לדיונים כנים על הצורך לפתח תהליכי למידה ושיטות התערבות יעילות בסוגיות חברתיות מורכבות, באמצעות פיתוח גישות בין-תחומיות.

גישות חדשניות אלה חיוניות הן באקדמיה והן ברמות היישום השונות בשטח (Hustedde & Calvin, 2003).

פיתוח קהילתי בין-תחומי

הגענו כעת למשולש המושגים המרכזי של הספר: פיתוח קהילתי בין-תחומי. לאחר שדנו בכל מרכיבי המושג בנפרד, חשוב להצביע על מהות המושג הכוללני החדש שאינו מצוי במידה מספקת בספרות המקצועית.

בעבר, היו ניסיונות בודדים לקדם רעיון זה בישראל, אך הם היו ראשוניים וחלקיים הן ברמה התיאורטית והן ברמה היישומית. כורזים וקלוזנר (1989) הציעו דגם לשילוב בין-מקצועי של עבודה סוציאלית קהילתית ופיתוח כלכלי מקומי, אשר אומץ והופעל במשך שנים אחדות במספר רשויות מקומיות באמצעות משרד העבודה והרווחה (בורובסקי וקמינסקי, 1992). בשלב מאוחר יותר, גם החברה למתנ"סים עשתה מאמץ להחדיר גישה זו בין כתליה, מבלי לקבוע אילו בעלי מקצוע יעסקו בתחום זה (כורזים, 1999). בשנת 1990 החלה לפעול ברשויות מקומיות אחדות 'רשת ערים בריאות בישראל', בהובלת אנשי מקצוע מתחום קידום הבריאות ובשיתופם של בעלי מקצועות נוספים מתחומי התכנון העירוני והעבודה הסוציאלית הקהילתית (דונחין, 2005).

ניסיונות אקראיים דומים דווחו גם ממקומות אחרים בעולם, תוך הדגשת האתגר לפעול נגד פיצול היתר של תחום הפיתוח הקהילתי (Hustedde & Calvin, 2003) או תוך הדגשת החשיבות של קידום תהליכי שיתוף קהילתיים באמצעות שותפויות רב-תחומיות ובין-תחומיות למען פתרון בעיות קהילתיות בדרך יעילה יותר (Lasker & Weiss, 2003). ניתן למצוא דיווחים אחדים גם על חשיבות ההכשרה של סטודנטים ושל צוותי עבודה בין-תחומיים בפרויקטים של פיתוח קהילתי (Jones et al., 2002; Grossman & McCormic, 2003).

מכל הנאמר לעיל, וברוח הגדרתו של רוברט פוטנס בתחילת הפרק על מאפייניה של קהילה בריאה ובעלת חוסן חברתי (Putnam, 2000), אנו מציעים את ההגדרה הבאה למושג **פיתוח קהילתי בין-תחומי**:

פיתוח קהילתי בין-תחומי מיועד לסייע בהתמודדות עם סוגיות ועם בעיות חברתיות, כלכליות וסביבתיות מורכבות ברמה הקהילתית, המחייבות פעולה יישומית על ידי שילוב בין תחומי ידע שונים – כנדרש מאופי הסוגיה והבעיה הקהילתית שבטיפול. אלו הן חברות ארוכות טווח בין מומחים ממספר תחומים יחד עם נציגי הקהילה, היוצרים עבודת צוות המובילה לאופני פעולה חדשים, בעלי תוצאה סינרגטית, מעבר לאלה המקובלים בפעילויות תחומיות נפרדות או בחיבורם הרב-תחומי. גישה זו משלבת תהליכי פעולה עם תהליכי למידה בצוותים בין-תחומיים ומובילה להעצמתם של פרטים וקבוצות, לקראת פיתוחן של קהילות רצויות יותר בעיני תושביהן.

בהגדרה ראשונית זו אפשר למצוא חמישה רכיבים, אשר קיומם יחדיו בתכנית התערבות מסוימת יצביע על היותו של הפרויקט הקהילתי 'בין-תחומי'. חמשת רכיבי ההגדרה הייחודיים הם: בעיות חברתיות מורכבות, חברות ארוכות טווח, עבודה ולמידה בצוות הכולל עובדים ממספר תחומים, שילוב נציגי הקהילה ותוצאה סינרגטית. נחזור ביתר פירוט לרכיבים אלה לקראת סוף הקטע הבא.

מה בין 'בין-תחומי', 'בין-ארגוני' ו'רב-תחומי'?

לעתים קרובות עולה השאלה בדבר ההבדל בין חברות בין-תחומיות לבין חברות בין-ארגוניות. זוהי סוגיה סבוכה למדי, כי החשיבה האינטואיטיבית של רוב אנשי המקצוע המתנסים בשיתופי פעולה (collaborations) מובילה אותם לבחון את הנושא מנקודת ראות בין-

ארגונית דווקא. אולם, חבירות בין-ארגוניות וחבירות בין-תחומיות שונות במהותן. הראשונה עוסקת בממדים הפונקציונליים ובהיבטים המבניים של הארגונים ושל האנשים המרכיבים אותם. לעומת זאת, חבירה בין-תחומית עוסקת בתחומי הדעת והידע הנדרשים לפעולה, במאפייני המפגש בין תחומי הידע השונים ובעקרונות המקצועיים של אנשי המקצוע השונים היוצרים את החבירה הבין-תחומית (Taylor, 1997; Scott, 1998).

גם אברמסון ורוזנטל (Abramson & Rosenthal, 1995) הבחינו בין שיתוף פעולה בין-תחומי לבין שיתוף פעולה בין-ארגוני. לתפיסתן, שיתוף פעולה בין-תחומי עוסק בתהליכים של התחלקות בידע מתחומי מקצוע שונים לפתרון בעיות שהן מעבר למתן מידע, בעוד ששיתוף פעולה בין-ארגוני הוא מצב שבו מספר ארגונים מחליטים לעבוד יחדיו למען מטרה מוגדרת. אברמסון ורוזנטל ניסו להבחין בין השניים ולהציע דרכים לשפר את שיתופי הפעולה בין השירותים ואת איכותם. לדבריהן, בשיתופי פעולה בין-ארגוניים ישנה מחויבות בין מספר ארגונים עצמאיים לעבוד יחדיו למען מטרות מוגדרות, תוך שמירה על האוטונומיה של כל ארגון. מאחר שקיימים סוגים שונים של שיתופי פעולה מעין אלה, רוזנטל ומזרחי (Rosenthal & Mizrahi, 1994) הבחינו בין 'קואליציות', 'רשתות', 'קבוצות משימה' ו'שותפויות'.

בפרויקט בין-ארגוני מתקיים שיתוף פעולה ברמה זו או אחרת בין מספר ארגונים שונים. אם משתפי הפעולה בין הארגונים משתייכים לאותו תחום מקצועי (למשל: רווחה, חינוך או בריאות), אזי אין מקום לדבר על בין-תחומיות אלא רק על בין-ארגוניות וחד-תחומיות. אך אם ארגונים מתחומים שונים מתחברים לפרויקט אחד (למשל בתחומים חינוך, בריאות, משפט ורווחה) והאינטראקציה בשדה היא בין אנשי מקצוע שונים (מורים ואנשי חינוך אחרים, רופאים ואחיות, משפטנים

לזכויות אדם ועובדים סוציאליים), השומרים על דפוסי הפעולה והשפה המקצועית שלהם, אנו עדיין מדברים על רב-תחומיות ורב-ארגוניות ולא על בין-תחומיות.

רב-תחומיות מבטאת שילובים ושיתופי פעולה שהם טכניים בעיקרם וקצרי מועד במרבית המקרים, בשעה שהבין-תחומיות מאופיינת בשיתופי פעולה המתמשכים לטווח ארוך והמצליחים ליצור סינרגיה חדשה (Tirrito, Nathanson & Langer, 1996). שיתופי פעולה כאלה יכולים להתקיים בהוראה האקדמית, בפרויקטים יישומיים ובמחקר, ואף בין מגזרי החברה השונים - בין ארגונים ממשלתיים, עסקיים וארגונים קהילתיים חוץ-ממסדיים.

לפיכך, שיתופי פעולה בין-תחומיים מתארים תהליך אינטראקטיבי ארוך יותר, אשר במהלכו משלבים בין תחומי הידע והמומחיות של בעלי מקצועות שונים על מנת לפתור בעיות מורכבות. תהליכים אלה יכולים להתרחש באופן לא פורמלי בין עובדים מתחומים שונים או בצוותי עבודה בין-תחומיים מובנים.

סקוט (Scott, 1997), אשר חקרה מערכות יחסים בין אנשי מקצוע מארגונים שונים בתחום התעללות בילדים, בחנה חבירות בין-ארגוניות ובין-תחומיות וסווגה אותם לשלושה סוגים: צוותי עבודה בין-תחומיים בתוך ארגון אחד; צוותי עבודה בין-ארגוניים המתקיימים בין אנשי מקצוע מאותו תחום; רשת מורכבת של חבירה בין-ארגונית ובין-תחומית.

לאור הבחנות אלה, פרויקט קהילתי ייחשב כבין-תחומי כאשר מתקיים בו שילוב ארוך טווח בין אנשי מקצוע מתחומי עיסוק שונים – לעתים מתוך ארגון אחד ולעתים בין ארגונים אחדים – שכתוצאה ממנו מתרחש בכל אחד מהתחומים שינוי מסוים בדפוסי הפעולה ובשפה

המקצועית שלהם. למעשה, נוצר משהו חדש, שהוא מעבר לשיתוף הפעולה ה'רגיל' בין אנשי מקצוע מתחומי מומחיות שונים. הטיפולוגיה של סוגי חבירה 'בין-תחומיים' ו'בין-ארגוניים' מסכמת רעיונות אלה, כפי שמוצג בטבלה שלהלן:

טבלה מס' 1: טיפולוגיה של חברות בין-תחומיות ובין-ארגוניות

בין-ארגוני	רב-ארגוני כולל: דו/תלת ארגוני	חד-ארגוני; תוך-ארגוני	
<p>שיתוף פעולה בין בעלי מקצוע מתחום אחד, המייצגים ארגונים שונים - לטווח ארוך יחסית.</p> <p>למשל: בין עובדים סוציאליים ממחלקת הרווחה, מלשכת הבריאות המחוזית ומעמותה לקידום בריאות הנפש בקהילה.</p>	<p>שיתוף פעולה בין בעלי מקצוע מתחום אחד, המייצגים ארגונים שונים - לטווח קצר יחסית.</p> <p>למשל: בין עובדים סוציאליים ממחלקת הרווחה, מלשכת הבריאות המחוזית ומעמותה לקידום בריאות הנפש בקהילה.</p>	<p>שיתוף פעולה תוך-ארגוני בין בעלי מקצוע מתחום אחד.</p> <p>למשל: בין עובדים סוציאליים מיחידות שונות במחלקות לשירותים חברתיים.</p>	<p>חד-תחומי; תוך-תחומי</p>
<p>שיתוף פעולה בין ארגונים ובין בעלי מקצוע אחדים - לטווח הארוך יחסית.</p> <p>למשל: בין עובדים סוציאליים ממחלקת רווחה מקומית, אחיות מלשכת הבריאות המחוזית, ורופאי קופת חולים, לקידומה של קהילה מוגנת עבור הקשישים בקהילה.</p>	<p>שיתוף פעולה בין ארגונים ובין בעלי מקצוע אחדים - לטווח הקצר יחסית.</p> <p>למשל: בין אנשי ביטחון (צבא, פיקוד העורף, משטרה), ארגוני בריאות (לשכת בריאות, בתי חולים, קופות חולים) ומומחי בריאות (רופאים, אחיות, עובדי בריאות הנפש), אנשי רווחה וחינוך, החברים בצוות היערכות מחוזית לשמירה על בריאות האוכלוסייה בשעת חירום.</p>	<p>שיתוף פעולה תוך-ארגוני, קצר טווח, בין בעלי מקצוע אחדים.</p> <p>למשל: בין מתכננים חברתיים, עובדים סוציאליים קהילתיים ומשפטיים בעמותת סינגור ארצית.</p>	<p>רב-תחומי כולל: דו/תלת-תחומי</p>
<p>שיתוף פעולה ארוך-טווח, בפרויקט מורכב, בין בעלי מקצוע וארגונים שונים, היוצר מערכת יחסים חדשה, וכן אופני חשיבה ואופני פעולה חדשים.</p> <p>למשל: מתכננים חברתיים, כלכלנים חברתיים ועובדים סוציאליים מארגונים שונים. שיתוף הפעולה ביניהם יוצר תוצאה סינרגטית מסוג חדש.</p>	<p>שיתוף פעולה ארוך-טווח בפרויקט מורכב, בין בעלי מקצוע וארגונים שונים, היוצר מערכת יחסים חדשה, וכן אופני חשיבה ואופני פעולה חדשים.</p> <p>למשל: בין רופאים ואחיות ממשרד הבריאות, עובדים סוציאליים קהילתיים ממשרד הרווחה ומורים מרשויות מקומיות אחדות. שיתוף הפעולה ביניהם יוצר תוצאה סינרגטית מסוג חדש.</p>	<p>שיתוף פעולה תוך-ארגוני, ארוך טווח בפרויקט מורכב, בין בעלי מקצוע אחדים, היוצר מערכת יחסים חדשה, וכן אופני חשיבה ואופני פעולה חדשים.</p> <p>למשל: בין עובדים סוציאליים, רופאים ומשפטיים, המעורבים בפרויקט נתון ברשות מקומית אחת או בעמותה אחת. שיתוף הפעולה ביניהם יוצר תוצאה סינרגטית מסוג חדש.</p>	<p>בין-תחומי</p>

טיפולוגיה זו מציגה תשע חבירות אפשריות בין ציר התחומים לבין ציר הארגונים. ציר התחומים נע מתחום אחד (חד-תחומי ותוך-תחומי), תוך חבירה בין שניים (דו-תחומי) או יותר תחומים (רב-תחומי), תוך שמירה על העצמאות של כל תחום, ועד לחבירה בין שניים או יותר תחומים, שבהם מתקיים שיתוף פעולה הדוק ומתמשך לביצוע מטלה קהילתית בין-תחומית מורכבת (Tiritto, Nathanson & Langer, 1996). ההצלבה עם ציר הארגונים (מחד-ארגוני לבין-ארגוני) מציגה את מורכבות החבירות הללו ומבליטה את עניינינו בבין-תחומיות, כפי שמופיע בשורה התחתונה של טבלת הטיפולוגיה.

במבט ראשון, טיפולוגיה זו עלולה להיראות מסובכת למדי. לכן, חשוב להפנות את תשומת הלב לשלושה רכיבים בהגדרת הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי, שהוזכרו בקטע הקודם:

1. **שיתוף פעולה ארוך-טווח:** הכוונה לשיתוף פעולה סדיר ומתמשך בין בעלי מקצוע רלוונטיים לבין נציגי הקהילה ופעיליה.
2. **פרויקט מורכב** מאופיין במספר גדול של ארגונים הנמצאים ביחסי גומלין ביניהם, סביב נושאים רחבים (comprehensive), המחייבים שיתופי פעולה בין 'קהילות עניין' שבהן מיומנויות מקצועיות רבות וחלוקת תפקידים ברורה. ארגונים אלה מקיימים רמות גבוהות של תלות הדדית ביניהם, בעיקר בין יחידות מקומיות ואזוריות המייצגות ארגוני ממשל, ארגונים חוץ-ממשלתיים וארגונים כלכליים (Bradshaw, 2000).
3. **תוצאה סינרגטית:** תוצאת ההתערבות הבין-תחומית אמורה להיות יעילה יותר מסך ההתערבויות התחומיות בנפרד או מהחיבורים הרב-תחומיים האקראיים לטווח הקצר.

טיפולוגיה של חברות בין-תחומיות

כפי שראינו, החברה הבין-תחומית עוסקת באופן השילוב בין תחומי הידע וההתמחות השונים (כרמון, 2002). אנו מציעים להבחין בשלוש אפשרויות לחברות בין-תחומית מעין אלה:

1. חברה הממוקדת ב'עוגן תחומי': היוזמה להקמתה וההנהגה שלה הן מתחום מוגדר אחד (כגון: בריאות, רווחה ומשפט), אשר אליו חוברים תחומים נוספים היוצרים במשותף פעולה בין-תחומית בהנהגת התחום היוזם. באופן דימויי ניתן לראות בחברה מעין זו 'פרח'²⁰ הבנוי מעיגול פנימי שהוא העוגן התחומי ומעלי כותרת המייצגים את התחומים האחרים, היוצרים מעגל חיצוני תוחם.

2. חברה הממוקדת בבעיה חברתית-קהילתית: נקודת המוצא היא חברה של מספר מומחים מתחומים שונים לפיתוח מענה יישומי יעיל לבעיה מורכבת ורב-ממדית. בחברה כזו אין עוגן תחומי דומיננטי וכל תחום תורם לתהליך במידת יכולתו. המציאות המורכבת יוצרת חברה שבה השלם אינו מבטל את מומחיות החלקים המרכיבים אותו, אך אופן השתלבותם של התחומים יוצר תהליכי עבודה שעברו טרנספורמציה. באופן דימויי ניתן לראות בחברה מעין זו 'סלט', הכולל בתוכו רכיבים מכל התחומים השותפים.

3. חברה הממוקדת בפיתוח ידע אינטגרטיבי בין מספר תחומים: נקודת המוצא מייחסת חשיבות לצורך לפתח 'ליבת ידע' חדשה על ידי שילוב ו'התכה' של מספר תחומים. במהלך התהליך נוצר תחום מומחיות חדש, אך לא בהכרח פרופסיה מקצועית חדשה. באופן דימויי ניתן לראות בחברה מעין זו תהליך של יצירת 'מיץ'

²⁰ לדיון ולדרכי שימוש בדימויים של בין-תחומיות, ראה פרק ג'.

המושפע מהמספר, מהכמות ומסוגי הפרי המרכיבים אותו. ההרכבים השונים יוצרים תערובות בעלות טעם שונה.

התחומים העיקריים המרכיבים את הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי

מהם התחומים העיקריים שמרכיבים את הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי? אין לכך ואף לא צריכה להיות לכך תשובה אחידה וחד-משמעית. התשובה הטובה ביותר תלויה במהות הבעיה הקהילתית, בין אם זו חברתית, פיזית, כלכלית, סביבתית או כל שילוב ביניהן ובבעלי המקצוע שרצוי ואפשר לגייס לפתרונה.

בשנת 2000, לאחר כנס היסוד של 'הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי', נעשתה בדיקה לגבי הרקע האקדמי של כ-300 המשתתפים. מבדיקה זו עלתה התמונה הבאה: (1) הם ייצגו למעלה מ-40 ארגונים מקרב משרדי הממשלה החברתיים, עמותות חברתיות, המגזר הפרטי-עסקי והאקדמיה, כולל המכללות; (2) רובם עסקו בעיקר במתן שירות וחלקם בעבודות תכנון ומינהל וכן בפעולות של סינוור ושדולה; (3) לרובם המכריע הייתה השכלה אקדמית והם התפזרו על פני 21 תחומים כלהלן:

• עבודה סוציאלית (כ-40% מהמשתתפים)	• מינהל סוציאלי	• מינהל ציבורי/מדיניות ציבורית	• משפטים	• מדע המדינה	• תכנון ערים ואזורים	• פסיכולוגיה	• סוציולוגיה	• בריאות הציבור/קידום בריאות	• כלכלה	• כלכלה מדינית וממשל	• חינוך וחינוך לא פורמלי	• מינהל חינוך	• ייעוץ חינוכי	• גיאוגרפיה	• ביולוגיה	• סביבתית	• פילוסופיה	• אדריכלות	• מדעי החברה	• היסטוריה	• תקשורת	• ותאטרון

ברשימה זו נכללים אנשים בעלי תארים אקדמיים בכל שלוש הרמות (ב.א., מ.א. ודוקטורט), כשלחלקם היו תארים ביותר מתחום אחד. בעתיד, יהיה מעניין לבדוק, האם בעלי תארים ממספר תחומים נוטים להתעניין בסוגיות בין-תחומיות ולעסוק בהן יותר, מאשר אלה שהתקדמו מבחינה מקצועית בתחום אחד בלבד (Mizrahi, 2004/5).

בבדיקה ראשונית שערכנו בין הפעילים המרכזיים של הפורום בשנת 2003, לגבי חמשת התחומים החשובים ביותר של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי, קיבלנו את הקדימויות שלהלן:

1. עבודה סוציאלית-קהילתית
2. עריכת דין קהילתית
3. חינוך קהילתי
4. תכנון חברתי עירוני וסביבתי
5. רפואה מונעת וקידום בריאות בקהילה

ברוח קדימויות אלה, להלן פירוט חמשת התחומים הללו:

1. תחום העבודה הסוציאלית-קהילתית

כפי שראינו בפרק א', העבודה הסוציאלית-קהילתית בישראל היוותה – ועדיין מהווה – את עמוד התווך של הפיתוח הקהילתי בישראל (כורזים-קורושי, 2002). היא מיועדת לקדם ולהבטיח אזרחות משתתפת, פעילה ואחראית, בחברה דמוקרטית המבוססת על ערכי הצדק החברתי והכבוד ההדדי. שיטת התערבות זו מיועדת לשנות את מוקדי הכוח בחברה על ידי הסרת המכשולים המונעים מכלל האזרחים להשתתף בקבלת החלטות הנוגעות לנושאים המשפיעים על איכות חייהם ולהיות מעורבים בהם. מקורות העבודה הסוציאלית-קהילתית מתבססים במידה רבה על שלושת המודלים של רוטמן (Rothman, 1968; 1996) שהוזכרו בתחילת הפרק, אם כי מאז פורסמו גם מודלים נוספים (Pople, 1995; Weil, 1996; 2005).

מאז הקמתה, מדינת ישראל מייחסת חשיבות מרכזית לבניית קהילותיה, להמשך פיתוחן וחיזוקן ולשימור חוסנן. בקהילות אלה נקלטו גלי העלייה לדורותיהם, תוך מאמצי קליטה עילאיים בתחומי הדיור, התעסוקה, הבריאות והשילוב החברתי ותוך התמקדות בקבוצות החלשות במיוחד – באמצעות פיתוח מנהיגות של פעילים קהילתיים מקומיים. לשם כך, ממשלת ישראל הקימה כבר בתחילת שנות ה-50 של המאה הקודמת את השירות לעבודה קהילתית במשרד הרווחה (משרד הסעד דאז). ב-1996, הכנסת אישרה את חוק העובדים הסוציאליים וב-1988 מועצת העובדים הסוציאליים הכירה בעבודה הסוציאלית-קהילתית כתחום מומחיות על פי תבחינים שנוסחו לשם כך קודם לכן (יורק, כורזים, קטן, 1993). ציוני דרך אלה של העשור האחרון מביעים אחריות ממלכתית לשלומן, לרווחתן, לבריאותן ולחוסן החברתי של קהילות שלמות, באמצעות העסקתם של עובדים סוציאליים בעלי הכשרה אקדמית המתמחים בעבודה קהילתית. אחריות ממלכתית זו מופנית בעיקר לקהילות בסיכון ובסכנה, שאינן מצליחות בכוחות עצמן לספק את מכלול צורכיהן. בקהילות אלה נוקטים העובדים הסוציאליים הקהילתיים בתהליכי העצמה שונים לקראת השפעה על מוקדי קבלת ההחלטות (כורזים, 1995; סדן, 1996). ברוח הדברים שלעיל, העבודה הסוציאלית-קהילתית עוסקת בארבעה מוקדים עיקריים:

א. פיתוח, ארגון והעצמה של קהילות חלשות ועניות הנמצאות בשולי החברה ו/או בסיכון קהילתי מבחינה פיזית, חברתית וכלכלית, אשר להן צרכים משותפים, כגון: תושבי שכונות מצוקה, עולים חדשים, ילדים ובני נוער בסיכון, זקנים, משפחות חד-הוריות, אנשים עם מוגבלויות ועם פיגור שכלי, מובטלים, נפגעי משכנתאות וכדומה.

ב. **פיתוח שירותים ברמה הארצית והמקומית**, תוך קידום שותפויות ארגוניות ומקצועיות בתחומי המגזר הציבורי, ההתנדבותי והעסקי.

ג. **פעולות סינגור, שדולה והפעלה קהילתית** במטרה להשפיע על קובעי המדיניות ברמה המקומית וברמה הלאומית, באמצעות גיוס קבוצות מנהיגות מקומית ומשאבי קהילה נוספים.

ד. **שיפור מערכות היחסים בין קבוצות אוכלוסייה שונות**, מנהיגייהן הקהילתיים ומנהלי השירותים המיועדים להן – לשיפור איכות החיים הקהילתיים.

2. תחום עריכת דין קהילתית²¹

בתחום המשפט, צומחת לאחרונה התמחות חדשה בפקולטות למשפטים. באוניברסיטה העברית בירושלים מתקיימים קורסים בעריכת דין קהילתית (Community Lawyering) מאז 1997 ובמכללה האקדמית למשפטים ברמת גן קיימת מתחילת העשור 'חטיבת זכויות אדם' עם התמחויות בארגון מאבקים ציבוריים לשינוי מדיניות. גם באוניברסיטה העברית הקימו לאחרונה 'מרכז לחינוך משפטי קליני לזכויות אדם ולאחריות חברתית'. בתכניות מעין אלה, המוקמות לאחרונה גם במוסדות אקדמיים אחרים, התלמידים מתמחים בנושאים של קידום הנגישות למשפט ליחידים ולקבוצות שהם ברובם חברי קהילות פגיעות, חלשות ומוחלשות. פעילות זו מקדמת את הפיתוח הקהילתי עם דגש על שינוי חברתי, תוך עיסוק בשמירה על זכויות חברתיות (Lopez, 1992; אלבשן, 2001; המכללה האקדמית למשפטים, 2003). תחום התערבות זה מתמקד בהכשרת הסטודנטים

²¹ תודותינו לעורכי הדין מיכאל אטלן (מהמזשרפים הראשונים לפרום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי), יובל אלבשן ואבישי בניש (מהמרכז לחינוך משפטי קליני, האוניברסיטה העברית בירושלים).

והקהילייה המשפטית הרחבה לאחריות חברתית, כחלק מהפיתוח המקצועי של המשפטנים, תוך הדגשת תהליכים של העצמה משפטית (Legal Empowerment).

ניתן להגדיר את הפיתוח הקהילתי בתחום המשפט כשילוב של כוחות מקצועיים הפועלים להגברת השליטה של חברי קהילה מוחלשים (disempowered) על גורלם, תוך שימוש בשיטות של הפעלה קהילתית, באמצעות העצמה משפטית המדגישה את חיזוק החברה האזרחית ואת ההון החברתי שבה. כך מתנסים הסטודנטים בלימוד ובעשייה בתחומי הדיור הציבורי בישראל; סיוע לקהילות הנאבקות בתכניות פינוי ובינוי; סיוע למובטלים ולאנשים 'מועבדים' - העובדים בתנאי עבדות, ללא שכר מינימום ותנאים נלווים ולעתים קרובות מתחת לקו העוני; שדולה בכנסת מול ועדת החוקה בנושא חוק זכויות חברתיות; השתתפות בקואליציית הארגונים למען שוויון בחינוך ובמאבק הארגונים החברתיים למלחמה בתכנית האוצר לקיצוצים בתקציב הרווחה, ועוד.

עורכי הדין הקהילתיים פועלים בעיירות, בשכונות ובתחומים חברתיים המאופיינים בריכוז גבוה של אוכלוסיות נזקקות וממלאים תפקיד דומה לזה של רופאי המשפחה בקופות החולים השכונתיות ושל העובדים הסוציאליים הכוללניים המטפלים במשפחות הפונות למחלקות הרווחה ברשויות המקומיות. הם קרובים, נגישים, מוכרים וניתן לפנות אליהם גם לבירור 'דברים קטנים'. כך הופכים עורכי הדין הקהילתיים לחוליית תיווך נוספת בין צוותים רב-תחומיים בשטח וקבוצות האוכלוסייה המוחלשות שבהן הם מטפלים לבין מערכת החוק והמשפט (אלבק, 1983). מקומם של עורכי דין בצוותים אלה הוא די צנוע; אין הם לוקחים על עצמם הובלה של התארגנות קהילתית, אלא בעיקר הובלה והטמעה של נושאי זכויות בתוך הקהילה.

עריכת הדין הקהילתית מתבצעת בשלוש שיטות עיקריות:

א. **שירות לקהילה** העשויה להיות קהילה גיאוגרפית או קהילת עניין פונקציונלית, כמו אוכלוסיית המובטלים על תת-קבוצתיה.

ב. **מילוי שליחות חברתית** בשיטת הסינגור הקהילתי (community advocacy), כשהלקוח הוא קהילה מוחלשת או קהילה בסיכון.

ג. **העצמה משפטית** העושה שימוש בידע ובכלי המשפטי, במומחיותו ובנגישותו של עורך הדין למערכות המשפט, תוך הסרת מחסומים גיאוגרפיים, כלכליים, חוקיים ומחסומי ידע ומידע, כדי להעצים את הפרט המוחלש.

כאמור, עריכת דין קהילתית לא עוסקת בפיתוח קהילתי באופן ישיר ואיננה תופסת את עצמה כפונקציה המובילה התארגנות קהילתית, אלא בגיבוש וביישום הידע והמיומנויות בצוות הקהילתי, בהובלה ובהטמעה של נושאי זכויות אדם בתוך הקהילה (Ife & Fiske, 2004; Torczyner, 2001). דוגמאות לכך הן הקליניקות לסיוע משפטי, העוזרות לפרטים או לקהילות למצות זכויות, להתעצם באמצעות המשפט ולהטמיע כלים משפטיים בקהילה כדרך פעולה. במקביל, יש כיום יותר עורכי דין שמתמשים בשיטות של שינוי חברתי מול מקבלי החלטות ברמת המדיניות ומארגנים מאבקים ציבוריים לקידום הצדק החברתי בנושאים חברתיים-ציבוריים מוגדרים (cause lawyers). מכאן, שעורכי הדין הקהילתיים מביאים לפיתוח הקהילתי מומחיות ייחודית שאינה קיימת אצל מומחים אחרים בתחום הפיתוח הקהילתי. לעומת התפקיד של עריכת דין קהילתית, באגודה לזכויות האזרח הגישה היא, שנושאים של זכויות אדם לא שייכים רק למשפטנים, אלא

לכל עובדי האגודה, ללא הבדלים של רקע מקצועי. האגודה מציעה להוסיף לשפה המקצועית של כל אלה שיש להם נגיעה לעבודה קהילתית גם את שפת הזכויות כשפה מעצימה ומרחיבה. לכן, עובדי האגודה פועלים לקידום הזכויות של קבוצות חלשות ומוחלשות בדרך כלל. במקביל, האגודה פועלת גם בקרב אותם ארגונים שיש להם סמכות לפגוע לעתים בזכויות של אותן קבוצות ופרטים חלשים או שתפקידם דווקא לשמש סוכני שינוי ולסייע להם, למשל: בקרב כוחות הביטחון או עובדים במערכות החינוך והרווחה²².

3. תחום החינוך הקהילתי

בקרב ההוגים בתחום החינוך קיימת מחלוקת בסיסית באשר לעצם המשמעות של המושג 'חינוך'. נתייחס לכך בטרם נבחן את המושג 'חינוך קהילתי'. אחת הדמויות הססגוניות בתחום הקהילתי ברמה הבינלאומית היא פאולו פריירה (Freire, 1998; 2000a; 2000b). פריירה פיתח גישות ביקורתיות בחינוך הקהילתי הבלתי פורמלי, תוך עידוד אומץ לבם של המורים ותלמידיהם לחשיבה ולפיתוח גישות ביקורתיות כלפי החברה ולגילוי רגישות לצרכים התרבותיים של האוכלוסיות המדוכאות והמודרות ביותר.

בישראל, צבי לם (1973) הבחין בין שלוש אידאולוגיות שונות באשר למשמעות המושג 'חינוך'. האחת – אינדוידואציה, שמטרתה לפתח באופן מיטבי את כישוריו של היחיד; השנייה – אקולטורציה, שמטרתה להנחיל את ערכי התרבות המרכזיים; השלישית – סוציאליזציה, שמטרתה לסגל את המתחנכים לנורמות של החברה שבה הם חיים. שלוש משמעויות אלה מאפשרות להגדיר את הפיתוח הקהילתי בהיבט החינוכי כתחום שעוסק בבניית מנגנונים ותהליכים

²² תודתנו לדובית אטר, מנהלת מחלקת החינוך באגודה לזכויות האזרח ומהמצטרפות הראשונות לפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי.

המכוונים לפיתוח כישורי היחידים בקבוצה ו/או להנחלת ערכי התרבות המרכזיים בקרבם ו/או לסיגולם לנורמות החברתיות הרווחות בסביבה נתונה. אפשרות נוספת להגדרת התחום היא על ידי הדגשת האמצעים ולא מטרות הפעולה. על פי הגדרה זו, פיתוח קהילתי מנקודת ראות חינוכית משמעותו שימוש באמצעים חינוכיים לשם קידום של פרטים וקבוצות לקראת התהוותן של קהילות רצויות.

בעוד שההגדרה הראשונה מעמידה במרכז את מטרות העל של החינוך, ההגדרה השנייה מצביעה על האמצעים החינוכיים להשגתן. לאור זאת, נראה שפיתוח קהילתי בהיבט חינוכי צריך לפעול למימוש אחת ממטרות העל של החינוך או להשתמש באופן משמעותי באמצעים חינוכיים בפעולת הפיתוח הקהילתי.

בהקשר הישראלי התפתחו המושגים 'חינוך קהילתי' ו'בית הספר הקהילתי', אך כמו, בנושאים בין-תחומיים אחרים, אף נושא זה נמצא עדיין בחיתוליו (גולדברגר, 1991, 1995). הבסיס התיאורטי של מושגים אלה נמצא בצורך בשותפויות אמת בין התלמידים, המשפחה, בית הספר והקהילה. 'קהילת בית הספר', האמורה לערב את הורי התלמידים בתהליכי החינוך, ובית הספר הקהילתי, האמור להפוך את כולם לקהילה אחת - שני אלה משולבים ופעילים במקביל. על פי גולדברגר:

בית הספר הקהילתי הוא יצירה משותפת של בית ספר והקהילה, המופעל על ידי שניהם, למען שניהם ובאחריות משותפת. בית הספר, על כל גורמיו ומרכיביו, והקהילה, על כל גורמיה ואוכלוסיותיה, פועלים יחד, מזרזים ומעודדים זה את זה. בית הספר והקהילה מקיימים פעילות משותפת, בכל שעות היום ובכל ימות השנה, בשותפות של אמת, מן התכנון אל הביצוע, במגוון דרכים ותכניות בתחומים הלימודיים-

חינוכיים; התרבותיים-חברתיים; הערבות ההדדית והתאום הכללי. כל זאת על פי צורכיהם, רצונם ויכולתם של בית הספר והקהילה, למען קידום, אחדותם ורווחתם של השותפים – בתי הספר והקהילה (גולדברגר, 1991: 123).

תופעה חדשה נוספת שראוי לציין, היא אותן אוניברסיטאות ומכללות קהילתיות המפתחות שותפויות בין-תחומיות עם קהילות שונות בסביבתן הארגונית, תוך התמקדות בפרויקטים חברתיים הנמצאים על התפר בין חינוך (כולל חינוך מבוגרים), רווחה, בריאות וכן תחומים נוספים, על פי הצורך והאפשרויות (Soska & Johnson, 2004). ואמנם, ישנם כיווני מחשבה ופעולה המנסים לראות את בתי הספר לא רק כקהילות (Fielding, 2000), אלא גם כמרכז לקהילה שבה הוא ממוקם (Chaskin & Richman, 1993) וכמוקד שירותים למשפחות ולילדים.

בית הספר הרב-שירותי (full services school) מהווה דוגמה לחבירה רב-תחומית ובין-ארגונית שבה המרחב הפיזי שלו משמש אתר שבו ניתנים שירותי רווחה, בריאות ותעסוקה הן לילדים והן להוריהם (Hendrickson & Omer, 1995). מודל זה ממחיש את מרכזיותו של בית הספר בקהילה בחיי התושבים ויוצא מנקודת המוצא של צורכי הילדים ומשפחותיהם להשתייכות קהילתית, ושל ההדדיות בפעולותיהם עם הארגונים, המוסדות והשירותים השונים בקהילה. דוגמה נוספת לקשר של תחום החינוך לפיתוח הקהילתי אפשר לראות בבתי ספר מקדמי בריאות במסגרת 'רשת ערים בריאות'. בתי ספר וגני ילדים אלה משמשים מוקד ואמצעי להפעלת ילדים והורים לקידום בריאות ברמה הקהילתית-עירונית, תוך הטמעת תפיסות והתנהגויות היוצרות אורח חיים בריא ברמת הפרט וברמת הסביבה (ערים בריאות, 2001; 2003) – כפי שיפרוט להלן.

4. תחום הרפואה המונעת וקידום הבריאות בקהילה²³

בתחום הרפואה, הפיתוח קהילתי בא לידי ביטוי ברפואה מונעת ובקידום הבריאות בקהילה. בתחום זה, הפיתוח הקהילתי נתפס כמכלול ההתערבויות ברמת הקהילה אשר יש להן את הפוטנציאל, ביחד ולחוד, לשמר ו/או לשפר את מצב הבריאות של האוכלוסייה. ההתערבויות נעשות באמצעות תכניות מתוכננות לקידום בריאות, המבוצעות והמוערכות באופן שיטתי, או באמצעות אימוץ תרבות מקדמת בריאות במסגרות ארגוניות שונות. מטרת הפיתוח הקהילתי בתחום בריאות הציבור היא עידודם של שינויים התנהגותיים וסביבתיים, כדי להגן על מצב הבריאות של הקהילה ולשפרו, למשל בתחום איסור העישון במקומות ציבוריים. התערבויות אלה מיועדות לשמר את רמת הבריאות של הפרט, לשפרה ולצמצם את פערי הבריאות בין קבוצות שונות בקהילה. באמנה שנוסחה על ידי ארגון הבריאות העולמי (WHO), עם הקמתו ב-1948 נקבע, כי בריאות היא מצב של רווחה ואושר מלא (well-being) מבחינה פיזית, חברתית ונפשית ולא רק מצב של היעדר חולי ותשישות. 30 שנים מאוחר יותר, בכנס הבינלאומי לרפואה ראשונית שהתקיים באלמה-מטה ב-1978 נקבע עוד, כי לאנשים יש זכות ואף חובה להשתתף כפרטים וכקבוצות בתכנון וביישום שירותי הבריאות המיועדים להם. קביעה זו מצביעה באופן ברור על פיתוח קהילתי. השגת הבריאות המרבית מחייבת את פעילותם המשולבת של תחומי ידע ועיסוק רבים בנוסף לתחום הבריאות (Primary Health Care, 1978).

בסדרת אמנות בין-לאומיות נוספות, קבע ארגון הבריאות העולמי את האסטרטגיות ואת תחומי הפעולה לשיפור רמת הבריאות ואיכות החיים הכללית. אלה כוללים קשת התערבויות רחבה, החל מפיתוח

²³ תודותינו לד"ר ליאורה אור ולד"ר מילכה דונחין, חברות ועדת ההיגוי של 'הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי'.

מיומנויות אישיות, תקשורת קהילתית רגישת-תרבות, תכניות לחינוך מיני לנוער וכלה בפעילויות לחיזוק מעורבות הקהילה, כולל במרכזי דת – כל זאת למאבק לשיפור תנאי הדיור בשכונה. אסטרטגיות אלה מיועדות להשיג 'בריאות לכל' באמצעות פעולות סינגור ושדולה לבניית מדיניות ציבורית בריאה וליצירת סביבה תומכת המאפשרת בחירה בענייני בריאות. קידום השותפויות הבין-תחומיות מחד גיסא ומעורבות תושבי הקהילה בשותפויות אלה מאידך גיסא, מהווים אבן יסוד באבטחת הבריאות הקהילתית (Lasker, 1997). לשם הבטחת שותפויות מוצלחות מושם דגש מרכזי על אסטרטגיית הגישור באמצעות פיתוח מיומנויותיהם האישיות של נציגי הארגונים, נציגי התחומים המקצועיים ונציגי התושבים, תוך שימת לב מיוחדת לכיבוד תפיסותיהם והגדרותיהם של התושבים את צורכיהם, ותוך ניצול היכולות והנכסים הקהילתיים שלהם (& community assets capacity building) (Minkler, 1997; Germann & Wilson, 2004;) (Kelley, 2005).

משנת 1990 רשת ערים בריאות בישראל' מייצגת את האסטרטגיות הללו ומיישמת אותן בעשרות רשויות מקומיות אזוריות, במטרה לקדם את בריאות האוכלוסייה ולצמצם פערים בריאותיים בין קבוצות שונות. הדבר נעשה על מנת להבטיח עיר בריאה ישטוב לחיות בה', תוך שימת דגש על תכנון אסטרטגי לקידום הבריאות והקיימות (sustainability), המבוסס על מידע עירוני המבטא את הצרכים והרצונות של האוכלוסייה. תהליך זה וכן פיתוח תכניות רבות אחרות לקידום הבריאות ולמניעת מחלות, נעשים תוך שיתוף פעולה בין-מגזרי, בין-תחומי ובין-לאומי, לשיפור הזמינות והנגישות של שירותי הבריאות לכלל האוכלוסייה, תוך הקפדה על השתתפות הקהילה והתמקדות במערכות הבריאות הראשוניות (דונחין, 2005).

אסטרטגיות הפעולה בתחום קידום הבריאות מכוונות להתערבות ברמה הארגונית, הפוליטית והכלכלית וכוללות את הרכיבים הבאים: הערכת צורכי הבריאות והשאיפות של הציבור לקידום בריאותו; הקניית ידע לציבורים שונים בתחומי הבריאות והגורמים המשפיעים עליהם; תכנון משותף בין רשויות הבריאות, ספקי שירותים בקהילה ונציגי הקהילה והשתתפות פעילה בתהליכי קבלת החלטות; פעילות התנדבותית למען שיפור הבריאות; בניית מדיניות ציבורית בריאה ויצירת סביבה תומכת; חיזוק הפעילות, המעורבות והאחריות החברתית לבריאות; הבטחת תשתית והגברת ההשקעות לקידום בריאות; גיבוש שותפויות למען קידום הבריאות והרחבתן; ארגון הולם של שירותי הבריאות; פיתוח מיומנויות אישיות והעצמת הפרט לשימור בריאותו ולשיפור, המוכר גם כ'חינוך לבריאות'.

לפיכך, פיתוח קהילתי בין-תחומי נתפס על ידי העוסקים בקידום הבריאות כסדרת התערבויות על בסיס שותפויות בין גורמים שונים ברשויות המקומיות, ארגונים התנדבותיים וארגונים קהילתיים, המעורבים בתכניות לקידום הבריאות. שותפויות אלה הן סבוכות ביותר ומחייבות פיתוח תחומי ידע משותפים ומיומנויות מיוחדות של יעבודה באזורי תפרי' (Stern & Green, 2005).

לדוגמה: תכנית קידום בריאות שנועדה לצמצם את שיעור תמותת התינוקות והמומים המולדים במגזר הערבי במחוז הצפון. התחומים המעורבים: רפואה, סיעוד, קידום בריאות, חינוך ודת. האינטראקציה בין גורמי הרפואה, מקדמי הבריאות, אנשי חינוך ואנשי דת הובילה לבניית תכנית הכשרה של אנשי הדת בסוגיית המומים המולדים והקשרם לנישואי קרובים. בהמשך לכך, יצירת מכלול התערבויות בכל

התחומים הללו במטרה להבהיר ערכים ולהעביר מסרים לאוכלוסייה במסגרות שונות (מסגדים, בתים, אירועים וכדומה)²⁴.

5. תחום התכנון האורבני והסביבתי²⁵

מעורבות הקהילה בתהליכי התכנון ובעיצוב המדיניות העירונית מהווה אחד הממדים המרכזיים של התכנון האורבני והאזורי (Churchman & Ginsberg, 1984). על אף שרעיון זה אינו חדש, קובעי המדיניות הציבורית מחפשים עד היום את הדרך הטובה ביותר לממשו. ברוח זו קבעו לאחרונה מתכנני ערים בממלכה הבריטית, כי החזון העירוני של שנות ה-2000 חייב לכלול את מעורבות האזרחים בעיצוב עתיד קהילותיהם, באמצעות מנהיגות קהילתית חזקה ומייצגת. בתחום האורבני, מעורבות זו מתמקדת בעיקר בדרכים לשיפור השימוש הציבורי בשטחים פתוחים, בדאגה לשימור הסביבתי לדורות הבאים, ביצירה ובחלוקה הוגנת של הרווחה הכוללת (prosperity) ובהגשה של שירותי בריאות, חינוך, דיור, תחבורה, ביטחון קהילתי, מסחר ופנאי באיכות מרבית (Chanan, 2003).

רעיונות אלה מתבססים על האמונה בזכותם של אנשים לקבוע כיצד תיראה סביבתם העירונית והאזורית. לפיכך, אחת המחויבויות הבסיסיות של הרשויות המקומיות אמורה לכלול פיתוח של אסטרטגיות קהילתיות המערבות את התושבים בקביעת המדיניות העירונית המקומית ולא רק מתייעצות עמם.

הטיפול בנושאים של תכנון פיזי בישראל דורש מיומנות מקצועית שהיא נחלתם של מתכנני ערים, אדריכלים, מהנדסים, סוציולוגים וגיאוגרפים שעברו הכשרה מתאימה. אלה חייבים להיות בקיאים בתכניות הכלל עירוניות או האזוריות, להכיר את דרכי הפעולה של

²⁴ תקציר האירוע נמצא בנספח מס' 2 עמוד 172.

²⁵ תודתנו לד"ר נילי שהורי, שסייעה לנו בכתיבת חלק זה.

המנגנונים הממשלתיים והעירוניים בתחום הפיזי ואת מערך הכוחות ביניהם. בעשור האחרון ניכרת עלייה במעורבותם של אנשי מקצוע אלה גם בתחומי החברה והקהילה באמצעות ארגונים חוץ-ממסדיים (למשל: באמצעות עמותת 'במקום' - www.bimkom.org.il).

ברמה הקהילתית, המתכננים הפיזיים צריכים בראש ובראשונה לאבחן את מצבה הפיזי של השכונה ולקבוע את צרכיה לטווח הארוך לגבי שימושי קרקע ויעודי קרקע למגורים, לשירותים ציבוריים, לבילוי הפנאי ולמסחר; תשתיות פיזיות ונושאים הקשורים באיכות הסביבה (פייטלסון, 2004). לצד מטלות אלה, לא ניתן להפריד את מחויבויותיהם של המתכננים הפיזיים גם למערכות החברתיות הקיימות במרחב השכונתי. לכן, יש חשיבות רבה לשילוב הארגונים החברתיים בפעילויות התכנון הפיזי הנערכות ברמה הקהילתית (קמחי, 1997). אולם, מידת קיומם של ארגונים התנדבותיים ושל מנהיגות מקומית אינה אחידה בין הקהילות הגיאוגרפיות השונות ומחייבת אף היא פיתוח, תוך זיהוי יכולות התושבים להתארגנות בנושאים בעלי עניין משותף. זוהי נקודת המפגש בין מומחים מהתחום הפיזי לבין מומחים מהתחום החברתי.

היישום של רעיונות אלה מצד ממשלות דמוקרטיות שונות נתקל עדיין בקשיים לא מעטים, הנובעים בעיקר משלוש סיבות:

1. אי-בהירות באשר ליחסים בין נבחרי הציבור בתהליכי הדמוקרטיה הייצוגית לבין פעילי החברה האזרחית בדמוקרטיה ההשתתפותית;
2. היעדר מנגנונים ומשאבים ציבוריים המעודדים ומקדמים תהליכים של מעורבות הציבור בתכנון קהילתי-עירוני;

3. היעדר ידע כיצד לשלב בצורה מיטבית בין תחומי מומחיותם של כל בעלי המקצוע המעורבים בנושא מוגדר, לצד הצורך בשילוב ניסיונם האישי של תושבי הקהילה ונציגיהם.

מהנאמר עד כה נראה, כי פיתוח קהילתי פיזי וסביבתי עוסק בתכנון הפיתוח של איכות החיים של הקהילה. תחום זה מתייחס לתכנון המרחב, לעיצובו, לפיתוחו ולתחזוקתו בהקשר לצורכי האוכלוסייה, תוך שילוב בין ארבע גישות עיקריות:

הגישה הכמותית, המתמקדת בהיבטים הדמוגרפיים של הרכב התושבים, בפריסת המבנים, התשתיות ומערכי שירותים.

הגישה התפקודית, הבוחנת את סוגי השירותים הקיימים באזור גיאוגרפי מוגדר.

הגישה המבנית, הבוחנת את עיצוב המרחב בהקשרים שבין מערך המגורים, מבני הציבור והשטחים הפתוחים.

הגישה התפיסתית-ערכית, הבוחנת את התחושות ואת הערכים של התושבים לגבי איכות חייהם בהקשר למרחב הגיאוגרפי שבו הם חיים (a sense of place), כגורם מתווך מול שלוש הגישות הקודמות (אלחנני, 1990; Shchory, 2002). גישה זו כוללת גם היבטים פסיכולוגיים, המחייבים רגישות תכנונית לצרכים אנושיים, תוך נקיטה בשיטות תכנון השתתפותיות ומסנגרות (Friedman, 1977; Davidoff, 1977). שיטות אלו מבטאות יותר מכל את שינוי כיוון התכנון – מכיוון ממסדי על ידי בעלי מקצוע בלבד (מלמעלה למטה) לעבר יתר הקשבה ומחויבות לדעות התושבים ולמעורבות נציגיהם ובמיוחד מקרב הקבוצות החלשות (מלמעלה למטה) (Hall, 1996). מכאן החשיבות והדחיפות להקים פורומים לשית אורבני ולבצע תהליכי תכנון בצורה שתפנית (שוורץ, 1988).

הקהילה כשותפה מרכזית בפיתוח קהילתי בין-תחומי

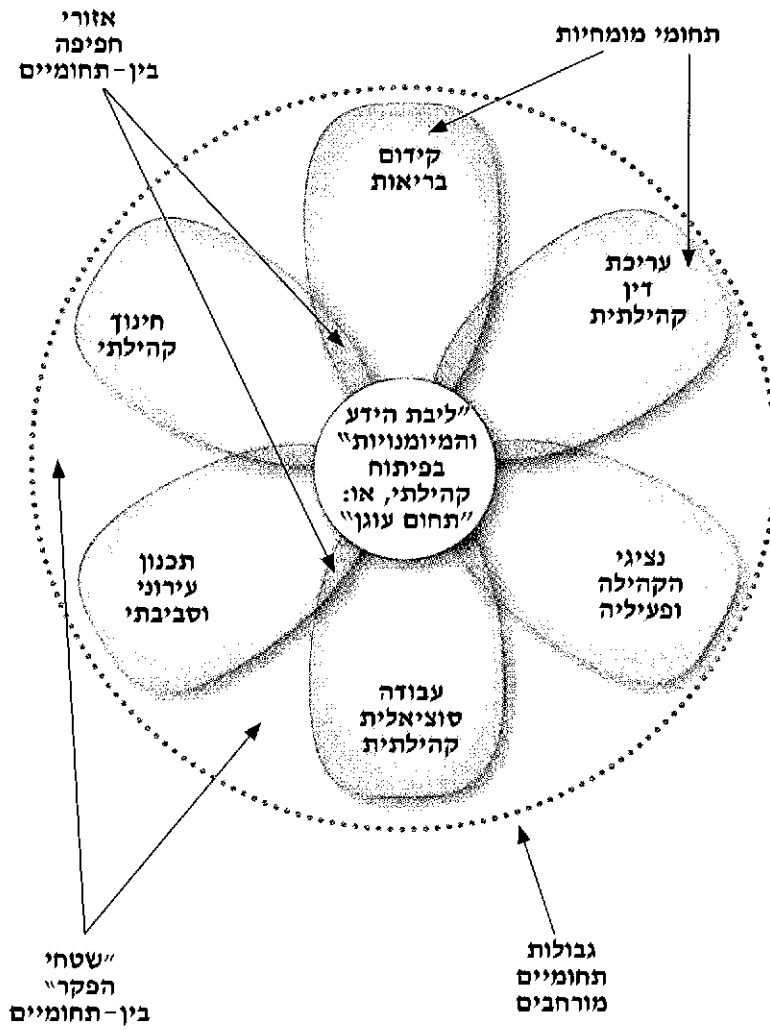
הדיון בבין-תחומיות בפיתוח קהילתי התמקד עד כה במערכת היחסים המורכבת בין אנשי המקצוע המייצגים תחומי ידע ומומחיות אקדמית שונה. אולם, הפיתוח הקהילתי מחייב את שיתופם המרבי של נציגי הקהילה, פעיליה ונציגי הארגונים הקהילתיים המקומיים בתהליך. נציגים אלה מביאים למפגש הבין-תחומי את הידע ההתנסותי (experiential knowledge) ואת נקודות הראות המקומיות ומשתלבים כשותף מרכזי בצוות הקהילתי הבין-תחומי.

שיתופם של נציגי הקהילה והעמקת השותפות עמם בכל שלבי העבודה הבין-תחומיים, לא תמיד ברורים מאליהם לכל נציגי התחומים המעורבים בפרויקט מסוים. נציגי הקהילה יכולים להיות מקרב הלקוחות, משפחותיהם וכן פעילים קהילתיים ממגוון הקבוצות המרכיבות את הקהילה. מטרת שיתופם וקידום השותפות עמם היא לשמוע את קולם ואת רצונותיהם ולאפשר את מעורבותם בהשפעה על גורלם. שיתופם המלא והאזנה כנה לקולותיהם הופכים את נציגי הקהילה המתמידים לשותפים מלאים בפרום הקהילתי הבין-תחומי, וכך הם יוצרים למעשה תחום בפני עצמו.

מערכת היחסים בין חמשת התחומים שפורטו לעיל, בתוספת השותפות עם נציגי הקהילה ופעיליה, וכן חלק מההמשגה שהוצגה עד כה, ניתנים להצגה גראפית, תוך שימוש בדימוי של הפרח הבין-תחומי לפיתוח קהילתי (התרשים בעמוד הבא).

חשוב לזכור ולהזכיר, כי בשימושנו בדימוי של הפרח לתיאור רכיבי מודל הצוות הקהילתי הבין-תחומי, תחומי המומחיות של עלי הכותרת יכולים להשתנות בין פרויקט אחד למשנהו.

תרשים מס' 3
מודל הצוות הקהילתי הבין-תחומי

מהטיפולוגיה וממרכיבי ההגדרה שלעיל, ניתן לציין ארבעה מאפיינים ראשוניים לפרויקט קהילתי בין-תחומי:

1. יצירת חשיבה חדשה בין השותפים או שחשיבותם השתנתה בעקבות דרך הניתוח שלהם את המציאות החברתית המורכבת. זאת כתוצאה מאינטראקציה ארוכת-טווח עם בעלי מקצוע אחרים ועם דרכי חשיבה מקצועיות אחרות.

2. פיתוח מושגים חדשים בין בעלי המקצוע השונים כתוצאה מהאינטראקציה ארוכת הטווח ביניהם.

3. שינוי בדרכי הפעולה המשותפים במעבר מפרויקט בין-ארגוני או רב-תחומי לפרויקט בין-תחומי.

4. שינוי בקרב נציגי התחומים השונים לגבי דאייתם את התחום המקצועי שלהם. הם ביקורתיים יותר כלפי תחומי מומחיותם ומודעים יותר לקשיים שבהגדרת הגבולות של מקצועותיהם.

פרויקט בין-תחומי מחייב את קיומם של ארבעת המאפיינים האלה. חשוב להדגיש, כי בלעדיהם לא ניתן לדבר על פרויקט בין-תחומי. כפי שכבר ציינו, הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי הוא נושא בהתהוות ועדיין לא קיימים פרויקטים בין-תחומיים רבים. גם מרבית הפרויקטים שנבחנו במפגשי הפורום במהלך השנים זוהו כפרויקטים רב-תחומיים ורב-ארגוניים ולא כפרויקטים בין-תחומיים. כאמור, מטרתנו של ספר זה היא להצביע על הדגשים ועל כיווני הפעולה הדרושים בעתיד על מנת לעבור לחבירות ולשותפויות בין-תחומיות רחבות יותר.

לסיכום, בפרק זה הובלנו את הקוראים לאורך רכיביו התיאורטיים והיישומיים של המושג החדש 'פיתוח קהילתי בין-תחומי'. חשוב לזכור, כי אכן מדובר בתחום חדש אשר נמצא בתהליכי המשגה ובחינה ראשוניים. אם הנושא יזכה לתמיכה מקצועית ופוליטית מספקת – הן

בקרב אנשי מקצוע מובילים באקדמיה, במשרדי הממשלה, ברשויות המקומיות, בארגונים החוץ-ממשלתיים ובארגוני המגזר העסקי - נוכל לדבר על 'תחום מקצועי חדש בתהליכי התהוות'. במקרה כזה, יהיה צורך להשקיע מחשבה גם בתכנון תהליכי ההכשרה ההולמים לאלה החוברים לנושא מתחומים שאינם במסגרת העבודה הסוציאלית, כגון חינוך, בריאות, משפט, ועוד. בבתי הספר לעבודה סוציאלית יהיה צורך לבחון את מידת נכונותם להרחיב את תחומי ההכשרה ואת היקפם, על מנת ליצור התמחות בין-תחומית בפיתוח קהילתי, המבוססת על הידע שנצבר בלימודי העבודה הסוציאלית הקהילתית.

מקריאת ספריה של ג'ולי קליין (Klein. 1990; 1996) נראה, כי פיתוחה של כל בין-תחומיות חדשה ומיסודה נמשכים שנים רבות ועוברים תהפוכות לא מעטות. אנו מקווים, שעל ידי פירוט שלושת רכיבי המושג 'פיתוח קהילתי בין-תחומי' ובחינת השילובים ביניהם, וכן על ידי הגדרת המושג החדש ורכיביו, עשינו לפחות את פריצת הדרך הראשונה לאלה שירצו לבוא בעקבותנו.

פרק ג': לקראת פרקטיקה של פיתוח קהילתי בין-תחומי: השלכות מהתיאוריה

במוקד פרק זה שתי גישות שיקדמו אותנו לפיתוח הפרקטיקה הבין-תחומית: **תפיסות פילוסופיות** על אודות היחס בין תחומי הדעת השונים **ומטפורות של בין-תחומיות**. שתיהן יוצגו בקצרה וייבחנו התובנות המעשיות העולות מהן לגבי הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. הפילוסופיה היא תחום דעת שעוסק כבר יותר מאלפיים שנה בשאלות שונות הקשורות לטיבו של הידע. אחת השאלות המרכזיות שנדונו במסגרתה היא מהו אופיו של היחס בין תחומי הדעת השונים (ניגוד, השלמה, לכידות וכדומה) והאם ניתן לאחד את כולם לתפיסה אחת? המסורת הפילוסופית סיפקה לשאלה זאת ארבע תשובות שונות. המקור התיאורטי השני הוא מטפורות למושג 'בין-תחומיות'. מטפורות משמשות כלי חיוני להבנה של מושגים מורכבים מפני שהן מציעות מושג או דימוי מוחשי ומובן יותר במקום מושג מעורפל. המושג 'בין-תחומיות' הוא אכן מעורפל ומורכב והדיון בו מתאפיין בקשיים תיאורטיים ניכרים (Klein, 1990, 1996; Wineburg & Grossman, 2000). לא פלא שישנה נטייה בספרות המקצועית להיעזר במטפורות שונות על מנת להבין את המושג 'בין-תחומיות' (Nissani, 1995; Judge, 1991). בפרק שלפנינו נציג חמש מטפורות שבהן נעשה שימוש בדיוני הפורום. בעקבות הצגת התפיסות הפילוסופיות והמטפורות נבחן את האופן שבו הן מאירות את דרכי הפעולה של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי.

הגישה הפרקטית

הדיון שייערך להלן יתבסס על הגישה הפרקטית לתיאוריה. בהקשר זה אנו מסתמכים על ההבחנה של שוואב (Schwab, 1970; 1971) בין

הגישה התיאורטית לבין הגישה הפרקטית. שוואב, שבחן באופן מעמיק שאלות שונות הכרוכות בפעולה בין-תחומית בתחום החינוך, הבחין באופן חד בין פעולה המונחית על ידי הגישה התיאורטית לבין פעולה המונחית על ידי הגישה הפרקטית. התיאוריה, טען שוואב, היא מעין קרן לייזר דקה החודרת עמוק לתחום צר ומוגבל. עולם המעשה, לעומת זאת, הוא תמיד רב-ממדי, מורכב ולא מסודר - או במינוח ארצי יותר, הוא 'מבולגן' למדי. אופיו של עולם המעשה מוביל רבים מאנשי המקצוע לפעול בגישה התיאורטית. כלומר, הם מאמצים תיאוריה אופנתית כלשהי או דיסציפלינה דומיננטית מסוימת כמצפן לפעולתם. פעולה זו מובילה באופן שיטתי לכישלון, מפני שהתיאוריה או הדיסציפלינות הבודדות אינן מצליחות להתמודד כיאות עם המורכבות של עולם המעשה.

התגובה האופיינית לכישלונות מתמשכים אלה היא הגישה האנטי-תיאורטית או האינטואיטיבית האופיינית גם היא לאנשי שטח רבים. גישה זו, המסתמכת על אינטואיציה ועל ניסיון מצטבר, מתאפיינת בזלזול מופגן בתיאוריות השונות הנתפסות כמנותקות מהשטח. הבעיה היא, שגם גישה זו נכשלת ברוב המקרים, מפני שעל אף ערכם הרב של האינטואיציה והניסיון, אין בהם די על מנת להתמודד בהצלחה עם המורכבות של המציאות בת זמננו. הפתרון, לפי שוואב, טמון באימוץ הגישה הפרקטית. גישה זו מכירה בכך שאין כל אפשרות לפעול בהצלחה בעולמנו ללא סיוען של תיאוריות, אך במקביל עלינו להישמר מכל משמר מלהסתמך על תיאוריה בודדת. ניתן וחיוני להשתמש לצורכי פעולה בשורה של תחומים תיאורטיים שונים, המאירים כל אחד רובד אחר של המציאות. רק בדרך זו אפשר לפעול כיום באופן אפקטיבי.

הניתוח של שוואב את היחס בין תיאוריה למעשה, מספק תמיכה חזקה לכיווני פעולה בין-תחומיים גם בהקשר של פיתוח קהילתי, הדומה

באופיו לתחום החינוך שאליו הוא התייחס. אולם לעניינינו בפרק זה, חשובה במיוחד הגישה הפרקטית, שתנחה את התייחסותנו לתפיסות הפילוסופיות ולמטפורות שיוצגו בהמשך. כלומר, במקום לבחור באחת התפיסות או המטפורות כמצפן התיאורטי לפיתוח קהילתי בין-תחומי, נשתמש בכולן כמקור לתובנות חשובות לפעולה בין-תחומית.

תפיסות פילוסופיות על אודות היחס בין תחומי דעת שונים²⁶

בפרק ב' ראינו ש'תחום דעת' הוא מושג מורכב שניתן להבינו בשלושה אופנים שונים: כדיסציפלינה תיאורטית; כהתמחות יישומית המחייבת הכשרה אקדמית (פרופסיה); כהתמחות בתחום עיסוק, מקצוע או תפקיד. כעת, ברצוננו להצביע על נדבך נוסף של מורכבות, המאפיין את כל שלושת האופנים שבהם ניתן להבין את המושג. 'התיאוריה של השכל הישר' (folk theory) נוטה להבין את המושג 'תחום דעת' באופן פשטני כמגזר של עובדות מסוג מסוים. על פי תפיסה רווחת זו, פיזיקה עוסקת בעובדות על עולם החומר, היסטוריה בעובדות על העבר, ופסיכולוגיה בעובדות על עולם הנפש. כל תחום דעת חושף פן שונה של העולם וכולם ביחד מספקים תמונה כוללת ומקיפה שלו. כמו תיאוריות אחרות של השכל הישר, גם בתיאוריה הזו יש מן האמת והיא משמשת אותנו בהצלחה לא מבוטלת בהקשרי פעולה רבים, כמו בעת בניית תכניות לימודים בבתי הספר ובאוניברסיטאות, בניית צוותי מתקר וצוותי משימה שונים. אולם, במקביל, זוהי תפיסה מוגבלת המחמיצה היבטים חשובים של המושג 'תחום דעת' שהתעלמות מהם מחבלת באפשרותנו לקיים פעילות בין-תחומית פורייה.

הנקודה המרכזית שחסרה בתפיסת השכל הישר את מושג 'תחום דעת' היא היותו של זה 'פרספקטיבה' דרכה רואה איש תחום הדעת את

²⁶ חלק זה מבוסס על: כרמון, 2002.

העולם. הכוונה במונח 'פרספקטיבה' היא כפולה: ראשית, 'פרספקטיבה' דומה לזוג משקפיים שדרכם אנו רואים את המציאות, אך מבלי שאנו מבחינים במשקפיים עצמם²⁷. שנית, הפרספקטיבה מתפקדת כזווית הראייה שממנה אנו בוחנים את המציאות. כל פרספקטיבה וזווית הראייה שלה. כלומר, אדם שהפנים תחום דעת מסוים לא רק רכש מערך של עובדות באותו תחום, אלא ובעיקר רכש דרך מסוימת להבין את העולם ולפעול בו. תחום דעת מתפקד כפרספקטיבה, מפני שמעבר לשורה ארוכה של עובדות הוא צופן בחובו מערך מורכב של מושגים תיאורטיים, ערכים, שאלות, דרכי פעולה וחשיבה האופייניים לו. אנשים שמגיעים מתחומי דעת שונים מתבוננים באותה מציאות ורואים דברים שונים.

לשם המחשה, שלא מהעולם הקהילתי, נתאר לעצמנו מצב שבו צוות של מספר אנשי מקצוע מתחומי דעת שונים מתבקש לטפל בהתנהגות אלימה של תלמידים בבית ספר מסוים. סביר ביותר להניח, שהפסיכיאטר יאבחן בעיה רפואית אצל חלק מהילדים ואולי יציע טיפול באמצעות רטלין; הפסיכולוג והעובד הסוציאלי ישאלו על מצבם המשפחתי של הילדים האלימים ועל היחסים שלהם עם הוריהם. הם עשויים להציע טיפול פסיכולוגי לחלק מהילדים וטיפול משפחתי לאחרים; הסוציולוג שבחבורה יראה מול עיניו קודם כל בעיה חברתית. מנקודת ראותו, האלימות נגרמת עקב העוני והפער החברתי הגורמים לתסכול עמוק אצל ילדים ממעמד חברתי נמוך, או לחילופין עקב אי-הצבת גבולות ברורים לילדים על ידי הורים השייכים למעמד הבינוני הגבוה.

אם יש מן האמת בדוגמה שלמעלה, אזי עולה במלוא חריפותה שאלת היחס בין הפרספקטיבות השונות של עולם הידע. כאמור, המסורת

²⁷ ראה את מטפורת הקלידוסקופ, בהמשך פרק זה.

לקראת פרקטיקה של פיתוח קהילתי בין-תחומי: השלכות מהתיאוריה

הפילוסופיה מראשיתה בחנה באופן מעמיק את השאלה הזו, והגיעה לארבע תפיסות מרכזיות לגבי היחס שבין פרספקטיבות שונות של ידע:

1. התפיסה ההרמונית שמקורה באפלטון.
2. התפיסה הדיאלקטית שמקורה בהגל.
3. התפיסה הדינמית שמקורה בדיואי.
4. התפיסה הפלורליסטית שמקורה, כיאה לשמה, במספר רב של פילוסופים מודרניים.

1. התפיסה ההרמונית: התכת תחומי הדעת השונים לתיאוריה גדולה אחת

התפיסה הראשונה והוותיקה ביותר לשאלת הבין-תחומיות ניתנה לפני כ-2,500 שנה על ידי אפלטון²⁸. על פי תפיסה זו ניתן להתיך את כלל תחומי הדעת למושג הרמוני אחד. מושג זה (שאותו כינה אפלטון 'הטוב' או 'היפה') משלב בתוכו באופן הרמוני לא רק את תחומי הדעת השונים, אלא גם את כלל הערכים המוסריים והאסתטיים שלנו. באמצעות חשיבה פילוסופית, טען אפלטון, ניתן להבחין בין החלקים האמיתיים לבין השקרניים שבכל פרספקטיבה תיאורטית וערכית. המיזוג של כלל החלקים האמיתיים שבכל הפרספקטיבות יוצר את מושג העל האחד וההרמוני או את 'התיאוריה הגדולה'. מתפיסה זו משתמע, אם כן, תפיסת מציאות הרמונית. הסתירות התיאורטיות או הערכיות שנמצא בין פרספקטיבות שונות אינן מחויבות המציאות, אלא הן תוצאה של חשיבה שלא מוצתה עד תום. בכל מקרה של סתירה או מתח בין עמדות שונות, ניתן ליצור תיאוריה חדשה שתשלב את כל התובנות הנכונות שבכל עמדה.

²⁸ בדיאלוגים רבים של אפלטון יש התייחסות לשאלת היחס בין תחומי דעת שונים. עם זאת, שני הדיאלוגים המרכזיים שבהם מומלץ לעיין בהקשר זה הם 'המשתה' ו'פוליטיאה' ראה, ראו אפלטון, 1979.

2. התפיסה הדיאלקטית: ניגודים המובילים לסינתזה חדשה

התפיסה הדיאלקטית מבית מדרשו של הגל גורסת, שאי-אפשר להגיע לתפיסה אינטגרטיבית ושלמה של המציאות באמצעות חשיבה תיאורטית בלבד. עם זאת, הגל לא זנח את רעיון ההתכנה של כל הפרספקטיבות השונות לתיאוריה גדולה אחת. הוא טען שהתכנה מוצלחת של הפרספקטיבות השונות יכולה להתממש אך רק באמצעות תהליך היסטורי ארוך, שבו אנו כל העת לומדים מהניסיון המעשי. עלינו 'לחיות' בפועל את ההשתמעויות המעשיות הנובעות מכל אחת מהפרספקטיבות השונות, ללמוד מהן, לעשות סינתזות חדשות וכך בהדרגה, צעד אחר צעד, להתקדם לקראת סינתזה בין-תחומית גדולה וכוללת יותר.²⁹

התפיסה הדיאלקטית מדגישה במיוחד את התפקיד החיוני של פרספקטיבות המנוגדות זו לזו. כל פרספקטיבה המתממשת במציאות מאירה רק חלק מוגבל של אותה מציאות, ולכן היא מובילה במשך הזמן להיווצרותה של פרספקטיבה מנוגדת, המדגישה את אותן פיסות מציאות שקודמתה התעלמה מהן (תזה ואנטי-תזה). קיומן של שתי עמדות מנוגדות מאפשר לנו לחשוף את הנחות היסוד העמוקות החבויות בהן ולעמוד בבהירות על הראייה החלקית והצרה של כל אחת מהן. בעקבות זאת, ניתן לחלץ מכל עמדה את גרעין האמת הטמון בה ובמשך הזמן ליצור סינתזה חדשה שהיא מעבר לשתייהן. הגל הדגיש שהסינתזה החדשה אינה צירוף פשוט של החלקים האמיתיים שבתזה ובאנטי-תזה, אלא יצירה חדשה המשנה את כל חלקי המושג החדש.

²⁹ הגל הוא אחד הפילוסופים הקשים ביותר להבנה, ואף אחד מספריו המרכזיים לא תורגם במלואו לעברית. הרעיונות המוצגים כאן שאובים בעיקרם מספרו החשוב 'הפנומנולוגיה של הרוח'. ההקדמה הידועה של הגל לספר זה תורגמה לעברית בצירוף מבוא ופרשנות בהירים על ידי ירמיהו יובל. ראה, הגל, תשנ"ו. כמו כן, מומלץ בהקשר של השאלה הנדונה כאן לעיין ביובל, 1975.

3. התפיסה הדינמית: לכל בעיה הפתרון האינטגרטיבי שלה

התפיסה השלישית לשאלת היחס בין התחומים השונים – התפיסה הדינמית – התגבשה בתחילת המאה ה-20, והיא נוצרה בעיקרה על ידי הפילוסוף האמריקאי ג'ון דיואי³⁰. על פי תפיסה זו, אין כל אפשרות להגיע להתכה אחדותית וכוללת של הפרספקטיבות השונות, כפי שחשבו אפלטון והגל. מה שניתן להשגה זו **סינתזה בין-תחומית רציונלית כפתרון לכל בעיה העולה מן השטח, תוך מודעות לארעיות ולתלות בהקשר של כל סינתזה כזו**. מושג המפתח בתפיסה הדינמית הוא ה'בעיה'. בעיה נוצרת כאשר מתגלה פער או אי-התאמה בין הידע התיאורטי שבידינו לבין המצב המעשי הקיים בשטח. בעיות שכאלה הן המקור לחשיבה התחומית, לאי הנחת שלנו ממנה ולצורך לחפש פתרונות בין-תחומיים.

המקור לבעיות, על פי דיואי, הוא העולם התוסס של המעשה. התיאוריה נולדת מהמעשה, חוזרת אליו, מתערערת כאשר היא אינה מצליחה יותר להתמודד עמו, ובעקבות זאת מיוצרת תיאוריה חדשה. במצב דינמי ונזיל שכזה, גם הקשר בין הפרספקטיבות התחומיות השונות איננו יציב. פרספקטיבות אחדות עשויות להתלכד לזמן מה על מנת לפתור בעיה מסוימת; לאחר מכן, הצירוף הזה מתפרק ונוצר צירוף אחר של פרספקטיבות אחרות. על פי התפיסה הדינמית, בכל מצב של בעיה ישנה אפשרות לסינתזה רציונלית בין הפרספקטיבות הרלוונטיות, בתנאי שנשקיע חשיבה במידה הראויה ונשמור על תקשורת פתוחה בין כל השותפים. הפרספקטיבות אינן עולמות נפרדים וחסרי קשר זה לזה; הן כולן תולדה של אותה מציאות מעשית ואותה חשיבה אנושית.

³⁰ כמה מכתביו החשובים של דיואי, בעיקר בתחום החינוך, תורגמו לעברית וניתן למצוא בהם את הרעיונות המועלים כאן. ספר מומלץ במיוחד בו מציג דיואי את רעיונותיו באופן התמציתי והבהיר ביותר הוא 'ניסיון וחינוך: המקורות למדע החינוך', תש"ד.

4. התפיסה הפלורליסטית: לכל בעיה יש ריבוי של פתרונות 'אינטגרטיביים'

התשובה הרביעית לשאלת היחס בין התחומים שונה ביסודה משלושת התשובות הקודמות, מפני שהיא כופרת בעצם האפשרות ליצירת אינטגרציה רציונלית בין פרספקטיבות תחומיות שונות. התפיסה הפלורליסטית (ברלין, 1975; Goodman, 1978; Feyerabend, 1975; Foucault, 1980; Rorty, 1989) הופיעה על הבמה הפילוסופית בחציה השני של המאה ה-20, והיא זוכה כיום לפופולריות רבה. טענתם המרכזית של חסידי התפיסה הפלורליסטית היא, שאין מנחה משותפת בין מושגי המפתח והנחות היסוד של פרספקטיבות תחומיות שונות. מושגים בסיסיים כגון 'פיתוח' ו'קהילה' עשויים להיות בעלי מובן שונה בתכלית בפרספקטיבות שונות, כאשר כל אחד מהמובנים מוביל לדרכי פעולה אחרות, למדדי הצלחה אחרים ולכן לפתרון שונה. הפרספקטיבות השונות אינן נתפסות כאן כתיאור (חלקי) של אותו עולם ממשי, אלא כתבניות הבונות את העולם בצלמן. על פי תפיסה זו, אין פתרון רציונלי אחד לכל בעיה, אלא ריבוי של צירופים ופתרונות אפשריים. האתגר העומד בפנינו הוא היכולת להשתמש בעשייה שלנו בפרספקטיבות שונות ולעתים סותרות, ובצירופים ארעיים שלהן, לשם התמודדות יעילה עם הבעיות המעשיות העולות מן השטח.

התפיסות הפילוסופיות המתוארות לעיל מהוות תשובות רלוונטיות לשאלת היחס בין תחומי הדעת השונים, וישנם כיום הוגי דעות חשובים המצדדים בכל אחת מהן. לכן, אנו מציעים להתייחס לתפיסות אלו כמקור עשיר לתובנות, שבהן ניתן לעשות שימוש בפעולה הבין-תחומית.

מטפורות של בין-תחומיות

מעבר להיותן של מטפורות אמצעי יעיל להבנת מושגים מורכבים, הדיון בהן חשוב משני טעמים נוספים: ראשית, ישנן עדויות כבדות משקל המגיעות מתחומי דעת מגוונים (Hesse, 1980; Lakoff & Johnson, 1980), שבבסיס החשיבה שלנו עומדות מטפורות ותמונות ולא תיאוריות מופשטות. נראה שהדרך הראשונית שלנו להבין את העולם ולעשות בו סדר היא להשליך עליו מטפורות ודימויים המוכרים לנו מחיי היומיום. גם כאשר חשיבתנו מתפתחת ומתעשרת בתיאוריות מורכבות, הן נשענות בסופו של דבר על אותן מטפורות מוכרות. אם ברצוננו להבין מושג מורכב כמו 'בין-תחומיות', טוב נעשה אם נחשוף את המטפורות המרכזיות שבאמצעותן אנו מסבירים אותו ונבררן. בנוסף על כך, מתברר שחלק ניכר מאותן מטפורות המכוננות את חשיבתנו ואת דפוסי הפעולה שלנו הן סמויות, כלומר אנו פועלים על פיהן מבלי דעת. במצב זה, אנו עומדים כל העת בפני הסכנה שמטפורה סמויה שכזו תשתלט על חשיבתנו. לפיכך, טוב נעשה אם נחשוף את המטפורות המרכזיות הכרוכות במושג 'בין-תחומיות' ובדרך זו נוכל גם להשתחרר מאחיזתן.

במסגרת דיוני הפורום נעשה שימוש תדיר במטפורות, הן על מנת לנתח מקרים שונים של פיתוח קהילתי בין-תחומי שהוצגו במסגרת הפורום והן לצורך דיון בכיווני הפעולה הרצויים. בחלק זה נציג חמש מטפורות של בין-תחומיות ששימשו את דיוני הפורום, והמאירות כל אחת היבטים מעניינים של פיתוח קהילתי בין-תחומי.

1. סלט

הסלט מהווה תערובת של מספר מוצרי מזון, כאשר כל מוצר שומר על זהותו ויחודו, אך הצירוף שלהם ביחד יוצר טעם חדש השונה מהטעם של כל מוצר לחוד. המטפורה של סלט קרובה לרב-תחומיות: היא

מציינת זיקה בין אנשי מקצוע או נקודות מבט (פרספקטיבות) השונות זו מזו שאינן 'בין-תחומיות' במובן שהוגדר בפרק הקודם. ביסלטי' כל רכיב שומר על זהותו המקורית והוא לא עובר תהליך של שינוי בעקבות הימצאותו בסמוך לרכיב אחר. אם אנו שואפים לכך שבפעולה הבין-תחומית השלם יהיה יותר מסך התלקים השותפים בפעולה, או בלשון פחות ציורית, שייוצרו בתהליך דרכים חדשות של פיתוח קהילתי שהן מעבר לצירוף גרידא של דרכי הפעולה המוכרות של הפרספקטיבות השונות, אזי יסלטי' של אנשי מקצוע שונים אינו מספק. עם זאת, חשוב לזכור, שסלט מוצלח אכן יוצר טעם חדש ולכן טמון במטפורת הסלט יסוד מסוים – אם כי חלש – של יצירת משהו חדש.

2. מיץ

המיץ מהווה מעין תרכובת או התכה של כל הרכיבים לחומר חדש. במיץ כל מוצר שמרכיב אותו משנה את זהותו המקורית ונוצר חומר חדש השונה מכל אחד מרכיביו. בהקשר לפיתוח הקהילתי, המשמעות היא, שנוצר מיזוג עמוק בין אנשי המקצוע וחברי הקהילה, שמוביל לשינוי אצל כל אחד מהם; שינוי זה מאפשר להם ליצור דרך פעולה חדשה, השונה מדרכי הפעולה הקודמות שלהם. הקושי עם מטפורת המיץ או התרכובת ברור: אנשי המקצוע המשתתפים בפרויקט בין-תחומי אינם אטומים או מולקולות שעוברים 'ריאקציה כימית' המתיכה אותם לחומר חדש. יתרה מזאת, כפי שנראה בהמשך, אף אם זה היה אפשרי זה לא היה רצוי.

3. פאזל

בפאזל כוונתנו לתמונת הרכבה, שבה כל חלק מתאים במדויק לרעהו ורק השילוב הייחודי ביניהם מצליח ליצור את התמונה השלמה. במקרה של הפאזל, אם נגרע או נוסיף ולו חלק אחד, או אם ניכשל בהתאמה של חלק בודד, תהיה בכך פגיעה בשלמות התמונה. גם למטפורת הפאזל יש מגבלות אחדות כדימוי לבין-תחומיות. בראש

ובראשונה, הפאזל הוא סטטי וקשיח לעומת הדינמיות והגמישות הנחוצים לפיתוח קהילתי בין-תחומי. בחיי המעשה, החלקים אינם מגיעים חתוכים מראש במידות הרצויות והנכונות. עלינו לעבוד לאורך זמן על ההתאמה ביניהם ולהעביר את החלקים 'תהליך שינוי' מתמשך של הכנה והכשרה לקראת הפרויקט הבין-תחומי. מעבר לכך, בפיתוח הקהילתי הבין-תחומי המציאות עשויה להשתנות במהירות וכך נצטרך לשנות או להחליף מדי פעם את חלקי הפאזל, אם ברצוננו לענות על הצרכים המורכבים והמשתנים.

4. קלידוסקופ

הקלידוסקופ הוא גליל המכיל חלקי זכוכית וחרוזים צבעוניים בקצהו, המשתקפים במראות המותקנות לאורכו. כל סיבוב של הקלידוסקופ משנה את התמונה שהעין רואה דרכו. חלקי הקלידוסקופ – הפרספקטיבות השונות – שומרים על זהותם, אך כל אינטראקציה ביניהם יוצרת צבעוניות חדשה ובלתי צפויה. מטפורת הקלידוסקופ לוכדת יפה את האיזון העדין בין שימור הזהות הייחודית של השותפים לפעולה הבין-תחומית לבין היכולת ליצור תמונה חדשה שהיא מעבר לסך החלקים המרכיבים אותה. מצד שני, היא מחמיצה את העבודה הקשה והזמן הרב הנחוצים לבניית פעולה בין-תחומית מוצלחת. בחיי המעשה לא מדובר על סיבוב קל של קלידוסקופ היוצר את הצבעוניות החדשה, אלא על תהליך ארוך ומורכב הרבה יותר.

5. פרח

מטפורת הפרח נבחרה, עוד בתחילת הדרך, על ידי הפעילים המרכזיים, כלוגו של הפורום. הפרח בנוי מעיגול פנימי ומעלי כותרת המעטרים אותו ופורצים את גבולותיו. מטפורת הפרח מציגה את הבין-תחומיות בפיתוח קהילתי כמצב שבו ישנה ליבת ידע המשותפת לכל תחומי הדעת השותפים לעשייה. עלי הכותרת מייצגים את התחומים השונים הנוטלים חלק בפעולה הבין-תחומית שביניהם עשויה להיות חפיפה

מסוימת, יחד עם שמירה על הגבולות של כל תחום (ראה תיאור ושרטוט הפרח בפרק הקודם). כפי שישנם סוגים שונים ורבים של פרחים, כך ישנם סוגים רבים של פרויקטים של פיתוח קהילתי בין-תחומי.

אחת השאלות שנתרו פתוחות היא, האם ניתן ליצור ליבת ידע וערכים המשותפת לכל פרויקט בין-תחומי של פיתוח קהילתי, והאם צריך לשאוף לכך במסגרת של תורה לפיתוח קהילתי בין-תחומי? במהלך השימוש במטפורת הפרח הוצע לה מובן נוסף, המציין פרויקט בין-תחומי, שבו ישנו תחום מקצועי אחד המתפקד כ'עוגן' של הפרויקט. במצב זה, אחד התחומים, למשל בריאות הציבור או תחום הרווחה, מהווה את העיגול הפנימי, כלומר הוא התחום המוביל והדומיננטי בפרויקט ואליו מצטרפים תחומים נוספים המיוצגים על ידי עלי הכותרת.

תובנות מעשיות שעולות מהתפיסות הפילוסופיות

ומהמטפורות

בחלק זה נציג שורה של תובנות מעשיות לפיתוח קהילתי בין-תחומי העולות מהתפיסות הפילוסופיות ומהמטפורות שהוצגו למעלה. תובנות אלה ישתלבו עם אלה שיוצגו בפרק הבא, העוסק בפרקטיקה של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי העולה מניתוחי המקרים.

תובנות כלליות

1. התובנה החשובה מכולן, שמהווה במידה רבה את הרציונל לכתיבת ספר זה, היא **שללא השקעת מאמץ ממוקד, מכון ומתוכנן ביצירה של אינטראקציה פורייה בין השותפים השונים בפרויקט בין-תחומי, לא תצמח פעילות בין-תחומית אפקטיבית**. אם השותפים לפרויקט הבין-תחומי מתרכזים אך ורק במשימת הפיתוח הקהילתי עצמה (טיפול בילדים בסיכון, מניעת תמותת תינוקות בקהילה, שיתוף תושבים

בתכנון וכדומה), מתוך הנחה שה'סינרגיה' או 'פריצת הדרך' יתרחשו באופן טבעי מעצם פעילותם ביחד של בעלי מקצוע מתחומי דעת שונים, הרי שטעות קשה בידם! מרגע שמבינים שתחומי הדעת מתפקדים כפרספקטיבות שדרכן אנו רואים ופועלים בעולם, אזי מובן שיברירת המחדל של צירוף אנשי מקצוע שבאים מתחומי דעת שונים היא שכל אחד מהם ימשיך לחשוב ולפעול - במודע או שלא במודע - לאור נקודת הראות התחומית שלו. בכל ארבעת התפיסות הפילוסופיות מובלטת ההנחה, שישנו צורך בתהליך ממושך ומעמיק על מנת ליצור אינטראקציה בעלת ערך בין תחומי הדעת השונים. אפילו התפיסה ההרמונית מניחה שדרוש תהליך ממושך של חשיבה פילוסופית שמבחינה בין החלקים האמיתיים והשקרניים שבכל פרספקטיבה, על מנת להגיע לתיאוריה המאחדת את כולן. אותו מסר עובר כחוט השני במטפורות השונות. אנו חייבים להשקיע אנרגיה על מנת להפוך רכיבים מבודדים למיץ ואנו נדרשים לחשיבה ולזמן רב לשם הרכבה מוצלחת של פאזל.

2. אחת השאלות העולות מהתובנה הראשונה היא: מה צריך להתרחש באותו תהליך המכוון ליצירת בין-תחומיות פורייה? תובנה אחת העולה בבירור ממכלול התפיסות והמטפורות היא **שבכל פעולה בין-תחומית איננו יכולים להימנע מהשאלה בדבר טיבו של היחס בין תחומי הדעת השונים המעורבים באירוע**. כל מי שנוטל חלק בפרויקט בין-תחומי מגיע אליו מצויד בשורה של הנחות ומטפורות – גלויות ו/או סמויות – לגבי שאלת היחס בין התחומים השותפים לפרויקט. עלינו לזכור, שגם אם התפיסות של המשתתפים ביחס לשאלת היחסים בין התחומים אינן מנוסחות בבהירות, ואפילו אם עצם השאלה לא עולה על דעתם, זה אינו מסיר אותה מסדר היום.

הבה נדמה לעצמנו מצב שבו איש מקצוע אחד מגיע למפגש בין-תחומי עם תפיסה הרמונית ומטפורה של מיץ או תרכובת, ואילו איש המקצוע

האחר מחזיק בתפיסה פלורליסטית הכופרת מכל וכל באפשרות ליצירת שילוב הרמוני בין התחומים המקצועיים השונים. סביר להניח, שהפער בין התפיסות והמטפורות יוביל שני בעלי מקצוע אלה למחלוקות ולא-הבנות קשות בדבר האופי הרצוי של שיתוף הפעולה בין התחומים. במצב כזה, המקור המרכזי למחלוקת כלל לא יעלה על פני השטח. לפיכך נראה, שראוי להקדיש זמן בפרויקטים בין-תחומיים לבירור ההנחות והציפיות של המשתתפים לגבי טיב הקשר הרצוי בין התחומים המשתתפים.

3. כפי שראינו, מטפורה או תפיסה בודדת אינה מספיקה כשלעצמה לשם הבנה מקיפה של הבין-תחומיות בהקשר של פיתוח קהילתי. לכן, היצמדות למטפורה או לתפיסה אחת מסוימת היא בעייתית ומזיקה. מה שנחוץ למשתתפים בפיתוח קהילתי בין-תחומי הוא **היכרות עם ריבוי של תפיסות ומטפורות** המתארות את מושג הבין-תחומיות. היכרות כזו מהווה בסיס ליצירת **שפה משותפת לדיון באינטראקציה הבין-תחומית**. המשתתפים עשויים, בין השאר, לתהות האם יש להם את כל חלקי הידע החיוניים לפתרון הבעיה, כלומר, להרכבת הפאזל? האם לא נוצרה תרכובת מוגזמת בין אנשי המקצוע השונים העלולה לעמעם את המומחיות המקצועית של כל אחד מהם? האם חודדו והובהרו הניגודים בין נקודות המבט השונות, כפי שעולה מהתפיסה הדיאלקטית?

תובנות משותפות למספר תפיסות ומטפורות

בחלק זה יוצגו שש תובנות מעשיות נוספות שעולות מצירופים שונים של תפיסות פילוסופיות ומטפורות.

1. **קיים בסיס משותף רחב ועמוק בין תחומי הדעת השונים**. תובנה זו מודגשת במיוחד בתפיסה ההרמונית ובמטפורת המיץ. בשתייהן נראה שישנו בסיס תיאורטי וערכי משותף בין תחומי הדעת

השונים הנוטלים חלק בפיתוח הקהילתי. אולם, חשיפת הבסיס המשותף לא מתקיימת מעצמה. היא מחייבת דיון מעמיק בין השותפים לפיתוח הקהילתי, תוך חשיפה ובירור של הנחות היסוד והערכים המרכזיים המניעים אותם. לפיכך, פרויקט בין-תחומי, שבו השיח המתקיים בשלב התכנון, בוועדת ההיגוי ובצוותי הפעולה מוקדש כולו לשאלות מעשיות ולעניינים שוטפים, מחמיץ את האפשרות להגשים תובנה זו.

2. **בתהליך בין-תחומי אפקטיבי כל נציג של תחום עובר שינוי פנימי, המשנה במידת מה את זהותו המקורית.** זו היא תובנה המשותפת לשלוש התפיסות הראשונות – ההרמונית, הדיאלקטית והדינמית וכן למטפורה של התרכובת או המיץ. אם המשתתפים בפרויקט קהילתי בין-תחומי לא עוברים כל שינוי בהנחות היסוד התיאורטיות שאתן הם הגיעו, קשה לראות כיצד תצמח פעולה בין-תחומית הפורצת את המסגרות התחומיות. דוגמה טובה לשינוי שכזה הם עורכי דין המעורבים בפרויקטים חברתיים בין-תחומיים. עורכי דין אלה עוברים תהליך של מעבר מערך של יצירת תלות של הלקוח בהם לערך של העצמת האוכלוסיות במצוקה שאתן הם עובדים באמצעות כלים משפטיים³¹. המשמעות של תובנה זו היא, שפרויקט קהילתי בין-תחומי מחייב גמישות ופתיחות לשינוי מצד כל השותפים. גמישות ופתיחות לשינוי חייבים, אם כן, להיות קריטריון מרכזי בבחירת המשתתפים, מעבר למומחיותם המקצועית.

3. המשך ישיר לתובנה הקודמת היא זו העולה מהתפיסה הדינמית וממטפורת הקלידוסקופ: **קיים צורך בפתיחות מתמדת לשינויים**

³¹ ראו נספח 2 אירוע מס' 5 עמוד 180.

תוך כדי פעולה. התפיסה הדינמית במיוחד מפנה את תשומת לבנו לכך, שעצם פעולת הפיתוח הקהילתי עשויה לחולל שינויים בסביבה, שיחייבו חיבורים חדשים שיובילו לפתרונות חדשים. ניקח לדוגמה פרויקט המכוון לצמצום תמותת תינוקות הנגרמת מנישואי קרובים³². דווקא הצלחת הפרויקט שתוביל לירידה ניכרת במספרם של נישואי קרובים, עלולה לגרום להתנגדות של גורמים מסוימים בקהילה שיחששו מהשינוי בדפוסים המסורתיים של הנישואין. אחד הפתרונות הרצויים למצב החדש הוא צירופם של אותם גורמים לפרויקט ושיתופם בו. אולם, צירוף שכזה יחייב שינויים בדרכי הפעולה וחשיבה מחדשת על ערכי היסוד של המשתתפים. לפיכך, בתובנה זו טמונה אזהרה למשתתפים בפרויקטים קהילתיים בין-תחומיים: פרויקטים מעין אלה כרוכים במאמצים רבים ומיוחדים לצורך יצירת הסכמות בין נקודות ראות שונות. מאמצים אלה עלולים להוביל את השותפים לבחור במודל פעולה מתפשר, על מנת להימנע מהקושי הכרוך בהידברות מתמשכת ומעמיקה בין כל המשתתפים בפרויקט בין-תחומי.

4. תובנה חשובה העולה מהתפיסה הפלורליסטית וממטפורת הפרח במובנה כעוגן תחומי, מזהירה אותנו מפני **השתלטות סמויה של תחום דעת אחד על דרך הפעולה שנבחרה**. עצם שיתוף הפעולה בין מספר אנשי מקצוע מתחומים שונים בפרויקט של פיתוח קהילתי, אין בה כל ערובה להיותו בין-תחומי במובן שאנו שואפים להציג בספר זה. אנשי מקצוע מתחומים שונים עלולים לפעול מבלי משים לאורו של תחום דעת אחד ויחיד מפני שהוא נתפס כאופנתי יותר או שהוא נהנה מיוקרה רבה יותר או שהוא הוביל את הפרויקט מלכתחילה. סכנה זו גדולה במיוחד כאשר ישנה היררכיה ברורה

³² ראו נספח 2 אירוע מס' 1 עמוד 172.

בין תחומי הדעת השותפים לפרויקט. למשל, כאשר רופאים ועובדים סוציאליים או פסיכולוגים ומורים שותפים לפרויקט. על השותפים לפעולה הבין-תחומית להיות כל העת על המשמר ששם התואר 'בין-תחומי' לא ישמש כסיסמה ריקה, המקנה יוקרה וצידוק לפרויקט המובל בפועל על ידי פרספקטיבה אחת בלבד.

5. תובנה נוספת, המודגשת במיוחד בתפיסה הדיאלקטית והפלורליסטית ובמטפורת הסלט, מזהירה אותנו **שאין לעצור את תהליך התכנון והחשיבה בשלב מוקדם מדי** עם האינטגרציה הראשונה שעולה על פני השטח. אינטגרציות קלות ומהירות ראוי שיעוררו את חשדם של כל השותפים לפרויקט, לכך שתהליך החשיבה הבין-תחומי עדיין רחוק ממיצויו. אל לנו להמעט בעוצמת הניגודים שבין הפרספקטיבות התחומיות השונות. הכרה בכך מובילה למסקנה, שתהליך בין-תחומי פורה ואפקטיבי מחייב הרבה 'דם', יזע ודמעות. לתובנה זו נמצא גם אישור אמפירי במספר מחקרים, שהצביעו על שלבים אופייניים בהתפתחותם של פרויקטים מחקרניים בין-תחומיים, כאשר פריצות הדרך מגיעות רק אחרי תהליך ארוך וקשה (Klein, 1990).

6. המטפורות של הקלידוסקופ והפרח ביחד עם התפיסה הדינמית והפלורליסטית, מצביעות על קיומו של **מגוון רחב של דרכי פעולה וצירופים אפשריים** בפרויקטים של פיתוח קהילתי בין-תחומי. תובנה זו מדגישה את החשיבות הרבה של ההקשר הייחודי. כפי שעולה ממטפורת הקלידוסקופ, ישנן אפשרויות רבות ושונות של צירופי צבעים כאשר כל הקשר חדש מחייב צבעוניות שונה המתאימה לו. עלינו להישמר אפוא מלהחיל ללא הבחנה צירופי תחומים שעבדו בהקשר אחד להקשר אחר, גם אם זה נראה על פניו דומה למדי.

תובנות העולות מתפיסה או ממטפורה יחידה

בחלק זה יוצגו שש תובנות נוספות שמודגשות במיוחד בתפיסה או במטפורה מסוימות.

1. התפיסה הדיאלקטית מעלה על נס את מקומם של ניגודים לשם המשך ההתפתחות של החשיבה ואופני הפעולה שלנו. תפיסה זו מכוונת את השותפים לפעולה הבין-תחומית **לחשוף, לחדד ולנסח בבהירות את הניגודים בין גישותיהם** ולא להתפתות לנטייה להתעלם מקיומם. התמודדות מקצועית עם גישה מנוגדת מאפשרת לכל נציג של תחום להבין את עצמו טוב יותר ומהווה נקודת זינוק ליצירת תפיסה חדשה ומקיפה יותר המתפרסת מעבר לתחומים המקוריים. לכן, ניגודים או הבדלים בגישה בין תחומים מקצועיים שונים, השותפים לפרויקט קהילתי בין-תחומי, אינם צריכים להיתפס כימוקשי, אלא דווקא כאחת המעלות החשובות ביותר של פרויקטים מסוג זה. תובנה זו מאזנת אפוא תובנה קודמת, שעודדה את חשיפת הבסיס המשותף שבין הפרספקטיבות השונות. דיון המכוון כולו למציאת מכנה משותף בין הפרספקטיבות עלול מצד אחד לטשטש ולהדחיק הבדלים חשובים ביניהן, ומצד אחר, שיח המתמקד אך ורק בחשיפת הבדלים וניגודים עלול להוביל למבוי סתום או להתייצבות על המכנה המשותף הנמוך ביותר.

2. התפיסה הדינמית מציעה תובנה מעשית משלה לפעולה בין-תחומית: אחת הדרכים הטובות ליצירת שיח שובר מחיצות בין אנשי מקצוע מתחומים שונים, היא **ניסיון משותף להגיע להגדרה מוסכמת של הבעיה החברתית-קהילתית**. התמקדות בהגדרת הבעיה מובילה את המשתתפים להשהות את דרכי הפעולה התחומיים, להתרכז בניתוח המצב בשטח ובערכי היסוד של השותפים, ולחזור בעקבות זאת לנקודת מוצא חדשה ולדרכי

פתרון חדשניים השונים מאלה המוכרים. ניקח לדוגמה פרויקט העוסק בשיתוף תושבי קהילה מסוימת בתכנון סביבת המגורים שלהם. רצוי שהמשתתפים בפרויקט – מתכננים, עובדים סוציאליים, עורכי דין ותושבים יקדישו זמן לביורור הבעיה המרכזית שאתה הם אמורים להתמודד ולהגדרת מהותה: האם הבעיה טמונה ברמת התכנון הנמוכה לה זוכה הקהילה? האם הבעיה טמונה בחוסר מעורבות ובאי-נכונותם של אנשי הקהילה לקחת אחריות? ואולי, בחוקי התכנון שיש לשנותם? דיון בהגדרת הבעיה מחייב כל אחד מהמשתתפים לחשוף את ערכי היסוד ואת דרכי הפעולה שלו לפני שניגשים לגיבוש הפתרון. מיקוד הדיון בין המשתתפים רק על פרטי הפתרון, מתוך הנחה שכולם מסכימים על הגדרת הבעיה, מחמיץ בדרך כלל בירור חיוני זה ועלול להוביל לעימותים קשים בהמשך הדרך עקב תפיסות שונות של הבעיה.

3. תובנה נוספת שעולה מהתפיסה הפלורליסטית מצביעה על **סכנת אי ההבנה בין שפות מקצועיות שונות**. שני תחומים שונים עשויים להשתמש באותו מושג, אך במובנים שונים. כך למשל, בתכנית 'קדימה',³³ שהוצגה בפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי בשתי הזדמנויות שונות ומשתי נקודות מבט שונות, התברר, שלמושג 'ילד בסיכון' היה מובן אחר בכל אחד מהתחומים המקצועיים שהיו שותפים לפרויקט. אנשי החינוך התכוונו לילד שאינו עומד בקצב של הלימודים ועלול לנשור מבית הספר; אנשי הרווחה התכוונו לילד שהזנח על ידי האחראים לשלומו, שנפגע פיזית, נפשית או מינית ועלול להידרדר לפשע, ואילו אנשי הבריאות התכוונו לילד המועד לסיכונים בריאותיים כגון עיכובים התפתחותיים, הידרדרות לסמים או היחשפות למחלות מין. כל אחד מהמובנים השונים מוביל לכיווני פעולה אחרים, ולכן יש

³³ ראו נספח 2 אירוע מס' 2 עמוד 174.

מקום להשקיע מאמצים בתרגום ובגישה בין השפות המקצועיות השונות.

4. מטפורת הפאזל מציעה לנו שתי תובנות נוספות. הראשונה מעוררת את השאלה **האם יש צורך בפרספקטיבות נוספות** לשם השלמת התמונה בפרויקט קהילתי בין-תחומי מסוים, או במלים אחרות 'מי חסר סביב לשולחן'? האם למשל, העובד הסוציאלי ועורך הדין מספיקים לייצוג הולם של התושבים בשכונת שפירא במאבקם נגד הקמת התחנה המרכזית בקרבתם, או שמא צריך להוסיף סביב לשולחן גם כלכלן, מתכנן ערים או את נציג הממסד?³⁴

5. התובנה השנייה העולה ממטפורת הפאזל מדגישה את החשיבות של **ההתאמה בין התחומים** ואולי בעיקר **בין אנשי המקצוע** המשתפים פעולה. כידוע, גם אם חלק אחד בלבד בתמונת ההרכבה אינו מתאים, אין אפשרות להרכיבה כיאות. תובנה זו מומחשת יפה באמצעות הדימוי המוכר של תפוח רקוב אחד הגורם לריקבון של ארגז תפוחים שלם. לפיכך, המסקנה המעשית העולה מכך היא, שיש צורך בזהירות רבה בבחירת אנשי המקצוע הנוטלים חלק בפרויקטים בין-תחומיים. גם אם איש מקצוע מסוים הוא מומחה בעל שם בתחומו, ייתכן שהוא אינו מתאים לפעולה בין-תחומית. למשל, אם הוא אינו מסוגל לעבוד בצוות או אינו מוכן לחרוג מדרכי העבודה והחשיבה המוכרים לו.

6. התובנה האחרונה עולה ממטפורת המיץ והיא מזהירה אותנו מפני **סכנת טשטוש הזהות המקצועית** של המשתתפים ומהפגיעה במומחיות הייחודית של כל אחד מהם. על אנשי המקצוע המשתתפים בפיתוח קהילתי בין-תחומי לשמר רכיבים חיוניים של זהותם המקצועית ולא להתפתות להביע עמדות או לפעול

³⁴ראו בספח 2 אירוע מס' 4 עמוד 178.

לקראת פרקטיקה של פיתוח קהילתי בין-תחומי: השלכות מהתיאוריה

בתחומים שבהם הם אינם מקצועיים. לפנינו מצב עדין ומורכב, שבו מצד אחד חיוני שכל אנשי המקצוע ייקחו אחריות על הפרויקט כולו ולא יצמצמו את אחריותם רק לתחום הגזרה המקצועית והצרה שלהם (מצב אופייני לפרויקטים רב-תחומיים או בין-ארגוניים), אך מצד שני, יימנעו מלפעול במקומות שבהם הם אינם מתמחים.

לסיכום, פרק זה התמקד בבחינת היחסים בין תחומי ידע שונים והשלכותיהם על העשייה הבין-תחומית. אחת הבעיות המקשות על התמקצעות בתחום הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי, היא היעדרה של שפה מקצועית משותפת או תיאוריה העוסקת בשאלת היחס בין תחומי הידע. בפרק זה ניסחנו מושגים ראשוניים של שפה כזו. המושגים נשאבו משני מקורות: המסורת הפילוסופית ומטפורות על מושג הבין-תחומיות. בעקבות ניסוח התפיסות והמטפורות הוצגו 15 תובנות מעשיות העולות מהן. תובנות אלה מכשירות את הקרקע לפרק הבא, שבו יוצגו היבטים יישומיים לפרקטיקה של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי על בסיס ניתוח המקרים.

פרק ד': לקראת פרקטיקה של פיתוח קהילתי בין-תחומי: השלכות מניתוחי אירועים

פיתוח קהילתי בין-תחומי עוסק בחבירה שבין תחומי ידע שונים ברמה הדיסציפלינרית ובתחום העיסוק כאחד. חבירה זו מאפשרת הסתכלות על המורכבות של בעיות חברתיות מנקודת מבט חדשה. במקביל, מתאפשר יישום של אופני פעולה חדשים וסינרגטיים, מעבר לאלה המקובלים בתחומי הידע הדיסציפלינריים בנפרד או בחיבורם הרב-תחומי. כפי שכבר ציינו, פיתוח קהילתי בין-תחומי הוא נושא בהתהוות, הכורך בתוכו שינויים בעולם הידע ובמרחב הפעולה. מצאנו על כן לנכון לדון בסוגיות פרקטיות אשר עלו במהלך מפגשי הפורום ויש להן, לתפיסתנו, משמעות מיוחדת ביישום פיתוח קהילתי בין-תחומי. פרק זה מורכב מחמישה נושאים: (1) סוגיית הכדאיות של המעבר מפיתוח קהילתי חד או רב-תחומי לפיתוח קהילתי בין-תחומי; (2) נושא מרכזי בפרק זה עוסק באפיוני החבירה בין השחקנים הלוקחים חלק בפיתוח קהילתי בין-תחומי משתי נקודות ראות - הממשק בין אנשי מקצוע שונים והממשק בין אנשי מקצוע והקהילה; (3) דילמות הנובעות מהאתיקה המקצועית; (4) ניהול ומנהיגות (ניהוג) של פיתוח קהילתי בין-תחומי; (5) האפקטיביות של פיתוח קהילתי בין-תחומי.

כדאיות המעבר לפיתוח קהילתי בין-תחומי

האם פיתוח קהילתי בין-תחומי עדיף תמיד על פני פיתוח קהילתי חד-תחומי או בין-תחומי? ודאי שלא! אולם, כפי שפירטנו בפרק א', הצורך במעבר מפיתוח קהילתי חד-תחומי או רב-תחומי לפיתוח קהילתי בין-תחומי נובע במקרים רבים משינויים מבניים, אידאולוגיים ומקצועיים המתרחשים בחברה הנעשית מורכבת יותר עם השנים. ישנם גם נימוקים פרקטיים המצביעים על הערך המוסף של המעבר לבין-

תחומיות. למשל: במצבים שבהם קיימת תחושה של חוסר ידיעה ו/או של חוסר הצלחה בהתמודדות עם בעיה חברתית מורכבת על ידי אנשי מקצוע מתחום אחד, פיתוח קהילתי בין-תחומי יאפשר הסתכלות חדשה ואחרת על המציאות וכן זיהוי הזדמנויות פעולה נוספות (Lasker & Weiss, 2003). המקרה של תכנית 'קדימה' לבני נוער יוצאי אתיופיה בשכונת רמת אליהו בראשון לציון³⁵ מהווה דוגמה טובה לגישה זו. במקרה זה, בני הנוער לא השתלבו בבית הספר השכונתי, אך השתלבו במסגרת קהילתית אחרת. תופעה זו עוררה את הצורך לפעול בדרך אחרת מהמקובל. המתנ"ס זימן לדיון משותף אנשי מקצוע מתחומים ומארגונים שונים. מתחילת הדיון היו הבנה והסכמה על שתי נקודות: האחת, שאף אחד מהגורמים לא הצליח לטפל בבעיה לבדו, והשנייה, שהאתגר משותף לכולם. בראשית הדרך, חלק מהמשתתפים תהה מדוע זומן לדיון, אך התוצאה הייתה לא רק שיתוף במידע חדש וחשוב, אלא גם רעיונות פעולה שהגורמים השונים לא חשבו עליהם בעבר. מכאן, שהמפגש של מגוון תחומי ידע - חינוך, רווחה ופנאי יצר מצב שבו השלם גדול מסך חלקיו. מקרה זה התרחש בקהילה המוגדרת כשכונת מצוקה ומאופיינת במערכת ארגונית מורכבת, בעלת ריבוי ארגונים ותחומים הפועלים בתוכה. המקרה מדגים תובנה של צורך בסוג אחר של הסתכלות על בעיות ודרכי ההתמודדות עמן. נוסף על כך, מפגש קהילתי זה גרם לשית חדש בקהילה.

תכנית ההתערבות של משרד הבריאות במחוז הצפון³⁶ להפחתת שיעור תמותת תינוקות, מומים מולדים ופגות במגזר הערבי היא דוגמה נוספת של ניסיון מעבר מפיתוח קהילתי רב-תחומי לפיתוח קהילתי בין-תחומי. במהלך העשור האחרון, הופעלה התכנית על ידי מומחים

³⁵ ראו נספח 2 אירוע מס' 3 עמוד 176.

³⁶ ראו נספח 2 אירוע מס' 1 עמוד 174.

בתחום הבריאות, תוך הסתייעות במומחים משני תחומי ידע – חינוך ודת. ההיחשפות של ראשי התכנית לתפיסה של פיתוח קהילתי בין-תחומי הביאה את המעורבים בה לבחון את היתרונות שמציע הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי, במגמה לבנות דגם פעולה חדש המתייחס גם לחברות תחומיות ולא רק לחברות ארגוניות.

אפיוני החבירה בין אנשי מקצוע

ליבת הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי היא בחבירה בין אנשי מקצוע מתחומי ידע שונים עם נציגי הקהילה. קבוצות 'שחקנים' אלה ניתנות לחלוקה לשניים: החבירה בין אנשי המקצוע מחד גיסא ובינם לבין נציגי הקהילה, מאידך גיסא. במהלך מפגשי הפורום זוהו שש סוגיות מרכזיות בהקשרים אלה: הגדרה משותפת ומפורטת של מטרות הפעולה; זיהוי התחומים הרלוונטיים והחייבורים ביניהם; יחסי העוצמה בין התחומים; דפוסי השימוש בידע; תהליכי למידה הדדית ויצירת שפה משותפת; ממד הזמן בפיתוח קהילתי בין-תחומי.

1. **הגדרה משותפת של מטרות הפעולה:** שלב ראשוני וחיוני בפיתוח קהילתי בין-תחומי הוא יצירת בסיס פעולה משותף של מטרות מרכזיות, המתבססות על הנחות היסוד והתפיסות המקצועיות של השותפים לתהליך הפיתוח. ההגדרה המשותפת צריכה להיות מקובלת על כל אנשי המקצוע ונציגי הקהילה הנוטלים חלק בפיתוח קהילתי בין-תחומי, ואופן גיבושה צריך להיות המוקד של תהליך הלמידה ההדדי. רבות מהחברות הרב-תחומיות שבהן דנו במפגשי הפורום השונים לא הגיעו למצב של בין-תחומיות, כיוון שבמהלך החברות לא קיימו תהליך משותף ומסודר של הגדרת מטרות משותפות, או שהסתפקו בהגדרה עמומה שפגעה בהמשך התהליך. חשוב לזכור, כי היכולת להגיע להגדרה משותפת מושפעת במידה רבה מהיכולת לפתח

שפה משותפת בין כל התחומים הלוקחים חלק בפרויקט קהילתי בין-תחומי מסוים.

2. זיהוי התחומים הרלוונטיים: לאחר שזוהתה בעיה קהילתית מורכבת והחלט שיש לטפל בה בגישה בין-תחומית, יש לקבוע את הזהות המקצועית של השותפים ושל המעורבים הרצויים. על פי מטאפורת הפאזל, יש חשיבות לראות את רכיבי התמונה השלמה. בדיוני הפורום זוהו שתי גישות בהקשר זה: האחת, גרסה שיש לחפש הן את התחומים והן את אנשי המקצוע על פי מאפייני הבעיה והנושא של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי ועל פי מידת הפתיחות של אנשי המקצוע להתנסות באינטראקציות בין-תחומיות ולהתאים ביניהן. לדוגמה, בפרויקט הגיל הרך של החברה למתנ"סים³⁷, נעשה תהליך ארוך של זיהוי התחומים שייקחו חלק בתכנית, כולל בחירת האנשים המתאימים לשותפות זו, הן מקרב אנשי המקצוע והן מקרב נציגי הקהילה.

הגישה השנייה גרסה, שאין מקום לבחירה מראש של תחומים ושל אנשי מקצוע, אלא יש לשלב כל תחום שהוא רלוונטי ואשר נציגו מוכן להיות חלק מהפרויקט הקהילתי הבין-תחומי. דוגמה לגישה זו ניתן ללמוד מהתארגנות מגוון רחב של אנשי מקצוע וארגונים בירושלים בפרויקט 'ירושלים בת-קיימא', אשר הוקם ביוזמת מכון ירושלים לחקר ישראל, במטרה לעורר מודעות לנושאים של איכות חיים ואיכות סביבה. בפרויקט זה שותפים כ-40 ארגונים התנדבותיים וציבוריים אשר פיתחו במשותף עקרונות וחלופות פיתוח רצויים לעיר ירושלים לשנות ה-2000 (קמחי, 2003). דוגמה אחרת של זיהוי התחומים הרלוונטיים וקביעת תהליכי החיבור ביניהם מציגים לסקר ווייס

³⁷ ראו נספח 2 אירוע מס' 3 עמוד 176.

(Lasker & Weiss, 2003) בתחום קידום הבריאות ופיתוח שירותי בריאות בקהילות גיאוגרפיות אחדות בארצות הברית.

כפי שטענו בפרק ג', בחינת התחומים הלוקחים חלק בפיתוח קהילתי בין-תחומי אינה מעשה חד-פעמי המתבצע בראשית הדרך בלבד, אלא תהליך מתמשך לאורך כל מהלך הפיתוח, השואף להתאים את מעגל התחומים הלוקחים בו חלק על פי ההתפתחות של תהליך הפיתוח.

3. יחסי עוצמה בין תחומים: המפגש בין אנשי מקצוע מתחומי ידע שונים בפיתוח קהילתי בין-תחומי, מעלה את הסוגיה של יחסי העוצמה בין המקצועות, הנובעים מהסטטוס המיוחס להם ומהשונות הערכית של כל אחד מתחומי הידע. אחד המצבים השכיחים במפגש שבין אנשי מקצוע הוא הנטייה לעמעם את השונות הערכית ואת תחומי המומחיות ביניהם, מתוך רצון 'לתת מקום' או 'כבוד' למומחים מתחומים אחרים, או מתוך התבטלות בפני מקצוע הנתפס כבעל סטטוס גבוה יותר, כמו רפואה או עריכת דין. אברמסון ורוזנטל (Abramson & Rosenthal, 1995) טוענים, כי בחבירה שבה מעורבים מקצועות הנאבקים על זהותם, הנטייה תהיה לחדד את מומחיות התחום.

אחד מאתגרי הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי הוא, על כן, לנצל באופן מיטבי את המומחיות של כל תחום ידע, באופן היוצר הפריה הדדית (קרי, סינרגיה) ללא התבטלות או הצנעה של הידע של תחום הנתפס כבעל סטטוס נמוך יותר. בנושא זה עשויה להיות גם 'שונות ערכית' בין ערכי המקצועות מחד גיסא, לבין הערכים של קבוצות שונות בחברה מאידך גיסא, לגבי מושגים כגון: צדק חברתי, צדק חלוקתי או צמצום פערים חברתיים. מכאן, שיחסי העוצמה בין התחומים אינם מתייחסים רק להפריה הדדית או להיעדרה, אלא גם למצבים של חילוקי דעות ערכיים ומקצועיים ביחס לנושא שבו עוסק הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי.

התמודדות עם יחסי עוצמה בין המקצועות משמעותה גם היכולת של בעלי המקצוע השונים לאמפתיה. כלומר, היכולת של כל אחד מהם לראות את הנושא מזווית הראייה של האחר. בהקשר זה ראוי להבחין בין אמפתיה לסימפתיה: אמפתיה מתייחסת ליכולת לראות דברים מנקודת ראותו של האחר, ללא תלות ביחס הערכי והרגשי כלפיהם; סימפתיה, לעומת זאת, מבטאת יחס חיובי כלפי האחר ואינה מבוססת בהכרח על יכולת אמפתית גבוהה. אתגר מרכזי במפגש הבין-תחומי הוא היכולת לגלות אמפתיה כלפי נקודות ראות מקצועיות אחרות, גם במצבים של חוסר סימפתיה לסוגיה או לאדם שמציג אותה. היעדרה של אמפתיה עלולה להתבטא בהשתלטות של תחום אחד על השפה ועל דרכי ההתערבות של התחומים האחרים המעורבים בפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. סביר להניח, כי אופי יחסי העוצמה בין התחומים ותפיסת אנשי המקצוע המייצגים אותם בפיתוח הקהילתי הבין-תחומי המוגדר, ימצאו את ביטויים גם במידת הנכונות של השותפים ללמידה ההדדית, כפי שיוסבר להלן.

4. **דפוסי השימוש בידע:** לאופן המעשי, שבו אנשי מקצוע מתחום אחד עושים שימוש בידע של אנשי מקצוע מתחומים אחרים, יש משמעות מרכזית בתהליך הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. מעבר לחשיבות ההיכרות עם תחומי ידע מפרופסיות משיקות, הצוות הבין-תחומי צריך לדעת להבחין גם בין דפוסי עבודה רב-תחומיים, כשאינן כל סינרגיה בין בעלי המקצוע השונים מסביב לשולחן, לבין דפוסי העבודה הבין-תחומיים, אשר במהלכם נוצרו אופני חשיבה חדשים ופותחו מושגים ודרכי פעולה חדשים, תוך מודעות גוברת למגבלות הגישה הרב-תחומית.

דוגמה של חבירה רב-תחומית (למעשה דו-תחומית) היא זו שבין עורכי דין ועובדים סוציאליים שחברו במטרה לשפר את מצבן של אוכלוסיות חלשות, באירוע של מאבק ועד התושבים בשכונת שפירא בדרום תל

אביב נגד התחנה המרכזית החדשה³⁸. בדפוס זה, העובד הסוציאלי ועורך הדין עבדו בנפרד, כאשר כל אחד פעל מנקודת המוצא של תחום הידע שלו. בשלב הראשון, העובד הסוציאלי פעל באסטרטגיה של עבודה קהילתית, וכאשר אמצעים אלו לא הביאו את התוצאות הרצויות היה מעבר לאסטרטגיה משפטית. כלומר, חבירה עם איש מקצוע מתחום המשפטים. המאפיין המרכזי של הדפוס הרב-תחומי באירוע זה הוא, שהובלת הפעילות נעשתה בנפרד – פעם על ידי עובד סוציאלי ופעם על ידי עורך הדין, כאשר בעל המקצוע השני איננו נוטל חלק בפעילות. פעילות זו הובילה לכך, שמצד אחד נוצרו ציפיות לא ריאליות מצד התושבים ביחס לאמצעי המשפטי עקב חוסר הידע של העובדים הסוציאליים בתחום הזה, ובמקביל היו ליקויים קשים בתקשורת, ומחסור במידע עובדתי החיוני לעורכי הדין בשלב המשפטי, עקב יציאתם של העובדים סוציאליים מהתמונה. בדפוס רב-תחומי זה - אנשי המקצוע השונים חוברים על בסיס של מטרה משותפת וניצול הידע הייחודי של כל תחום. אולם, מנקודת המוצא של פיתוח קהילתי בין-תחומי, לא התקיימו תהליכים בין-תחומיים לפיתוח ידע משותף של שתי הפרופסיות באופן שיתפתחו דרכי חשיבה חדשות, מושגים ודרכי פעולה חדשים. למעשה, כל תחום פעל בדרך העבודה המסורתית שלו.

דפוס בין-תחומי עלה בתיאור המעון לנשים מוכות בירושלים. בדפוס זה, החבירה הדו-תחומית בין עבודה סוציאלית ומשפטים התקיימה לכל אורך הדרך. שתי הפרופסיות קיימו אינטראקציה משמעותית לאורך זמן, כאשר בכל שלב פרופסיה אחרת הייתה הדומיננטית, אך האחרת נשארה בתמונה והמשיכה לקחת חלק בפעילות. במעון לנשים מוכות בירושלים התנהלו ישיבות צוות קבועות אחת לשלושה ימים, שבהן נכחו בקביעות עורך דין ועובד סוציאלי. חבירה דו-תחומית ותוך-

³⁸ ראו נספח 2 אירוע מס' 4 עמוד 178.

ארגונית זו מתקרבת להערכתנו להגדרה הבין-תחומית (ראה לוח X בפרק ב'). למשל, בקבלת החלטה לבצע הליך משפטי - כמו בקשת צו הגנה לאישה, שלא מתוך שיקולים משפטיים בלבד, אלא גם משיקולים טיפוליים של העצמת האישה המוכה. באותה מידה, העובד הסוציאלי שימש כמקור ידע לעורך הדין והפך לנכס מקצועי חשוב בספקו מידע וידע מתחום העבודה הסוציאלית החיוני להצלחה במשפט.

אירוע בין-תחומי זה מהווה דוגמה טובה למטפורת הקלידוסקופ, שבה שני חלקי הזכוכית הצבעוניים - שני התחומים המקצועיים - יוצרים צירוף חדש של צבעים. צירוף זה מוביל לדרכי פעולה חדשות, שבהן כל דיסציפלינה שומרת על זהותה ומביאה לידי מיצוי את יתרונותיה המקצועיים. נוסף על כך, ניתן לראות באירוע זה כיצד בכל שלב מסתובב קצת הקלידוסקופ ואתו משתנים הצבעים הדומיננטיים, למרות שאנו מסתכלים לתוך אותן עדשות. הדפוס הבין-תחומי באירוע זה מבוסס על בין-תחומיות בעלת יעוגן תחומי. בכל אחד מהשלבים דיסציפלינה אחרת היוותה את העוגן, אך הדיסציפלינה השנייה לא יצאה מהתמונה.

גם הדיון בתכנית 'רשת ערים בריאות'³⁹ העלה דפוסי עבודה בין-תחומיים. תכנית זו משלבת תחומי עיסוק ותחומי דעת רבים וחוברים אליה מומחים מתחומי הבריאות, התכנון, איכות הסביבה, החינוך והרווחה, לצד נציגי תושבים, מנהיגות נבחרת וארגוני החברה האזרחית. המטרה המשותפת של תכנית זו היא קידומן של ערים בריאות יותר⁴⁰. דפוס זה מתאים לשילוב בין מטפורת הפרח והקלידוסקופ. בליבה נמצאת הרשות המקומית כמסגרת מקדמת בריאות - בתחום הרפואה המונעת ובקידום הבריאות בקהילה, אך

³⁹ ראו נספח 2 אירוע מס' 6 עמוד 182.

⁴⁰ ראה פירוט תחום הרפואה המונעת וקידום הבריאות בקהילה בפרק ב' - עמוד 85.

הפעולה של יצירת עיר בריאה לא יכולה להתקיים בלי שתהיה חבירה עם תחומי ידע ועיסוק אחרים.

5. תהליכי למידה החדית ויצירת שפה משותפת: על אנשי המקצוע המשתתפים בפיתוח קהילתי בין-תחומי לגלות נכונות ורצון ללמוד – כולל מנציגי הקהילה. איש מקצוע מוכשר ומיומן בתחומו ככל שיהיה, יתקשה להשתלב בפיתוח קהילתי בין-תחומי אם לא יגיע עם מוכנות אמיתית להקשבה וללמידה.

על מנת שתהליך הלמידה יתרחש, מצופה מאנשי המקצוע לדעת מתי תחומי הידע והכלים שלהם אינם רלוונטיים לסוג הפעולה הנדרש. היכולת לדעת מתי דרך הפעולה המוכרת אינה מתאימה, מחייבת את אנשי המקצוע למבט ביקורתי על תחום הדעת שלהם ולמודעות רבה לגבולותיו, תוך גילוי הערכה ועניין למומחיותם של אנשי מקצוע.

בחבירה בין-תחומית, תהליך הלמידה אמור ליצור שפה מקצועית הבנויה על קודים משותפים הנובעים מהשפות המקצועיות השונות השותפות לתהליכי העבודה הבין-תחומיים. יצירת השפה המשותפת יכולה להיות פרי של תהליך תכנון משותף, המלבן את המצבים החברתיים המחייבים שינוי ואת דרכי ההתמודדות אתם. שפה משותפת יכולה להיווצר גם מתהליך למידה העוסק בחומרים שאינם שייכים במובהק לאף אחד מהתחומים הנוכחים סביב לשולחן. מפתח חשוב ביצירת שפה משותפת הוא ניתוב השיח בין נציגי התחומים השונים לרובד של הנחות היסוד והערכים הבסיסיים. השיח ברובד הזה מאפשר מציאת מכנה משותף בין שפות מקצועיות שונות.

על הצלחתו של תהליך הלמידה החדית אפשר ללמוד במידת ההשפעה שהייתה לו על נציגי כל אחד מהתחומים שלקחו בו חלק על פי ארבעת המאפיינים של פרויקט קהילתי בין-תחומי המופיעים בפרק ג'.

כאמור, תהליך הלמידה מושפע מיחסי העוצמה שבין התחומים. על כן חיוני ליצור אווירה לא תחרותית בין אנשי המקצוע. מתוך האירועים שעלו במפגשי הלמידה של הפורום הסתבר, כי בפרויקטים של פיתוח קהילתי בין-תחומי, שבהם מעורבים בעיקר ארגונים חוץ-ממסדיים, קל יותר ליצור אווירה לא תחרותית בין אנשי המקצוע, כי מדובר באינטראקציה תוך-ארגונית. נוסף על כך, נראה כי במצבים שבהם הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי הוא תוך-ארגוני, פוטנציאל ההצלחה של תהליך הלמידה גבוה יותר מאשר במצבים שבהם מעורבים מספר ארגונים עצמאיים⁴¹. יצירת אווירה לא תחרותית מתקשרת לסגנון הניהוג, עליו נעמוד בהמשך פרק זה.

6. **ממד הזמן:** כפי שכבר רמזנו בפרק ב' נראה, כי פיתוח קהילתי בין-תחומי דורש זמן רב יותר מגישות הפיתוח הקהילתי המסורתיות המוכרות לנו. על כן, ראוי להבין את משמעות ממד הזמן וחשיבותו. באירוע של פרויקט החברה למתנ"סים לגיל הרך⁴², בלט ממד הזמן בשלב הראשוני של התהליך והתייחס לחשיבות הכנתם של אנשי המקצוע. הכנה זו קדמה לתחילת הפעולה בשטח. באירועים אחרים בלט ממד הזמן במהלך העבודה בשטח והתייחס לזמן הרב שהושקע בישיבות הצוות לפני ואחרי כל מפגש בשטח. נראה, אם כן, כי השקעת זמן ניכרת מהווה מאפיין חשוב של פיתוח קהילתי ובין-תחומי, מכיוון שהיא מאפשרת תהליכי היכרות ולמידה הדדיים. למידה הדדית מביאה ליצירת שפה משותפת ולפריצת גבולות של כללי העבודה. כל אלה, מקדמים יצירתיות וחדשנות. מכאן, שעל מנת שפיתוח קהילתי בין-תחומי יתרחש, יש לכלול בתהליך את הצורך בהשקעת זמן רבה מהמקובל להיכרות ולדיונים מקדימים בין אנשי המקצוע הלוקחים חלק בפרויקט המשותף.

⁴¹ ראה טבלה בעמוד 73.

⁴² ראו נספח 2 אירוע מס' 3 עמוד 176.

הממשק בין אנשי המקצוע לבין פעילי הקהילה

לאחר שבחנו את מערכות היחסים בין אנשי המקצוע לבין עצמם, נפנה למערכת היחסים בין אנשי המקצוע לבין נציגי התושבים והפעילים הקהילתיים, המחייבת הסתכלות מיוחדת. מצד אחד, יש מצבים שבהם אנשי המקצוע הם תושבי הקהילה, או לחילופין נציגי התושבים הם בעצמם אנשי מקצוע. מצד שני, יש גם מצבים שבהם אין ידע מקצועי בקרב התושבים ואנשי המקצוע אינם גרים בקהילה. סוגיה זו תשפיע על האופן שבו נתפס הידע של נציגי התושבים על ידי אנשי המקצוע. מכאן תיקבע גם דרך השתלבותם של התושבים בתהליך הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. כאן המקום להדגיש שבאופן בלתי תלוי בהשכלתם הפורמלית של התושבים, מצוי בידם ידע התנסותי עשיר, הכולל ניסיון חיים וציפיות מקהילתם, אשר למידתו על ידי אנשי המקצוע חיונית להצלחת ההתערבויות הקהילתיות המתוכננות (Lasker & Weiss, 2003).

המודלים הקלסיים של פיתוח קהילתי מזהים רמות שונות של שיתוף לקוחות (Arnstein, 1969; יצחקי, 1988). גם הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי שואף למפגשי שותפות שוויוניים מסביב לשולחן הדיונים בין כל אנשי המקצוע המעורבים לבין נציגי התושבים. לדוגמה: בפרויקט הכוללני לגיל הרך של החברה למתנ"סים, התושבים שותפו מלכתחילה באמצעות נציגי ההורים, אשר נבחרו בתהליך מסודר לוועדת ההיגוי המקומית של הפרויקט. הם היוו 51% מחברי ועדת ההיגוי וכך קרה שבועדה התקבלו גם החלטות שהיו בניגוד לעמדת אנשי המקצוע.

סוגיות אתיות

במהלך הדיונים באירועים הקהילתיים השונים, התחדדו לעתים קרובות סוגיות אתיות מסוימות, שרובן אינן שונות במהותן מאלו הקיימות בתהליכי הפיתוח הקהילתי המסורתיים. עם זאת, זיהינו

במפגשים הבין-תחומיים גם סוגיות נוספות. השימוש במושג 'אתיקה' מתייחס בראש ובראשונה למשמעותו כתורת המוסר, אך גם לאתיקה מקצועית העוסקת בנורמות הפעולה הראויות של מקצועות שונים. שני המושגים – 'תורת המוסר' ו'אתיקה מקצועית' קשורים זה לזה, אך לעתים קרובות מתקיים ביניהם מתח. למשל, האתיקה המקצועית של עורכי דין מחייבת אותם להגן באופן המיטבי על לקוחותיהם גם כאשר הם יודעים בוודאות שהלקוח אשם. כך גם פעילותם של עורכי הדין עלולה לפטור את לקוחותיהם מהעונש הראוי להם על פי כללי האתיקה כתורת מוסר. אנו מכירים מתחים דומים בין שתי האתיקות גם בהקשרים של חיסיון על מקורות מידע אצל עיתונאים, אי-מסירת פרטים על מטופלים על ידי פסיכולוגים וכדומה. לעתים, מקור המתח הוא בהתנגשות בין שני ערכים מוסריים שונים (למשל, צנעת הפרט מול חופש הביטוי), אך במקרים רבים המתח נובע מהתנגשות בין אינטרסים וצרכים החיוניים להצלחת הפעולה המקצועית לבין התביעות של האתיקה כתורת מוסר כללית.

האתגר שעמד בפני חברי הפורום היה לבחון את הצורך בעיצוב קוד אתי לפיתוח קהילתי בין-תחומי בעתיד, המתמודד עם דילמות העולות מתוך ההתנסות בשטח. פרויקט 'קדימה'⁴³ העלה שורה של דילמות בנושאים אלה, כלהלן:

- **ההשלכות האתיות של שיתוף פעולה בין תחומים שונים, כאשר לכל תחום יש את האתיקה המקצועית שלו.** במקרים רבים קיים קונפליקט בין שתי אתיקות מקצועיות שונות (Netting et al., 1993). למשל: בפרויקט המסוים שהוצג, התעורר קונפליקט בין האתיקה של תחום החינוך לבין זו של תחום הרווחה. אנשי החינוך פעלו בשם ערך ההישגיות וסרבו

⁴³ ראו נספח 2 אירוע מס' 2 עמוד 174

להשאיר בכיתות תלמידים שלא עמדו בדרישות הלימודיות. גורמי הרווחה תבעו לא לוותר על הילדים המתקשים בשם ערך הדאגה ליטובת הילד. דוגמה נוספת התייחסה לחובת הדיווח. במקצועות אחדים מחייב הקוד האתי דיווח לגורמים מקצועיים אחרים, אך לאלה אין חובת דיווח חזרה על פי הקוד האתי שלהם. כך קרה שבית הספר דיווח למשטרה על מעשים פליליים שנעשו במסגרתו, אך הוא לא זכה לדיווח חזרה מהמשטרה על תיקים שנפתחו. במקביל, אחות בית הספר דיווחה לפקידי הסעד על מעשי אלימות שהגיעו לידיעתה, אך על עובדי הרווחה לא חלה חובת דיווח חזרה לאחיות.

- **שיתופי פעולה, כגורם לשחיקת הקודים האתיים של התחומים המעורבים.** דוגמה בולטת היא חובת הסודיות הרפואית של עובדים בתחום הבריאות. על מנת שיווצר שיתוף פעולה אפקטיבי בין עובדי לשכת הבריאות, העובדים הקהילתיים ואנשי החינוך ביחס לדרכי הטיפול בנערים ובנערות בסיכון, נדרשת זרימת מידע מרבית בין כולם. האתיקה המקצועית של עובדי הבריאות אוסרת חשיפה של פרטים רפואיים. הפתרון בשטח הוביל להסדרים לא פורמליים של מסירת מידע בין השותפים לפרויקט. למעשה, עולה כאן סוגיה אתית מסוג חדש: האם מותר לפגוע בקודים האתיים של צנעת הפרט שנקבעו על ידי תחומים מקצועיים מוגדרים, בשם הקידום של אינטרסים קהילתיים בין-תחומיים.
- **שפות מקצועיות שונות מבטאות ערכים ואתיקות שונות.** דוגמה טובה לכך היא זו שהובאה בפרק ג' והתייחסה למושג 'ילד בסיכון'. המובן של מושג זה עבור עובדי מערכת החינוך הוא ילד שאינו מצליח לעמוד בקצב הלימודים ועלול לנשוך

מבית הספר. במילון של עובדי הרווחה, הכוונה היא לילד שהוזנח על ידי האחראים לשלומו, שנפגע פיזית, נפשית או מינית או עלול להידרדר לפשע. עובדי הבריאות מתכוונים במושג זה לילד המועד לסיכונים בריאותיים, כגון עיכובים התפתחותיים, הידרדרות לסמים, לאלכוהול או היחשפות למחלות מין. הדוגמה שלפנינו מראה יפה, כיצד תפיסות אתיות וערכיות שונות באות לידי ביטוי בשפות מקצועיות שונות, כאשר כל אחד מהמובנים השונים של המושג מוביל לפעולה בכיוון אחר ומעמיד ערכים שונים במרכז.

הדילמות האלו חושפות בעיה יסודית הנובעת מכך, שהקודים האתיים המקצועיים נוצרו מתוך ראייה תחומית ולכן לא הובאו בחשבון הבעיות והצרכים המתעוררים בפעולה בין-תחומית. מכיוון שאתיקות מקצועיות נוצרות כמענה לצורך לאזן בין צרכי הפעולה המקצועית לבין התביעות המוסריות, המשימה העומדת בפני מי שדוגל בפעילות בין-תחומית היא לחשוף את המכנה המשותף בין הצרכים החיוניים של שותפי הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי ולנסות לפתח קוד אתי אינטגרטיבי ומוסכם ביניהם. מניתוח האירועים השונים למדנו, כי להתמודדות המשותפת עם דילמות אתיות עשויה להיות השפעה חיובית על הצלחת הפרויקט הקהילתי הבין-תחומי. לפיכך, לשאלות של ניהול והנהגת הפרויקטים הבין-תחומיים יש תפקיד חשוב במציאת פתרונות לדילמות האתיות, כפי שיפורט להלן.

ניהול ומנהיגות (ניהוג)

אחת הסוגיות הפרקטיות המרכזיות העומדות במוקד העשייה של פיתוח קהילתי בין-תחומי מתייחסת לדרך הניהול וההנהגה של החבירות הבין-תחומיות, אשר נקרא לה במשולב: 'ניהוג'. שילוב זה מבטא גמישות ויכולת התאמה למציאות מורכבת ומשתנה.

לקראת פרקטיקה של פיתוח קהילתי בין-תחומי: השלכות מגיתוחי אירועים

מאפיין מרכזי של ניהוג התהליך בפרויקט קהילתי בין-תחומי הוא הבניית המנגנונים ותהליכי העבודה המאפשרים פריצות דרך חדשניות ויצירתיות הנובעות מהחיבור שבין רעיונות וגישות מקצועיות מתחומים שונים (Nissani, 1999). למנגנונים אלה שלושה רכיבים: היכרות, למידה ודיאלוג. ההיכרות היא עם הייחודיות של כל תחום שתאפשר את הלמידה ההדדית. כך יתאפשר גם הדיאלוג הבין-תחומי, שיוכל להביא לפריצות הדרך היצירתיות לגבי צורכי הקהילה מנקודות ראות חדשניות.

יש לבחון את סוגיית הניהוג בפיתוח קהילתי בין-תחומי מתוך חיפוש מענה לשלוש השאלות הבאות:

1. מי מוביל את הפעילות הבין-תחומית – יחיד או צוות?
2. כיצד מתקבלות החלטות לגבי השותפות בוועדות ההיגוי למיניהן ולגבי שיתופם של נציגי הקהילה?
3. מי יהיה/ו העובד/ים שיהיה/ו אחראים לעבודה הישירה עם נציגי הקהילה?

שאלות אלה מחייבות איתור אנשים המשלבים מקצועיות ניהולית ורגישות בין-אישית, עם נחישות ודבקות במשימה – שילוב שאותו כינינו, כאמור, בשם 'ניהוג', ומינוריים לתפקיד.

שאלת הניהול ו/או המנהיגות בהקשר של פיתוח קהילתי בין-תחומי עולה בדרך כלל בעקיפין, בעיקר בהקשר שבין ההשקעה לקידום יעדי הפיתוח לבין ההשקעה ביצירת החברה בין התחומים. טענה מרכזית הנשמעת בהקשר זה היא, שבפרויקטים של פיתוח קהילתי בין-תחומי ינחוצה מחויבות לתהליך, לא פחות מאשר לתוצר (Abramson & Rosenthal, 1995; Schopler, 1994). אחת המשמעויות האפשריות

של טענה זו היא, שעל אחד מאנשי המקצוע השותפים בחברה בין-תחומית לקחת על עצמו את ניהוג התהליך הקבוצתי.

לפיכך, ניהוג הפרויקט הקהילתי הבין-תחומי יכול להיות מובל על ידי יותר ממנהיג אחד. למשל: האחד מוביל את החזון הכולל של הפיתוח הקהילתי ויישומו, והאחר מוביל את התהליך הקבוצתי. אלה יכולים להיות אנשים ממונים באופן פורמלי או באופן התנדבותי. לסקר ווייס (Lasker & Weiss, 2003) טוענים, כי חברות קהילתיות העוסקות בסוגיות מורכבות עשויות להרוויח מריבוי מובילים. מכל מקום, ברור מהדברים שהועלו עד כה, שחלק מרכזי במנהיגות של פרויקט קהילתי בין-תחומי כרוך בעבודה מרוכזת בבניית המבנה הארגוני של ניהול הפרויקט לצד טיפוח התהליך הקבוצתי.

מתוך רוב האירועים שנידונו בפורום עלה, כי הניהוג בהם התמקד בפן הארגוני, הניהולי והמשימתי של תהליך הפיתוח ולא יצר מנגנונים המאפשרים היכרות, למידה ודיאלוג בין נציגי התחומים.

מאחר שניהוג מתקיים על ידי מנהיגים, עולה השאלה: מה הם הכישורים והמאפיינים של דמות/יות אלו? האם פיתוח קהילתי בין-תחומי דורש תכונות ניהול ומנהיגות ייחודיות, ואם כן, מה הן? שאלה לא פחות חשובה היא: האם יש צורך בהכשרה מיוחדת המיועדת לניהוג הבין-תחומיות? שאלה אחרונה זו נותרה בשלב זה פתוחה והמענה לה יתגבש על בסיס התנסויות מעשיות בעתיד ביישום הרעיונות המוצגים כאן לגבי ניהוג הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי.

לתפיסתנו, ניהוג יעיל אמור ליצור את התנאים להצלחת הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. מתוך דיוני הפורום עלה, כי קיימים לפחות שישה תנאים מרכזיים שאמורים ליצור מקדמי הצלחה גבוהים לפיתוח קהילתי בין-תחומי והם:

לקראת פרקטיקה של פיתוח קהילתי בין-תחומי: השלכות מניתוחי אירועים

1. הקדשת זמן מובנה בשלב התכנון והפיתוח לשם למידה והיכרות הדדית, וכן במהלך הביצוע של הפרויקט הקהילתי שיאפשר קיום דיאלוג מתמשך ורציף.
2. יצירת אווירה המעודדת רב-שיח בין אנשי המקצוע הלוקחים חלק בפרויקט הקהילתי וישבו הם מגלים פתיחות וביקורתיות כלפי תחום הידע שלהם, מוכנים לזהות את תחומי הידע החסרים ולפעול לצירופם של גורמים נוספים הנחוצים לקידום הפרויקט.
3. ניתוב הדיונים לרובד של הנחות היסוד והערכים הבסיסיים, שבהם יש מצע משותף רחב בין המקצועות השונים.
4. לימוד משותף של תכנים שאינם משתייכים לאף אחד מהתחומים המעורבים.
5. הכרה בנציגים השונים של התושבים כבעלי ידע התנסותי השווה במעמדו לתחומי הידע המקצועיים האחרים.
6. יצירת מבנה ארגוני גמיש מצד אחד ומובנה מהצד האחר, הכולל רכיבים פורמליים ובלתי פורמליים והמאפשר עריכת שינויים תוך כדי תהליך הפרויקט הקהילתי.

יעילות ומועילות⁴⁴

באילו תנאים נמליץ לעמיתינו לבחור בגישה הבין-תחומית בפרויקטים קהילתיים? כיצד נדע להעריך שהגישה הבין-תחומית יעילה או מועילה יותר מגישות אלטרנטיביות שהזכרנו, כגון: הגישה החד-תחומית, הגישה הרב-תחומית או הגישה שהיא בין-ארגונית בעיקרה?

⁴⁴ **יעילות** (efficiency): היחס בין תשומות ארגוניות לבין לתפוקות. כאשר התפוקות חלקי התשומות גדול מ-1, נטען שהארגון יעיל בכך שהוא מפיק את מרב התפוקות. **מועילות** (אפקטיביות - effectiveness): מידת ההשגה של המטרות המוצהרות של הארגון. תנאי להשגת המועילות היא התאמת התהליך הארגוני לתמורות בסביבתו (שמיד וניראל, 1995; Herman & Renz, 1999).

בשלב זה אין לנו עדיין תשובות מספקות לשאלות אלו, אולם דיוני הפורום חיזקו את הנחות היסוד עמן יצאנו לדרך בשלהי 1999, שהגישה הבין-תחומית אכן יעילה ומועילה יותר במצבים חברתיים קהילתיים מורכבים. מצבים אלה תורגמו על ידנו בהמשך לרשימת מדדים המאפשרים לגורמי הקהילה השונים לבחון באופן שיטתי, האם אכן מומלץ לבחור בגישה הבין-תחומית או שמא ניתן להסתפק באחת הגישות האחרות.

ברמה היישומית נדונו בפורום שני ממדי יעילות ומועילות עיקריים: ממד שימור האפקט וממד ההצלחה. בממד שימור האפקט, הכוונה היא למשך הזמן שהאפקט של הפעולה הבין-תחומית נשמר. על פי מספר תיאורי מקרים שנידונו בפורום הבין-תחומי התברר, כי בפעולה קהילתית שבה מעורב תחום מקצועי בודד התוצאות החיוביות של ההתערבות הן קצרות טווח, ואילו ככל שהפעולה היא בין-תחומית יותר באופייה, התוצאות שורדות לטווח ארוך יותר. מאידך, ההשקעה הנדרשת בזמן ובמשאבים להפעלת חבירה בין-תחומית אף היא ממושכת יותר, דבר שעלול לפגוע בממד היעילות.

ממד ההצלחה התברר כמורכב ביותר בהקשר של פיתוח קהילתי בין-תחומי. הניסיון בשטח העלה, שקיימים הבדלים מהותיים בתפיסת ממדי ההצלחה בין אנשי מקצוע שונים וכן בינם לבין נציגי הקהילה. למשל: באירוע של שיתוף הפעולה בין עורכי דין ועובדים סוציאליים באזור התחנה המרכזית בתל אביב נטען, שעורכי הדין הציבו כמדד מרכזי להצלחה את ההישג המשפטי עצמו, גם כאשר היה ידוע להם שקשה מאוד ליישם את הפסיקה המשפטית בשטח. לעומתם, העובדים הסוציאליים ראו בעצם המניעה של הקמת התחנה המרכזית ואת הפיצוי החומרי לתושבים, כמדד להצלחת ההתערבות.

כאמור, בשלב זה הדיון בסוגיות השונות של הפרקטיקה של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי הוא עדיין בחיתוליו. עם זאת, במהלך דיוני הפורום התגבשה רשימת מדדים שעשויה לסייע לאלה המתעתדים לעסוק בפיתוח קהילתי בין-תחומי בעתיד. המדדים נוסחו על בסיס ניתוח יסודי של תכנית משרד הבריאות להתערבות קהילתית בנושא תמותת תינוקות ופגמים מולדים במגזר הערבי בצפון הארץ⁴⁵.

מדדים לתכנון, לניתוח ולהערכה של נושאים בין-תחומיים בפיתוח קהילתי

הנחת יסוד

ככל שממדי הבין-תחומיות ייושמו באופן מוצלח יותר כך תגדל היעילות של הפרויקט הקהילתי.

כללי

1. האם התכנית היא בעיקרה רב-ארגונית, בין-ארגונית, רב-תחומית או בין-תחומית?
2. האם הובהרה הכדאיות של פיתוח קהילתי בין-תחומי?
3. האם יש תחום יוזם או מקצוע/תחום עוגן?
4. האם נעשה פילוח של כל תחומי הדעת הנדרשים לטיפול בנושא שבו עוסק הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי הייחודי?
5. מהיך המטפורה/ות המתאימה/ות לאירוע?

ממדי התכנון

6. האם תכנון תהליך הפיתוח התייחס לצרכים ולאפשרויות התבירה הבין-תחומית? למשל: להקדשת זמן להיכרות וללמידה הדדית?

⁴⁵ ראו נספח 2 אירוע מס' 1 עמוד 172

7. האם מטרות הפיתוח הקהילתי תוכננו במשותף והאם הן מבטאות את הבין-תחומיות שבו?
8. האם נקבע מנגנון תכנוני בין השותפים לגבי האפשרות לצרף מקצועות/תחומים נוספים בשלבים השונים של תהליך הפיתוח?
9. האם בוצעו הכשרות מקצועיות מיוחדות לקראת הפיתוח הקהילתי הייחודי ואם כן, האם הן התקיימו במסגרות חד-תחומיות או במסגרות בין-תחומיות?
10. האם זוהו סוגיות אתיות בין התחומים השותפים המחייבות בירור ואם כן, מה היה אופן הבירור?
11. האם הבין-תחומיות באה לידי ביטוי באופן הניתוח של הנתונים המהווים בסיס מידע לפיתוח קהילתי בין-תחומי?

תהליך בניית החבירות הבין-תחומיות

12. האם החבירה בין אנשי המקצוע שלקחו חלק בפיתוח הקהילתי הבין-תחומי נעשתה מבלי לעמעם את מומחיותם?
13. האם הייתה אמפטיה לנקודות המבט המקצועיות של 'האחר' גם במצבי מחלוקת על רקע תפיסות מקצועיות, ערכיות או אתיות שונות?
14. האם נציגי התושבים היו חלק בלתי נפרד - ובמעמד שווה ערך - לנציגי שאר התחומים שהיוחלק מהפיתוח הקהילתי הבין-תחומי?
15. האם פותחה שפה משותפת, מוסכמת וברורה במהלך תהליך הפיתוח:
 - בין אנשי המקצוע המעורבים?
 - בין אנשי המקצוע לבין נציגי הקהילה ופעיליה?

לקראת פרקטיקה של פיתוח קהילתי בין-תחומי: השלכות מניחוסי אירועים

- האם נוצר קוד אתי משותף או מנגנון להתמודדות עם דילמות אתיות העולות במהלך הפיתוח?
16. האם שותפי הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי באים במצב תודעתי של לומדים (ולא של ילמדי הזולתי)?
17. האם נוצרה אווירת שותפות ללא תחרותיות, ללא בעלות או פטרונות?

תפקידי העובד (הקהילתי) המוביל ו/או המנהיג את שיתוף הקהילה

18. מי מנהיג, מנהל ו/או 'מנהגי' (שילוב של מנהיג ומנהל) את השותפים בצוות הבין-תחומי וכיצד?
19. מה הן השיטות ודרכי שיתוף התושבים והאם הקפידו על כך בכל שלבי התכנון, הביצוע וההערכה?
20. עד כמה תוכנן גיוס של נציגי תושבים ופעילים קהילתיים על פי

הערכת התוצאות

21. האם התכנית לוותה בהערכה? באיזו מתודולוגיה - כמותית, איכותנית, משולבת?
22. האם השותפות הבין-תחומית התקיימה לאורך כל הדרך - בכל שלבי הפיתוח?
23. האם נקבעו מדדי הצלחה? לאילו היבטים של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי הם מתייחסים?
24. האם ניתן להשוות את תוצאות ההתערבות הבין-תחומית לפיתוח קהילתי חד-תחומי או רב-תחומי שהתקיים בהקשר דומה?
25. האם נוצרו דרכי חשיבה, דרכי הסתכלות או דרכי פעולה חדשות - ברמת התחום, העיסוק וברמת העובד?
26. האם הומצאו מושגים חדשים? האם נוצרה שפה חדשה?

27. האם נוסחו ערכים משותפים?

28. האם הופקו לקחים בהתייחס למספר התחומים שלקחו חלק בפיתוח הקהילתי הבין-תחומי ולמערכות היחסים ביניהם?

לסיכום, פרק זה עסק בסוגיות פרקטיות הקשורות ביישום הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. הדגש הושם על אותן סוגיות שהיו ייחודיות להיבט הבין-תחומי של הפיתוח הקהילתי ואשר קיבלו דגש מיוחד בהצגת האירועים בדיוני הפורום. למרות זאת, יש מקום לשוב ולהזכיר, כי נושא הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי הוא נושא בהתהוותו ועל כן הפרק עסק ברוב הסוגיות ברמה העקרונית, תוך שימוש באירועים ובמקרים באופן ראשוני ביותר. קהילות נבדלות זו מזו באין ספור מאפיינים והן משתנות ונעשות מגוונות יותר ויותר (צ'קאווי, 2005), ועל כן בכל קהילה שבה ייעשה שימוש בפיתוח קהילתי בין-תחומי, עשויות סוגיות אלו לקבל ביטוי שונה.

פרק ה': סיכום התובנות המרכזיות

כפי שכבר הדגשנו מספר פעמים בספר זה, פיתוח קהילתי בין-תחומי הוא נושא חדש, עדיין בשלבי התהוות. למיטב ידיעתנו, אין כיום דוגמאות טובות לפיתוח קהילתי בין-תחומי, וגם המחקר והתיאוריה בנושא זה בישראל ובעולם נמצאים עדיין בראשית דרכם. על אף הקושי הנובע מכך, ראינו חשיבות רבה בניסוח הידע התיאורטי והניסיון המעשי שהצטבר עד כה בנושא.

לאחרונה מתקבל הרושם, שהולך ונוצר חלון הזדמנויות לקידומה ולביסוסה של גישת הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. בישראל, הצליח 'הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי' להחדיר את המושג למספר מסגרות עבודה וגרם להתעניינות הולכת וגוברת באפשרויות יישומו במספר מוסדות אקדמיים, בארגוני שירות ובארגוני שינוי חברתי, כגון: באוניברסיטה העברית – בבית הספר לעבודה סוציאלית ובפקולטה למשפטים, במשרד הרווחה ובמשרד הבריאות - מחוז הצפון, בחברה למתנ"סים, בסוכנות היהודית, בעמותת אשלים ובארגון שתי"ל.

גם בארצות הברית נוצר חלון הזדמנויות דומה: הנהלת האיגודת לארגון קהילתי ולמינהל סוציאלי [\[www.acosa.org\]](http://www.acosa.org) ועורכי העיתון המקצועי שלה (JPC (Journal of Community Practice), החליטו לאחרונה, לקדם את הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי כעקרון עבודה מרכזי. אגודת ACOSA קבעה ביעוד שלה שהיא: '...ארגון מקצועי בין-תחומי ובין-לאומי המעוגן במקצוע העבודה הסוציאלית... על מנת לחזק את אלה העוסקים בפרקטיקה, בהוראה ובמחקר בארגון קהילתי ובמינהל סוציאלי... הארגון מיועד למארגנים (עובדים) קהילתיים, למתכננים, למפתחים ולפעילים קהילתיים וכן למנהלי ארגונים שלא

לכוונות רווח, לבוני קהילה, למבקשים להשפיע על קובעי מדיניות, לסטודנטים ולמחנכים (ACOSA Board, 2005).

ברוח החלטה זו, יצאו עורכי JCP בשני מאמרי מערכת לקידום הבין-תחומיות של העיתון. במאמר הראשון, הם הציגו את רעיון הבין-תחומיות כמשהו רחב יותר מרב-תחומיות בכך, שהעיתון יהווה במה לשותפויות בין בעלי מקצוע מתחומים אקדמיים שונים וכי הנושאים שהם יציגו יחצו את הגבולות המקובלים בין תחומים מוגדרים, בצורות חדשות וחדשניות (Moxley et al., 2003). המשאלה של העורכים היא, שהעיתון יהפוך לאוהל גדול ולספינת דגלי עבור פורום רחב של אנשי מקצוע שעוסקים בתחומי הקהילה בעבודה סוציאלית, במדעי התברה ובמדעי ההתנהגות. תחומים אלה כוללים פיתוח וארגון קהילתי, תכנון ומינהל חברתי, פיתוח ארגוני ושינוי חברתי. הם מצפים שהעיתון ירחיב את גבולותיו לבעלי מקצוע נוספים, כגון רפואה ובריאות הציבור, מינהל ציבורי, חינוך, תכנון עירוני וכפרי, פיתוח חברתי וכלכלי, ניתוח מדיניות, מינהל ציבורי ומינהל ארגוני במגזר השלישי. זאת לא על מנת לטשטש את זהותם המקצועית, אלא כדי להרחיב את בסיסי הידע והפרקטיקה שלהם.

במאמר המערכת הבא (Alvarez et al., 2003), העורכים פירטו רעיונות אלה סביב ארבעה יעדים:

1. הרחבת הבסיס האינטלקטואלי והיישומי של העיתון על ידי העדפת מאמרי המשגה, מחקרים ודרכי יישום חוצי-גבולות בין תחומיים מוגדרים, תוך התכתם (melting) בצוותי עבודה בין-תחומיים והצגת הידע החדש שנוצר בדרך מאתגרת, המוכנה לקחת סיכונים.

2. **הדגשת החשיבות של שותפויות ומחקרי פעולה על בסיס צוותים** בין-תחומיים, המשלבים תיאוריה וגישות מדעיות עם פעולה בשטח. ההנחה היא, שידע בפיתוח קהילתי בין-תחומי צומח מפעולות בשטח הנבחנות לאורם ומתוקנות בהתאם.
3. **קידום האינטגרציה המדעית על ידי יצירת גשרים** בין-מוסדיים בין תחומי מדע שונים. יעד הכוללנות מעודד שילוב של דרכי חשיבה חברתיות ותרבותיות עם אלה ממדעי החיים, ביולוגיה ואקולוגיה. כל אלה יחדיו ירחיבו את תחומי הכיסוי של העיתון ויוסיפו קולות וצבע לתחומי הקהילה השונים.
4. **גילוי נושאים חדשים המשפיעים על איכות החיים בקהילה.** שילוב נושאים הבוחנים דפוסי ניידות, בטיחות, בריאות וחינוך לצד שאלות של אסתטיקה קהילתית, הכרה בכוחות כלכליים ופיזיים יספקו בסופו של דבר תשובות חדשות ומאתגרות לשאלה: 'מה היא קהילה טובה?'

בימים אלה עומדת לצאת מהדורה מיוחדת של JCP, המיועדת לתאר גישות בין-תחומיות שונות לפיתוח קהילתי ברחבי העולם.

לאור הנ"ל, אין ספק שאנו מצויים כיום בנקודת זמן שבה עולה הצורך בפיתוח קהילתי בין-תחומי יעיל. השטח רווי בחבירות מסוגים שונים שנתפסות בעיני המשתתפים כ'בין-תחומיות', על אף שהן אינן כאלה, כפי שהוצג בספר זה. הצענו בספר להתמודד עם המצב המורכב שבו מצוי התחום, באמצעות ניסוח של תורה ראשונית של פיתוח קהילתי בין-תחומי, הכוללת ארבעה רכיבים מרכזיים:

1. **הבחנות בין סוגים שונים של חבירות** שאינם מובחנים בבחירות בשדה. שתי ההבחנות המרכזיות הן: (א) בין חבירה בין-ארגונית לבין חבירה בין-תחומית; (ב) בין חבירה רב-תחומית לבין חבירה בין-תחומית. על סמך שתי הבחנות אלה

ניסחנו בפרק ב' הגדרה ייחודית למושג 'פיתוח קהילתי בין-תחומי'. בעקבות זאת, נערכה הבחנה בין סוגים שונים של חברות בין-תחומיות.

2. **המשגה של מושגי המפתח** הכרוכים בפיתוח קהילתי בין-תחומי: פיתוח, קהילה, בין-תחומיות ותחום – גם אלה פורטו בפרק ב'.

3. **פיתוח שפה מקצועית** על אודות היחס בין תחומי הדעת השותפים לפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. בפרק ג', בחרנו להתמקד בתפיסות פילוסופיות הקשורות ליחס בין תחומי הידע השונים ומטפורות על מושג הבין-תחומיות.

4. **הצבעה על תובנות מעשיות לפיתוח קהילתי בין-תחומי יעיל**, על בסיס השפה המקצועית וניתוחי האירועים מהשטח. תובנות אלו – המפורטות בפרקים ג' ו-ד' – כוללות מצד אחד זיהוי של קשיים צפויים ביוזמות בין-תחומיות בפיתוח קהילתי ומצד שני זיהוי של דרכי פעולה יעילות שסוכמו ברשימת מדדים לפעולה ולהערכה.

לפני שנציג את התובנות המרכזיות שעולות מהספר לגבי ארבעת הרכיבים האלה, חשוב להדגיש את המצב המיוחד שבו נתון תחום הפיתוח הקהילתי בישראל כיום. כפי שתואר בפרק א', הבעיות החברתיות בישראל הפכו למורכבות ביותר ואין אפשרות להתמודד עמן ביעילות באמצעות פיתוח קהילתי חד-תחומי או רב-תחומי. העלייה ברמת המורכבות נובעת משילוב של גורמים רבים: החמרה בתופעות חברתיות קשות, כגון אלימות ועוני, הנובעת בין היתר מהרחבת הפערים בישראל; עלייה של תפיסות וערכים חדשים כגון רב-תרבותיות, פמיניזם וכדומה; ריבוי של שחקנים בזירת הפיתוח הקהילתי – בעיקר באמצעות ארגונים קהילתיים של החברה

האזרחית; שלטון מקומי דומיננטי לצד ארגונים ממסדיים. הצורך הייחודי בפיתוח קהילתי בין-תחומי בישראל משתלב עם הצורך בגיבוש תפיסות בין-תחומיות בתחומים רבים אחרים. מורכבות העולם המודרני, התמורות בתפיסה הערכית, התרחבות וגיוון הידע המחקרי והארגוני, מחייבים גם הם מעבר לדרכי עבודה בין-תחומיות.

המצב שתואר מוביל בפועל לחברות בשדה בין ארגונים ואנשי מקצוע שונים. אך במהלך מפגשינו בפורום הסתבר, כי חברות אלו הן רובן ככולן חברות בין-ארגוניות ורב-תחומיות. חברות שכאלה מחמיצות חלק ניכר מהפוטנציאל הטמון בפעולה בין-תחומית, ולכן במקרים רבים הן לא מצליחות לתת מענה מספק לבעיות החברתיות המורכבות הניצבות בפנינו כיום. הצבענו על שתי בעיות מרכזיות העולות ממצב דברים זה: ראשית, רבים מהשותפים לחברות אלה משוכנעים שהם עוסקים בפיתוח קהילתי בין-תחומי, ולכן מנקודת ראותם אין צורך לשנות את דרכי הפעולה שלהם. שנית, גם כאשר ישנה הכרה בצורך בשינוי, מבנה ההכשרה ודפוסי החשיבה והפעולה של העוסקים במלאכה נותרו חד-תחומיים ורב-ארגוניים באופיים.

תיאור תמציתי של ארבעת רכיבי התורה הבין-תחומית

1. הבחנות בין סוגים שונים של חברות

התפיסה המוצגת בספר מנסה להתמודד עם סוגיה זו, באמצעות הבחנות תיאורטיות בין סוגים שונים של חברות לצורך פיתוח קהילתי. חבירה בין-ארגונית מתמקדת בממדים הפונקציונליים והמבניים של הקשר בין ארגונים שונים. לעומת זאת, חבירה בין-תחומית מדגישה את הפוטנציאל היצירתי הטמון באינטראקציה בין תחומי ידע שונים הנדרשים לפעולה. חבירה רב-תחומית מבטאת שילובים ושיתופי פעולה בין נציגים של תחומי ידע שונים שבהווה הם

טכניים בעיקרם וקצרי מועד לרוב, בשעה שחבירה בין-תחומית מאופיינת בשיתופי פעולה שמחייבים משך זמן ארוך ומצליחים ליצור סינרגיה חדשה. לאור הבחנות אלה חבירה בין-תחומית הוגדרה כחבירה המתאפיינת בנקודות הבאות:

- א. היא יוצרת דרך פעולה חדשה וחדשנית השונה מאלה המקובלות בכל אחד מהתחומים השותפים לפעולה או מצירוף טכני שלהן.
- ב. היא יוצרת שינוי בשפה, במושגים, בערכים ובתפיסות גבולות התחום בקרב אנשי המקצוע השותפים לעשייה.
- ג. כל תחום נתפס כמקור חשוב של ידע שיש לתת לו מקום ואפשרות להשפיע על דרכי החשיבה והפעולה. החבירה בין התחומים נעשית בעיקרה לשם תוספת של נקודות ראות חדשות. למשל, אם אנשי דת משתתפים בפרויקט הם אינם נתפסים רק כגורם שיש לשתפו בגלל כוחו והשפעתו בקהילה, אלא כיתחום שיש לו נקודת ראות חשובה על הנושא, שראוי לבררה ולצרפה לדיון על דרכי הפעולה.
- ד. חלק ניכר מהאנרגיה ומהזמן של הגורמים המעורבים מושקעים בתהליך הבין-תחומי עצמו, ביצירת אינטראקציה מעמיקה ולימוד הדדי בין הפרספקטיבות השונות של התחומים המעורבים, מתוך הבנה, שללא אינטראקציה כזו לא תיתכן בין-תחומיות פורייה ואפקטיבית. לפיכך, חבירה בין-תחומית היא ארוכת טווח ויש בה השקעה מכוונת, ממוקדת ומודעת בתהליך הבין-תחומי.

בספר הוצגה גם הבחנה בין שלושה סוגים של חבירות בין-תחומיות:

- א. חבירה הממוקדת ב'עוגן תחומי', אשר היוזמה להקמתה וההנהגה שלה הן מתחום מוגדר אחד.
- ב. חבירה הממוקדת בבעיה חברתית-קהילתית, שבה נקודת המוצא היא חבירה של מספר מומחים מתחומים שונים, לפיתוח מענה יישומי יעיל לבעיה מורכבת ורב-ממדית.

בחבירה כזו אין 'עוגן תחומי' דומיננטי וכל תחום תורם לתהליך במידת יכולתו.

ג. חבירה הממוקדת ב**פיתוח ידע אינטגרטיבי** בין מספר תחומים, שבה נקודת המוצא מייחסת חשיבות לצורך לפתח ליבת ידע חדשה על ידי שילוב ו'התכה' של מספר תחומים. במהלך התהליך נוצר תחום מומחיות חדש.

2. המשגה של מושגי מפתח

מהחלק העוסק בהמשגה של מושגי מפתח בחרנו להבליט בפרק מסכם זה את ההמשגה שנעשתה לשני מונחים מרכזיים: 'תחום' ו'בין-תחומיות'. ביחס לשני מונחים אלה הגענו להכרה, שהאופי המיוחד של הפיתוח הקהילתי מחייב המשגה חדשה, השונה במידה מסוימת מזו המקובלת בספרות המקצועית. המושגים 'תחום' או 'דיסציפלינה' מוצגים בספר כפרספקטיבה של ידע. כלומר, כמערך שיטתי של תיאוריות, ערכים ודרכי חשיבה ופעולה המכוונים את אופני הראייה והפעולה של אנשי התחום, ולא כגוף ידע בלבד. בעקבות זאת, המושג 'תחום' מובן במסגרת הספר באופן רחב יותר מהמשמעות שלו כפי שהיא עולה מהמושג הלועזי discipline. במובן המוצע על ידינו, 'תחום' איננו רק דיסציפלינה תיאורטית, אלא כל מה שעשוי ליצור נקודות מבט (פרספקטיבות) חדשות ורלוונטיות. לשימוש זה במושג 'תחום' יש שתי השלכות חשובות:

א. בנוסף לדיסציפלינה אקדמית, גם התמחות יישומית המחייבת הכשרה אקדמית (למשל, הוראה או עבודה סוציאלית) והתמחות בתחום עיסוק או בתפקיד מוגדר (למשל, פיתוח חברתי וקהילתי של ערים קטנות או מנהל מתני"ס) עשויה להיות תחום. בשני המקרים האחרונים, מה שיוצר את

הפרספקטיבה של הידע הוא בעיקר הידע המעשי שנצבר מהניסיון בעבודה.

ב. גם נציגי התושבים והפעילים הקהילתיים עשויים להיתפס כ'תחום' על פי המובן הרחב שניתן לו כאן, מפני שניסיון החיים שלהם יכול ליצור גם הוא פרספקטיבה חשובה של ידע.

ההמשגה החדשה שפותחה בספר זה למונח 'תחום' מראה, שלצורכי פיתוח קהילתי ולתחומי עשייה חברתית אחרים מתעוררת בעיה עם המושג הלועזי interdisciplinarity. מושג זה, שבמרכזו מצויה ה'דיסציפלינה האקדמית', מקורו בהקשרים של הוראה ומחקר אקדמיים, ובהקשרים אלה הוא מתאים ומוצדק. אולם, בהקשרי פעולה חברתית המונח הוא בעייתי, מפני שהמקור לידע של המשתתפים הוא לאו דווקא הדיסציפלינה האקדמית (כאמור, הוא יכול לנבוע מהתמחות יישומית או מהתמחות בתחום עיסוק או בתפקיד), ובעיקר, משום שהוא מדיר באופן שיטתי את הקהילה משותפות אמת בתהליך הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי, מפני שהיא אינה נתפסת כ'דיסציפלינה'. לאור זאת, עשינו בספר שימוש תדיר במושג 'פרספקטיבה' כתחליף למושג 'דיסציפלינה' או 'תחום דעת'.

3. פיתוח שפה מקצועית על אודות היחס בין תחומי הדעת

הרכיב השלישי של התורה שהוצגה בספר התמקד בבניית שפה תיאורטית ראשונית העוסקת ביחס בין תחומי הדעת. המקור הראשון שבו נעשה שימוש לשם בנייתה של 'שפת הבין-תחומיות' הוא המסורת הפילוסופית. הוצעו ארבע תפיסות פילוסופיות שונות לגבי היחס בין פרספקטיבות שונות של ידע:

א. התפיסה ההדמונית שעל פיה ניתן להתיך את תחומי הדעת השונים ל'תיאוריה גדולה' אחת.

- ב. התפיסה הדיאלקטית המדגישה את התפקיד החיוני של פרספקטיבות מנוגדות לשם יצירתה של סינתזה חדשה.
- ג. התפיסה הדינמית הגורסת שלכל בעיה בשטח ניתן לעצב את הפתרון האינטגרטיבי הרציונלי שלה, תוך מודעות לאירעיות ולתלות בהקשר של כל פתרון שכזה.
- ד. התפיסה הפלורליסטית הטוענת שאין מכנה משותף בין מושגי המפתח והנחות היסוד של פרספקטיבות תחומיות שונות, ולכן לכל בעיה יש ריבוי של פתרונות אינטגרטיביים אפשריים.

המקור השני לשפת הבין-תחומיות הוא מטפורות. הוצעו חמש מטפורות מרכזיות:

- א. **סלט**, שמהווה תערובת של מספר מוצרי מזון, כאשר כל מוצר שומר על זהותו ויחודו, אך הצירוף שלהם ביחד יוצר טעם חדש השונה מהטעם של כל מוצר לחוד.
- ב. **מיץ**, שמהווה מעין תרכובת או התכה של כל הרכיבים לחומר חדש, שבו כל מוצר משנה את זהותו המקורית ונוצר חומר חדש השונה מכל אחד מרכיביו.
- ג. **פאזל**, תמונת הרכבה שבה כל חלק מתאים במדויק למשנהו, אבל רק השילוב הייחודי ביניהם מצליח ליצור את התמונה השלמה.
- ד. **קלידוסקופ**, שהוא גליל המכיל חלקי זכוכית וחרוזים צבעוניים בקצהו, המשתקפים במראות המותקנות לאורכו. כל סיבוב של הקלידוסקופ משנה את התמונה שהעין רואה דרכו. חלקי הקלידוסקופ – הפרספקטיבות השונות – שומרים על זהותם, אך כל אינטראקציה ביניהם יוצרת צבעוניות חדשה ובלתי צפויה.

ה. הפרח, שבנוי מעיגול פנימי ומעלי כותרת המעטרים אותו ופורצים את גבולותיו. מטפורת הפרח עשויה לציין מצב שבו ישנה ליבת ידע המשותפת לכל תחומי הדעת השותפים לעשייה, כאשר עלי הכותרת מייצגים את התחומים השונים הנוטלים חלק בפעולה הבין-תחומית, או מצב שבו ישנו תחום מקצועי אחד המתפקד כ'עוגן' של הפרויקט.

4. תובנות מעשיות

השפה התיאורטית שפותחה בספר זה, בשילוב עם ניתוח מקרים מהשטח, העלו שורה של תובנות מעשיות העשויות לקדם פיתוח קהילתי בין-תחומי אפקטיבי יותר. נציג להלן מספר כיווני פעולה מרכזיים שהתגלו כמומלצים במיוחד:

- א. חיוני להשקיע מאמץ מכוון ומתוכנן באינטראקציה בין השותפים השונים בפרויקט בין-תחומי. ללא מאמץ שכזה המשתתפים נוטים להתמקד באופן בלעדי במטרות החברתיות-קהילתיות של הפעולה. במצב אופייני זה, ההיבט הבין-תחומי נדחק לשוליים, חלק ניכר מהפוטנציאל היצירתי הטמון בבין-תחומיות מוחמץ ושורה של קשיים מבניים הכרוכים בפעולה בין-תחומית אינם זוכים לטיפול.
- ב. לנקודה הראשונה ישנן שתי השתמעויות מעשיות חשובות ביותר: ראשית, היא מחייבת הקצאת זמן משמעותית לטובת התהליך הבין-תחומי. שנית, הובלת התהליך הקבוצתי מהווה חלק מרכזי באחריות של מי שמוביל את הפרויקט הבין-תחומי.
- ג. נמצאו מספר מאפיינים שמקדמים אינטראקציה פורייה בין השותפים לפיתוח קהילתי בין-תחומי: אמפתיה - היכולת להבין את נקודת הראות של האחר; פתיחות לתפיסות

חדשות; ביקורתיות עצמית ביחס לגבולות תחום התוכן של המשתתף; מכוונות ללמידה - המשתתפים פועלים מתוך תודעה של לומדים ולא רק של מומחים; ניתוב הדיונים לרובד של הנחות יסוד וערכים בסיסיים; חידוד הניגודים המהותיים בין התפיסות המקצועיות, תוך ניסיון לעצב סינתזה חדשה ביניהם.

ד. חיוני לחשוף את התפיסות השונות של המשתתפים בדיונים הבין-תחומיים (שבמרבית המקרים הן בלתי מודעות) על אודות עצם היחס - המצוי והרצוי - בין תחומי הדעת השונים. השימוש בשפה המשותפת שפותחה בספר עשוי לסייע בהקשר הזה.

ה. יש לחתור להגדרה משותפת של הבעיה שעמה מתמודד הפרויקט, ובעקבות זאת להגדרה בהירה ומפורטת של מטרותיו. צירוף של תחומי דעת מבלי לשתף אותם בהגדרת הבעיה והמטרות מוביל בדרך כלל לאי-הבנות ולחוסר ניצול מיטבי של הידע הטמון בהם.

ו. חשוב ביותר להתייחס אל הקהילה על נציגיה השונים כתחום, כפרספקטיבה של ידע השווה במעמדו לתחומי הידע המקצועיים האחרים.

ז. רצוי ליצור מבנה ארגוני גמיש ומובנה כאחד המאפשר עריכת שינויים תוך כדי התהליך, כגון צירוף של תחומי דעת נוספים שמתגלים כחסרים.

לצד כיווני הפעולה המומלצים, הוצגו בספר מספר קשיים אופייניים בעבודה הבין-תחומית, שגם עליהם יש לתת את הדעת כאשר עוסקים בפיתוח קהילתי בין-תחומי:

- א. קיימת סכנה של השתלטות סמויה של תחום דעת אחד על תהליך הפיתוח הקהילתי באצטלה של פרויקט בין-תחומי. לעתים קרובות מצב זה מתרחש כאשר ישנה היררכיה קודמת בין תחומי הדעת - למשל, עריכת דין ועבודה סוציאלית או רפואה מונעת ועבודה סוציאלית.
- ב. מפאת הקושי והשקעת הזמן הרבה הכרוכים בתהליך בין-תחומי יעיל, ישנה נטייה להינעל על ה'אינטגרציה' הראשונה שאליה מגיעים. נטייה זו מבטאת התקבעות על המכנה המשותף הנמוך ביותר. במצב שכזה, אין סיכוי להגיע לפריצות דרך חדשניות מעבר לצירוף מכני של דרכי הפעולה התחומיות.
- ג. קיים קושי בתהליכי הגישור בין השפות המקצועיות השונות, אשר מגבירות בסופו של דבר את מצבי אי ההבנה. לעתים קרובות, לאותו מושג ישנו מובן שונה בשפות מקצועיות שונות. למשל, למושג 'ילד בסיכון' יש משמעות שונה בעבודה סוציאלית, בחינוך ובבריאות. זה מחייב דיון ולמידה הדדית מתמשכים בין השותפים, הרבה מעבר לשלבי הפתיחה של הפרויקט בלבד. לעתים קרובות, אי ההבנות באות לידי ביטוי רק בשלבים מתקדמים של הפרויקט.
- ד. לכל מקצוע ישנה אתיקה משלו וקיימת סכנה של התנגשות בין אתיקות מקצועיות שונות. גם במקרה זה אין תחליף לליבון הסוגיות האתיות בין אנשי המקצוע השונים והגעה להסכמות משותפות. אחד מאתגרי העתיד הוא לעצב אתיקה מקצועית המשותפת לתחומים המרכזיים הנוטלים חלק בפיתוח קהילתי בין-תחומי.

כיווני פעולה לעתיד

הנקודה האחרונה מובילה אותנו לשני אתגרים עתידיים מרכזיים שעולים מספר זה, אך טרם נדונו. הראשון מתייחס לשיטת ההכשרה לפיתוח קהילתי בין-תחומי. ניתן להעלות על הדעת מספר אפשרויות שיצטרכו להיבחן בעתיד. אפשרות אחת היא בנייה של תכנית הכשרה לעבודה קהילתית בין-תחומית, בבית ספר אקדמי קיים, בעבודה סוציאלית, בפקולטה לבריאות הציבור וכדומה. לכאורה, המקום הטבעי ביותר להכשרה חדשה מעין זו הוא בבית ספר לעבודה סוציאלית. אולם, כוונתנו להיקפי הכשרה רחבים בהרבה מהקיימים היום בבתי הספר לעבודה סוציאלית. אפשרות נוספת, ומרחיקת לכת יותר, היא ליצור בהדרגה פרופסיה חדשה של פיתוח קהילתי בין-תחומי המשלבת בתוכה דרכי חשיבה ופעולה מהתחומים המרכזיים המזינים את הפיתוח הקהילתי ואשר חלקם הוצג בפרק ב'. לצד שתי אפשרויות מרכזיות אלה, קיימות שתיים נוספות, שניתנות לשילוב ביתר קלות עם אופני ההכשרה הקיימים כיום. האחת תחייב את הסטודנטים הלומדים תחומים הקשורים בפיתוח קהילתי לקחת מספר קורסים בתחומי דעת אחרים שאופייניים לפיתוח קהילתי. ולבסוף, ניתן לתכנן קורסים מיוחדים לאנשי מקצוע הפעילים בתחום הפיתוח הקהילתי, שיתמקדו ברזי התהליך הבין-תחומי, כפי שתואר בספר. אין לנו בשלב זה עדיפות לאפשרות אחת מבין כל אלה. המלצתנו היא להתחיל בהקדם בניסיונות שונים של ביצוע פרויקטים בין-תחומיים המחייבים שימוש בשיטת הפיתוח הקהילתי, תוך הכשרת אנשי מקצוע בשיטות הפעולה החדשניות.

האתגר השני מתייחס לפיתוח ידע מחקרי על אודות הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי. למרות המחקר המגוון בהיבטים השונים של הבין-תחומיות, תחום הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי כמעט שלא נחקר עד היום. למיטב ידיעתנו, ספר זה הוא חלוץ בהקשר זה. על מנת ליצור

בסיס ידע מוצק יותר בתחום חדשני זה, נחוצים לנו מחקרי פעולה מגוונים וגם מחקרים שיטתיים שיבחנו סוגיות שונות של אפקטיביות, ישוּוּ בין דגמים שונים של פיתוח קהילתי בין-תחומי וכדומה.

אנו מקווים, שספר זה ישמש זרז לזיהוי פרויקטים קהילתיים מורכבים המחייבים את הגישה הבין-תחומית, וכי אלה ילוּו בבניית תכניות הכשרה חדשות של אנשי מקצוע ובעריכת מחקרים בנושא. כיווני פעולה אלה נחוצים ביותר אם אמנם הצלחנו לשכנע את הקוראים בחשיבותו של הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי לשם שיפור יכולתה של החברה המודרנית להתמודד עם הבעיות החברתיות המורכבות העומדות בפניה כיום.

מקורות

- אורבך, ג. (2004). **יסודות השלטון המקומי, יחידה 3: ההיסטוריה של השלטון המקומי בארץ ישראל**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- אלבק, ש. (1983). 'צוות רב מקצועי – פתרון למבוכת המפגש הבין מקצועי במערכת שירותי הרווחה', **חברה ורווחה**, 116-125.
- אלבשן, י. (10.12.2001). 'במורד המדרון החלקלק', **הארץ**.
- אלחנני, א. (1990). פרקים בתולדות האדריכלות הישראלית. אצל: **תווי - אדריכלות, בנין ערים, עיצוב המוצר והאומנויות הפלסטיות**. גיליון 27-28.
- אלעזר, ד.י. (2001). הממד המקומי של השלטון והפוליטיקה בישראל, אצל: אלעזר ד.י. וח. קלכהיים (עורכים), **השלטון המקומי בישראל**, ירושלים: המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, עמ' 1-38.
- אנגל, ע. (עורכת), (1999). **פיתוח קהילה – מהלכה למעשה**, ירושלים: החברה למתנ"סים.
- אפלטון (כתבי), (1979). כרך ב', ירושלים: שוקן.
- באטן, ת. ר. (1967). **קהילות והתפתחותן**, רמת גן: מסדה.
- בהם, א. (1997). קהילה – דגמים משתנים, שינוי והעצמה קהילתית, אצל: ה. שמיד (עורך), **המינהל הקהילתי: מגמות ותמורות. מקראה**, ירושלים: המרכז לחינוך קהילתי ע"ש חיים צפורי, החברה למרכזים ולמינהלים קהילתיים בירושלים, החברה למתנ"סים, עיריית ירושלים, עמ' 39-96.
- בורובסקי, א. וקמינסקי, ש. (עורכות), (1992). **יזמות כלכלית ופיתוח כלכלי מקומי**, ירושלים: השירות לעבודה קהילתית, משרד העבודה והרווחה.
- בן-רפאל, א. (2000). זהות קולקטיבית בישראל, אצל: ח. הרצוג, (עורכת), **חברה במראה, לזכרו של יהונתן שפירא**, תל אביב: רמות, עמ' 489-514.
- ברליון, י. (1975). **האנושות – בול עץ עיקש**, תל אביב: ספריית אפקים, עמ' 13-30.
- גיבארין, י. (2003). השתתפות ציבורית מתנגדת: התארגנות היישובים הבלתי מוכרים בנגב, אצל: א. צ'רצ'מן וא. סדן, (עורכות), **השתתפות - הדרך שלך להשפיע**, תל-אביב: קו אדום הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 230-245.

- גולדברגר, ד. (1991). **בית הספר הקהילתי**, קו המחשבה בע"מ.
- גולדברגר, ד. (1995). **המערה המודרנית – מחברה ריכוזית לקהילה דיגיטאלית**, ירושלים: החברה למתנ"סים.
- גוטמן, מ. ושמוסקוביץ, מ. (1979). התפתחותה של העבודה הקהילתית בארץ בשנים 1953-1970, אצל: י. פרדס, (עורך), **כ"ה שנים לעבודה קהילתית בישראל תשי"ד – תשל"ט**, לקט מאמרים, ירושלים: משרד העבודה והרווחה, השירות לעבודה קהילתית, עמ' 22-35.
- דונחין, מ. (עורכת), (2005). **רשת ערים בריאות בישראל – 1990-2005**, ירושלים: מרכז השלטון המקומי, משרד הבריאות ורשת ערים בריאות בישראל.
- דיואי, ג. (תשי"ד). **ניסיון וחינוך: המקורות למדע החינוך**, ירושלים: מוסד ביאליק.
- הגל, ג. ו. פ. (תשנ"ו), **הקדמה לפנומנולוגיה של הרוח**, ירושלים: מאגנס.
- הכט, א. (2003). **הנהגות מקומיות מובילות לשינוי: אפשר גם אחרת**. **דגמי הצלחה ברשויות מקומיות**, ירושלים: המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- המכללה האקדמית למשפטים. (2003). **זו זכותם, זו חובתנו**, רמת-גן: חטיבת זכויות האדם, שנתון תשס"ג.
- הסוכנות היהודית לא"י – המחלקה לישראל, **תכנית עבודה לשנת 2003**, ירושלים.
- הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי (2001). **חזון, תחומי פעולה וחלופות ליישום**, מסמך אפעל, הכנס השנתי השני של הפורום.
- חמאיסי, ר. (2000). **משהו השתבש בדרך אל העיר, פנים**, כתב עת לתרבות חברה וחינוך, 13: 78-83.
- חסון, ש. וחזון, א. (1997). **שותפות בין המגזר הפרטי והמוניציפלי בפיתוח מקומי**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- יובל, י. (1975). 'תבונה, ממשות ושיח פילוסופי לפי הגל', **עיון**, 26: 59-115.
- יורק, א., כורזים, י. וקטן, י. (1993). **העבודה הקהילתית כתחום מומחיות בעבודה סוציאלית**, ירושלים: השירות לעבודה קהילתית ואיגוד העובדים הסוציאליים.

- יצחקי, ת. (1988). **תדריך: שיתוף תושבים לשלב קבלת החלטה**. ירושלים: אלכ"א.
- כורזים, י. וקלוזנר, ד. (1989). **שילוב בין-מקצועי של עבודה קהילתית ופיתוח כלכלי מקומי, ביטחון סוציאלי**, 33 : 44-52.
- כורזים, י. (2003). **בין-תחומיות בפיתוח קהילתי – הכנס השנתי הרביעי של הפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי, במתנ"סים**, 282 : 9.
- כורזים, י. (1995). **יקידומן של קהילות בסיכון באמצעות חקיקה וקביעת סל שירותים קהילתיים. הדעה הרווחת, אביב תשנ"ה**: 3.
- כורזים, י. (1999). **הכלכלה המקומית כמנוף לפיתוח הקהילה, אצל: ע. אנגל (עורכת), פיתוח קהילה – מהלכה למעשה, ירושלים: החברה למתנ"סים, עמ' 109-140**.
- כורזים-קורושי, י. (2002). **עבודה קהילתית ממסדית וחץ-ממסדית בישראל – לקראת מאזן כוחות חדש? חברה ורווחה, כד (3): 325-344**.
- כץ, ח. (2003). **יחסי עסקים קהילה – גישת ההשקעה החברתית: מודל עבודה, משרד השיכון האגף לשיקום שכונות חברתי (מסמך פנימי)**.
- כרמון, א. (2002). **בין-תחומיות בפיתוח קהילתי – מהמשגה לעשייה, הפורום הבינתחומי לפיתוח קהילתי, הכנס השנתי השלישי, סמינר אפעל**.
- לם, צ. (1973). **ההגינות הסותרים של ההוראה, תל-אביב: ספרית פועלים**.
- ליסק, מ. (2000). **יחד שבטי ישראל? שסעים עיקריים בחברה הישראלית. אצל: י. קופ, (עורך), פלורליזם בישראל מכור היתוך ל"מעורב ירושלמי", ירושלים: המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 27-54**.
- מוניקנדס, מ. (2006). **היחס לעוני ולעבודה בתקופת ראשית ההתיישבות בארץ ישראל, 1904 – 1777, חברה ורווחה, כו (3), 284-265**.
- מוניקנדס, מ. (2005). **מחסד לזכות: שירותי התמיכה בעניים לפני הקמת המדינה (1905-1948), חברה ורווחה, כ"ה (4): 461-483**.
- סבירסקי, ש. (2001). **האידיאולוגיה של 'מדינה קטנה' והמדיניות התקציבית בישראל, ביטחון סוציאלי, 59 : 19-46**.

- סבירסקי, ש. (1993). מחר, אצל: א. רם (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, תל אביב: ברירות הוצאה לאור, עמ' 363-351.
- סדן, א. (1996). העצמה ועבודה קהילתית, **חברה ורווחה**, ט"ז(2), עמ' 162-143.
- סיגל, י. ואנגל, ע. (1999). התחום החברתי קהילתי – מגמות התפתחות והשלכות, אצל: ע. אנגל (עורכת), **פיתוח קהילה – מהלכה למעשה**, ירושלים: החברה למתנ"סים, עמ' 108-83.
- סמואל, י. (2002). **המשחק הפוליטי: עוצמה והשפעה בארגונים**, חיפה: אוניברסיטת חיפה/זמורה ביתן.
- סמוחה, ס. (1993). שסעים מעמדיים, עדתיים ולאומיים ודמוקרטיה בישראל, אצל: א. רם, (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, תל-אביב: ברירות הוצאה לאור, עמ' 201-172.
- עדכונון ח"ן, (2001). מס' 5, **משרד החינוך**, חוזר מינהל חברה ונוער.
- ערים בריאות, (2001). **ביטאון רשת הערים הבריאות בישראל**, גיליון מס' 9.
- ערים בריאות, (2003). **ביטאון רשת ערים בריאות בישראל**, גיליון מס' 11.
- פייטלסון, ע. (2004). **אינדיקאטורים לפיתוח בר-קיימא בישראל**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, המרכז למדיניות סביבתית.
- פלאנשטיין, ד. (1995). **בין תכנון לשיווק – מעמדו ומיסודו של הפיתוח הכלכלי המקומי בישראל**. ירושלים: מכון פולרסהיימר למחקרי מדיניות.
- פלאנשטיין, ד. (1997). פיתוח כלכלי במינהל הקהילתי, אצל: ה. שמיד, (עורך), **המינהל הקהילתי: מגמות ותמורות**. מקראה, המרכז לחינוך קהילתי ע"ש חיים צפורי, החברה למרכזים ולמינהלים קהילתיים בירושלים, החברה למתנ"סים, עיריית ירושלים, עמ' 639-605.
- צ'קאווי, ב. (2005). **שינוי בקהילה למען דמוקרטיה מגוונת**, ירושלים: האוניברסיטה העברית - בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, הפקולטה למדעי הרוח - בית הספר לחינוך, תכנית מוסמך בניהול מלכ"יים וארגונים קהילתיים ע"ש ד"ר יוסף י' שוורץ, שתי"ל - שירותי תמיכה וייעוץ לארגונים לשינוי חברתי מייסודה של הקרן החדשה לישראל.
- קופ, י. (2004). **הקצאת משאבים לשירותים חברתיים**, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

- קמחי, י. (2003). מחקר ותכנון עירוני ואזורי ככלי השפעה, אצל: א. פרידמן, וש. חסון, (עורכים), **כיצד משפיעים חוקרים וקובעי מדיניות**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 137-145.
- קמחי, י. (1997). היבטים אורבניים-פיסיים בעבודת המינהל הקהילתי, אצל: ה. שמיד (עורך), **המינהל הקהילתי: מגמות ותמורות**. מקראה, המרכז לחינוך קהילתי ע"ש חיים צפורי, החברה למרכזים ולמינהלים קהילתיים בירושלים, החברה למתנ"סים, עיריית ירושלים, עמ' 559-576.
- קטן, י. (2005). **יסודות השלטון המקומי יחידה 9: שירותי רווחה וקהילה בשלטון המקומי**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- רוזנפלד, י. וסייקס, י. (2000). 'והיינו הולמים' – לקראת שירותים טובים דיים בעבור משפחות וילדים, **חברה ורווחה**, כ(4): 421-443.
- רון, ב. (2006). **מדריך לשילוב 'נספח חברתי-קהילתי' בתהליכי תכנון ובנייה**, ירושלים: המרכז לחינוך קהילתי ע"ש חיים צפורי.
- רזין, ע. (1991). מדיניות פיזור התעשייה בישראל, אצל: י. גרדוס, (עורך), **סוגיות נבחרות בפיתוח הנגב, אסופת מאמרים**, באר שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן גוריון.
- רזין, ע. ושורץ, ד. (1992). הערכת מדיניות התעשייה בישראל לאור תנאים משתנים, **רבעון לכלכלה**, מ"ד (153): 236-276.
- שחורי, נ. (1999). התחום האורבני כמנוף לפיתוח קהילה, אצל: ע. אנגל. (עורכת), **פיתוח קהילה – מהלכה למעשה**, ירושלים: החברה למתנ"סים, עמ' 214-242.
- שמיד, ה. וניראל, ר. (1995). 'יחסי הגומלין בין מאפיינים ארגוניים נבחרים לבין מועילותו של השירות בארגונים המספקים שירותי טיפול ביתי לזקנים סיעודיים'. **חברה ורווחה**, ט"ו (4): 431-449.
- שפירו, ש. (1979). קווים לעבודה קהילתית בישראל, אצל: י. פרדס, (עורך). **כ"ה שנים לעבודה קהילתית בישראל תשי"ד – תשל"ט**, לקט מאמרים, ירושלים: משרד העבודה והרווחה, השירות לעבודה קהילתית, עמ' 9-15.
- Abramson, J. S & Bronstein, L. R. (2004). Group process dynamics and skills in interdisciplinary teamwork. In: Garvin, Galinsky & Gutierrez (Eds.), *Handbook of Social Work with Groups*, New York: Guilford Press.

- Abramson, J. S. & Rosenthal, B. B, (1995). Interdisciplinary and interorganizational collaboration, *Encyclopedia of Social Work*, Vol. 2: 1479-1489.
- ACOSA (Association for Community Organization and Social Administration), (2005). Bylaws, May 13, 2005 (revised), www.acosa.org
- Alvarez, A. R., Gutierrez, L. M., Johnson, A. & Moxley, D (2003). *The Journal of Community Practice: A social work journal with an interdisciplinary perspective*, Vol. 11(3):1-12.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation, *Journal of the American Planning Association*, Vol. 35(4): 216-224.
- Bradshaw, J. (1972). The concept of social need, *New Society*, pp: 640-643.
- Bradshaw, T. K. (2000). Complex community development projects: Collaboration, comprehensive programs, and community coalitions in complex society, *Community Development Journal*, Vol.35/2:133-145.
- Bronstein, L. R. (2003). A model for interdisciplinary collaboration, *Social Work*, 48(3): 297-306.
- Brueggemann, W. G. (1996). *The practice of macro social work*, Chicago: Nelson-Hall.
- Chanan, G. (2003). *Searching for solid foundations – Community involvement and urban policy*, London: The Office of the Deputy Prime Minister.
- Chaskin, R. J. & Richman, H. A. (1993). Concerns about school-linked services, institutions: Based versus community based models, *Education and Urban Society*, Vol. 25(2): 201-211.

- Churchman, A. & Ginsberg, Y. (1984). The use of behaviour science research in physical planning: Some inherent limitation. *Journal of Architectural & Planning Research*, 1(1): 57-66.
- Davidoff, P. (1977). Advocacy and pluralism in planning, In: Gilbert, N. & Specht, H. *Planning for social welfare: Issues, models and tasks*, Englewood Clifs, N.J. :Prentice-Hall, Inc. pp: 191-203.
- Feyerabend. P. (1975). *Against method: Outline of an anarchistic theory of knowledge*, New York: Verso.
- Fielding, M. (2000). The Person – Centered School, *Forum*, Vol. 42(2).
- Foucault. M. (1980). *Power/Knowledge*, New York: Pantheon Books.
- Freire, P. (1998). *Teachers as cultural workers: Letters to those who dare teach*, New York: Westview Press.
- Freire, P. (2000a). *Pedagogy of freedom: Ethics, democracy, and civil courage*, New York: Rowman & Littlefield Pub.
- Freire, P. (2000b – 30th anniversary edition). *Pedagogy of the oppressed, continuum*, New York: Rowman & Littlefield Pub.
- Friedman, J. (1977). The transactive style of planning, In: Gilbert, N. & Specht, H. (Eds.), *Planning for social welfare: Issues, models and tasks*, Englewood Clifs, N.J Prentice-Hall, Inc. pp: 113-118.
- Gilchrist. A. (2000). The well-connected community: Networking to the edge of chaos, *Community Development Journal*, 33(3): 264-275.
- Germann, K. & Wilson, D. (2004). Organizational capacity for community development in regional health authorities: A

- conceptual model, *Health Promotion International*, Vol. 19(3): 289-298.
- Grossman, B. & McCormic, K. (2003). Preparing social work students for interdisciplinary practice, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, Vol. 7(1/2): 97-113.
- Goodman, N. (1978). *Ways of world making*, Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Hall, P. (1966). *Cities of tomorrow*, Blackwell publishers. Chapters: 1,4,8.
- Hardcastle, D. A., Wenocur, S. & Powers, P. R. (1997). *Community practice: Theories and skills for social workers*, Oxford: Oxford University Press.
- Hendrickson, J. M. & Omer, D. (1995). School based comprehensive services: An example of interagency collaboration. In: P. Adams & K. Nelson (Eds.), *Reinventing human services, community and family centered practice*, New York: Aldine De Gruyter, pp.145-162.
- Herman, R. D. & Renz, D. O. (1999). Theses on non-profit organizational effectiveness. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 28(2): 107 – 126.
- Hesse, M. (1980). *Revolutions and reconstructions in the philosophy of science*, Bloomington: The Harvester Press, Brighton and Indiana University Press.
- Hustedde, R. & Calvin, J. (2003). Facing the current challenge of the community development field: Expansion and fragmentation, *Community Development Journal*, Vol. 38(2):175-179.
- Ife, J. & Fiske, L. (2004). *Human rights and community: The community of rights and the community of responsibilities*, Paper presented at the IFSW & AASW Conference, Adelaide. (Retrieved: January 28, 2006 from:

[http://www.humanities.curtin.edu.au/cgibin/view?area=hrc
&dir=Home&page=Papers](http://www.humanities.curtin.edu.au/cgibin/view?area=hrc&dir=Home&page=Papers)

- Jeffries, A. (1996). Modelling community work: An analytic framework for practice, *Journal of Community Practice*, Vol. 3, No. 3/4: 101-125.
- Jones, L., Packard, T. & Nahrstedt, K. (2002). Evaluation of a training curriculum for inter-agency collaboration, *Journal of Community Practice*, Vol. 10(3): 23-40.
- Judge, A. (1991). Metaphors as transdisciplinary vehicles of the future. Paper for the *Conference on Science and Tradition: Transdisciplinary Perspectives on the way to the 21st Century*. (Retrieved: November, 26, 2005).
<http://www.laetusinpraesens.org/docs/transveh.php>
- Katan, J., Korazim, J. & York, A. (1997). Israel (Part V), In: H. Campfens, (Eds.), *Community development across the world: Practice, theory, research and training*, Toronto: University of Toronto Press, pp.217-273.
- Kelley, M. A. (2005). Book review of Community based participatory research for health, by Minkler, M. and Wallerstein, N. *Journal of Community Practice*, Vol. 13(1):141-145.
- Klein, J. T. (1990). *Interdisciplinarity: History, theory and practice*. Detroit: Wayne State University.
- Klein, J. T. (1996). *Crossing boundaries: Knowledge, disciplinarity and interdisciplinarity*, Charlottesville: University Press of Virginia.
- Korazim-Korosy, Y. (2001). Interdisciplinary Forum for Community Development, *The ACOSA Update*, Vol.15, Issue 2, pp. 10-11. http://acosa.org/updt_fall2001.pdf
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*, Chicago: The University of Chicago Press.

- Lasker, R. D. (1997). *Medicine and public health: The power of collaboration*, Chicago: Health Administration Press.
- Lasker, R. D. & Weiss, E. S. (2003). Broadening participation in community problem solving: A multidisciplinary model to support collaborative practice and research, *Journal of Urban Health*, Vol. 80(1): 14-47.
- Lindzey, G. (Ed.), (1954). *Handbook of social psychology*, Cambridge Mass: Addison-Wesley Publishing Company, Inc.
- Lopez, G. L. (1992). *Rebellious lawyering: One Chicano's vision of progressive law practice*, New York: Westview Press.
- Minkler, M. (Ed.), (1997). *Community organizing and community building for health*, New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press.
- Mizrahi, T. (2004/5). *Three interdisciplinary community collaboration meetings*, New York: The City University of New York, unpublished meeting transcripts and graphic summaries.
- Moxley, D. P., Johnson, A. K., Alvarez, A. R. & Gutierrez, L. M. (2003). Reflecting community practice in action: The values and aims of the JCP. *Journal of Community Practice*, Vol. 11(2):1-11.
- Netting, E. F., Kettner, P. M. & McMurtry, S. (1993). *Social work macro practice*, New York: Longman.
- Nissani, M. (1995). Fruits, salads and smoothies: A working definition of interdisciplinarity, *Journal of Educational Thought*, 29: 119-126.
- Nissani, M. (1997). Ten cheers for interdisciplinarity – The case for interdisciplinary knowledge and research, *Social Science Journal*, 34(2): 201-216.

- Nissani, M. (2005). *Interdisciplinarity: What, where, why?*, Interdisciplinary Studies Seminar, Wayne State University <http://www.is.wayne.edu/mnissani/20302005/ispessay.htm>
- Nussbaum, M. C. & Sen, A. (Eds.), (2001). *The quality of life*, Helsinki: The United Nations University.
- Popple, K. (1995). *Analyzing community work: Its theory and practice*, Buckingham: Open University Press.
- Primary Health Care, (1978). *Report on the International Conference on Primary Health Care*. Alma Ata USSR: World Health Organizations and United Nations Children's Fund. September 6-12, 1978.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, New York: Simon & Schuster.
- Rothman, J. (1968). Three models of community organization practice, The National Conference on Social Welfare, *Social Work Practice*, New York: Columbia University Press.
- Rothman, J. (1996). The interweaving of community intervention approaches, *Journal of Community Practice*, Vol. 3, No.3/4: 69-99.
- Rorty, R. (1989). *Contingency, irony, and solidarity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenthal, B. & Mizrahi, T. (1994). *Strategic partnerships: How to create and maintain interorganizational collaborations and coalitions*. New York: Educational Center for Community Organizing.
- Rosenthal, B. & Mizrahi, T. (2004). Coalitions: Essential tools for organizing, In: Staples, L. (2nd Ed.), *Roots to power – A manual for grassroots organizing*, pp. 316-330.

- Schopler, H. J. (1994). Interorganizational groups in human services: Environmental and interpersonal relationships, *Journal of Community Practice*, Vol. 1(3): 7-27.
- Schwab, J. (1970). *The practical: A language for curriculum*, Washington, D.C.: National Education Association.
- Schwab, J. (1971). The practical: Arts of eclectic, *School Review*, 79: 493-549.
- Scott, D. (1997). Inter-agency conflict: An ethnographic study, *Child and Family Social Work*, 2: 73-80.
- Sen, A. (1988). The concept of development, In: Chenery, H. & Srinivasan, T. N. (Eds.), *Handbook of Development Economics*, Vol. 1: 9-26.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*, New York: Anchor Books.
- Shchory, N. (2002). Community involvement in urban Development. Doctoral Thesis. Brighton: University of Sussex, Research Center in Education.
- Soska, T. M. & Johnson, A. K. (Eds.), (2004). *University-community partnerships: Universities in civic engagement*, Binghamton, NY: The Haworth Press.
- Stern, R. & Green, J. (2005). Boundary workers and the management of frustration: A case study of two Healthy City partnerships, *Health Promotion International*, 20(3): 269-276.
- Taylor, N. (1998). *Urban planning theory since 1945*, London: SAGE Publications.
- Tirrito, T., Nathanson, I & Langer, N. (1996). *Elder practice: A multidisciplinary approach to working with older adults in the community*, University of South Carolina Press.
- Titmuss, R. M. (1974). *Social policy – An Introduction*, London: Unwin Hyman.

- Torziner, J. (2001). The application of human rights advocacy theory to organizational innovation in Israel: The community advocacy/genesis experience, *International Social Welfare*, 10: 85-96.
- Wallace, L. (2004). Freedom as progress, *Finance & Development*, September, 4-7.
- Warren, R. B. & Warren D. I. (1984). Which neighbourhood are you talking about? In: *The neighbourhood organizer's handbook*, Indiana and London: The University of Notre Dame Press, pp. 94-112.
- Weil, M. (1996). Model development in community practice: An historical perspective, *Journal of Community Practice*, Vol.3, No.3/4: 5-67.
- Weil, M. (2005). Introduction: Contexts and challenges for 21st Century communities, In: Weil, M. (Ed.), *The handbook of community practice*, Thousand Oak-London-New Delhi: Sage Publications. pp. 3-33
- Wineburg, S. & Grossman, P. (2000). *Interdisciplinary curriculum*, New York: Teachers College Press.

כתבי עת בין-תחומיים בנושאי חברה וקהילה

1. American Journal of Community Psychology
2. Care and Community in Modern Society
3. Community Mental Health Journal
4. Health and Social Work
5. International Journal of Interdisciplinary Social Sciences
6. Journal of Community and Applied Social Psychology
7. Journal of Community Development [UK]
8. Journal of Community Psychology
9. Journal of Community Practice [USA]
10. Journal of Epidemiology and Community Health
11. Journal of Interdisciplinary Studies
12. Journal of Interprofessional Care [UK]
13. Journal of the Community Development Society [USA]
14. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly

אתרי אינטרנט בנושאים קהילתיים בין-תחומיים

רשימה ביבליוגרפית על שיתופי פעולה בין-ארגוניים ובין-תחומיים:

www.acosa.org/bib_dunlop.pdf

על דרכים לקידום חבירות ושיתופי פעולה בין-ארגוניים ובין-תחומיים:

www.pathwaystocollaboration.net

אתר בין-לאומי של ארגון ערים בריאות - www.healthycities.org

על פיתוח בר-קיימא בישראל: המשרד לאיכות הסביבה – דף הבית/נושאים
סביבתיים/פיתוח בר-קיימא:

www.sviva.gov.il

יד על האופק (2005), כתב העת הראשון לקיימות ישראלית, מס' 1
(מאי)

http://www.sviva.gov.il/Environment/Static/Binaries/index_pirs_umim/p0340_1.pdf

Rethinking Interdisciplinarity:

www.interdisciplines.org/interdisciplinarity/papers/5/7#_7

www.bimkom.il (עמותה),

IACD - International Association for Community

Development (1999),

www.iacdglobal.org

The International Conferences on Interdisciplinary Social
Sciences

<http://www.conferences.css.kuniv.edu/conferancethemes.htm>

"Social Sciences and Interdisciplinary Studies: An Integrated Perspective" Kuwait University, 3-5 December, 2006
<http://i06.cypublisher.com>

The University of the Aegean, on the Island of Rhodes,
Greece from 18 to 21 July 2006 literature and linguistic
studies. <http://socialsciencesconference>

נספחים

נספח 1

רשימת האירועים שנידונו בפורום הבין-תחומי לפיתוח קהילתי

1. רשת ערים בריאות בישראל.
2. התגייסות קהילתית כוללת לגיל הרך.
3. 'החלום לראות את הכפר קיים כבר!' - סדנת זכויות תכנון בכפר בדואי בדרום.
4. 'לבנות גשרים, לא חומות' - מודלים לשיתופי פעולה בין עורכי דין ועובדים סוציאליים בדרך לשינוי חברתי.
5. התערבות קהילתית בין-תחומית להורדת שיעור תמותת תינוקות, מומים מולדים ופגות במגזר הערבי במחוז צפון.
6. פיתוח קהילתי בין-תחומי לקראת שינוי חברתי.
7. סוגיות אתיות בפיתוח קהילתי בין-תחומי: תכנית 'קדימה' – קידום קהילות הדואגות לילדים בסיכון ומניעת אלימות במשפחה.
8. היבטים תחומיים ובין-תחומיים של פיתוח קהילתי.
9. חוק זכויות הדייר בדיור הציבורי - התשנ"ח - פיתוח קהילתי בין-תחומי בתהליך החקיקה ויישום החוק.
10. 'קהילה איכפתית' - התארגנות בין-תחומית לפתרון בעיית האלימות בסביבה הקרובה לבית ספר בלב יפו.
11. פיתוח קהילתי בין-תחומי עם ולמען ילדים בסיכון ומשפחותיהם - תכנית 'קדימה' בראש העין.

12. הקמת בית ספר יהודי חדש כתהליך של פיתוח קהילתי בין-תחומי - חקר המקרה של יהדות הונגריה לאחר נפילת השלטון הקומוניסטי.
13. 'הפוך על הפוך' - פיתוח קהילתי בין-תחומי עם נוער בסיכון בתל אביב.
14. מניעת תאונות בלתי מכוונות בשיטות קהילתיות בין-תחומיות - המקרה של דלית אל-כרמל.
15. זכויות מובטלים - עריכת דין קהילתית בין משפט לקהילה.

נספח 2

תקצירי אירועים

להלן מוצגים באופן תמציתי ארבעה אירועים שנבחרו להדגים את הגישה הבין-תחומית, מתוך 14 שנדונו בכנסים של הפורום ובמפגשיו השונים. אירועים אלו היוו נדבך חשוב בתהליכי הלמידה וההמשגה המוצגת בספר. בחרנו להציג את האירועים במסגרת אחידה, על מנת להקל על ההשוואה ביניהם. בהיות הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי ינושא בהתהוותו, אנו רואים גם במסגרת זו כלי ראשוני ותקוותנו שהוא יזכה לשיפורים בעתיד.

ראשי פרקים להצגת תכנית בין-תחומית

1. שם התכנית.
2. האנשים שהציגו את התכנית בפני הפורום.
3. תמצית התכנית, תוך דגש על משך הזמן שהתכנית מופעלת, אוכלוסיות היעד העיקריות, התחומים (הרקע המקצועי של העובדים) והארגונים שלקחו בה חלק מהמגזר הציבורי/ממלכתי, ארגוני המגזר השלישי וארגונים עסקיים.
4. מאפייני החבירה ורמות ההפעלה של התכנית: מקומית, אזורית, ארצית, משולבת.
5. מידת המעורבות של נציגי הקהילה.

אירוע מס' 1

התערבות קהילתית בין-תחומית להורדת שיעור תמותת תינוקות, מומים מולדים ופגות במגזר הערבי במחוז הצפון

הוצג על ידי: **ד"ר ליאורה אור**, סגנית רופאה מחוזית, לשכת הבריאות מחוז הצפון.

ד"ר מיכל כהן-דר, רופאה מחוזית, לשכת הבריאות מחוז הצפון.

תמצית התכנית

בעשור האחרון, משרד הבריאות במחוז הצפון מפעיל תכנית התערבות קהילתית לצמצום הפרשי ההיפגעות בנושא תמותת תינוקות, מומים מולדים ופגות בין המגזר הערבי ליהודי. ההתערבות מתבצעת בניהולו של צוות רופאים ואחיות מתחום קידום הבריאות, תוך שיתופם של אנשי מקצוע נוספים מתחומי החינוך והדת. הפעילויות העיקריות מתמקדות בשלוש מסגרות קהילתיות: בבתי הספר התיכוניים - בכיתות י"ב, בתחנות טיפת חלב ובמסגדים. במוקד התכנית מושם דגש על הקניית מידע וידע בסוגיית המניעה והגילוי המוקדם של מומים מולדים, תוך ניסיון להשפיע על עמדות והתנהגויות בנושאים אלה, במיוחד תוך התמקדות בקשרים שבין מומים מולדים ומנהג נישואי קרובים. בשלבים השונים של התכנית – בשלבי ההיערכות והיישום – הייתה מעורבות גם של עובדים סוציאליים ששימשו כיועצים ארגוניים ושל החברה למתנ"סים.

מאפייני החבירה ורמות הפעלה של התכנית

בשלב זה, מדובר בתכנית רב-תחומית ורב-ארגונית המעוגנת בתחום הרפואה המונעת וקידום בריאות בקהילה. ניהוג (ניהול ומנהיגות) התכנית נמצא בידי לשכת הבריאות המחוזית המקדמת חבירות עם

מערכות החינוך העל-יסודי, עם עובדי קידום הבריאות ועם מנהיגי הדת המוסלמית בחמש הנפות שבמחוז. לפיכך, מדובר בגישה אזורית ביסודה, הנובעת ממספר התושבים הנמוך ברוב הכפרים הערביים שבגליל.

מידת המעורבות של נציגי הקהילה

התכנית אינה מערבת פעילים קהילתיים או נציגי קהילה שלא בשכר באופן סדיר. עם זאת, ישנה מעורבות ראויה לציון של המנהיגות הדתית בכפרים (האימאמים), של המורים והמחנכים בבתי הספר התיכוניים ושל הצוות הרפואי בתחנות יטיפת חלבי.

פיתוח קהילתי בין-ארגוני ובין-תחומי עם ולמען ילדים בסיכון ומשפחותיהם – תכנית 'קדימה' בראש העין

הוצג על ידי: **דפנה קליינמן**, עובדת סוציאלית קהילתית ו**חנה סלוצקי**, עובדת סוציאלית, פקידת סעד ארצית, מנהלות משותפות של תכנית 'קדימה', משרד העבודה והרווחה.
רחל פיש, אחות מפקחת אזורית, לשכת הבריאות, נפת פתח תקווה.
מרטין וורמס, רכזת-יועצת הגיל הרך, משרד החינוך, מחוז המרכז.
שרה קובריגרו, עובדת סוציאלית קהילתית, מרכזת תכנית 'קדימה', ראש העין.

תמצית התכנית

'קדימה' היא התכנית המרכזית של משרד הרווחה בפיתוח תשתיות קהילתיות לאיתור, למניעה ולהגנה על ילדים ומשפחות בסיכון⁴⁶. התכנית מופעלת החל משנת 1998 בכ-40 רשויות מקומיות ברחבי הארץ, במסגרת המחלקות לשירותים חברתיים. קיימת ציפייה להמשך הרחבתה. התכנית מיועדת לחזק את רצף ההתערבויות בקהילה ולגוון, באמצעות קידום ופיתוח שותפויות תוך-ארגוניות ותוך-תחומיות, בין-ארגוניות ובין-תחומיות, לצד שיתופם והגברת מעורבותם של ארגוני המגזר השלישי, המגזר העסקי ושל תושבים בעלי עניין. מטרת התכנית היא להבטיח את שלומם של כלל הילדים בסיכון ומשפחותיהם ולמנוע תופעות של אלימות במשפחה. ברמה המקומית,

⁴⁶ בשלב מאוחר יותר, התווסף לתכנית גם נושא מניעת האלימות במשפחה.

תכנית 'קדימה' משלבת את עקרונות הפיתוח הקהילתי הבין-תחומי והבין-ארגוני, לצד הבעת אחריות ציבורית לשלומם של קטינים ומשפחות בסיכון, באמצעות:

- הגברת שיתוף הפעולה בין בעלי מקצועות וארגונים שונים מתחומי הרווחה, החינוך, הבריאות, ועוד, בפעולות האיתור והטיפול בקהילה.
- איתור כוחות קהילתיים; זיהוי צרכים; אבחון ותכנון קהילתי.
- גיוס הדרג הפוליטי, המגזר הוולונטרי והמגזר העסקי.
- פיתוח רצף שירותים בקהילה.
- פיתוח לובי ושדולות מקומיות-אזוריות.
- הגברת מעורבות התושבים – הורים ומתנדבים אחרים והכשרתם בכל הני"ל.

מאפייני החבירה ורמות ההפעלה של התכנית

'קדימה' היא תכנית של משרד הרווחה (תכנית חד-משרדית), המיושמת בעיקר ברמת הרשויות המקומיות, בגיבוי ראשי הרשויות ובניהוג המחלקות לשירותים חברתיים. ברמה המקומית, זוהי תכנית רב-תחומית ורב-ארגונית המעוגנת בתחום הרווחה. מספר החבירות ומאפייניהן שונים בין הרשויות המקומיות.

מידת המעורבות של נציגי הקהילה

ברמה המקומית, ישנן עדויות רבות לשיתופם ולמעורבותם של פעילים קהילתיים, המייצגים אחדות מאוכלוסיות היעד של התכנית. נוסף על כך, מתקיימות מעורבויות קהילתיות מרשימות של ארגוני אזרחים, אשר בחלקם מעסיקים גם אנשי מקצוע בשכר.

התגייסות קהילתית כוללת לגיל הרך

הוצג על ידי: **בטי פלג**, רכזת התכנית, החברה למתנ"סים.

תמצית התכנית

תכנית התגייסות קהילתית כוללת לגיל הרך מכוונת לשפר את השירותים הקהילתיים לילדי הרך ולמשפחותיהם ובכך לשפר את איכות חייהם האישיים, המשפחתיים והקהילתיים. התכנית מופעלת בקהילות שבהן קיים פער משמעותי ברמת השירותים הקהילתיים, בהיקפם ובהישגי הילדים בהשוואה למצב בשאר חלקי הארץ. התכנית מבוססת על התארגנות משותפת של הורים ואנשי מקצוע שונים ברמה המקומית והארצית.

מאפייני החבירה ורמות ההפעלה של התכנית

בתכנית זו פועלים זה לצד זה אנשים וארגונים מתחומי עיסוק שונים: עבודה סוציאלית; חינוך, פנאי והעשרה לגיל הרך; בריאות, תכנון הפיזי, ועוד. התכנית מאופיינת גם בשילוב בין-מגזרי:

1. **אזרחי:** הורים, אזרחים פעילים וארגוני המגזר השלישי ברמה המקומית (למשל: עמותת 'גוונים' בשדרות); ברמה הארצית (למשל: עמותת 'מעורבות', 'ציונות 2000') וברמה הבין-לאומית (למשל: קרן ואן-ליר, עמותת 'אשלים').
2. **שלטוני:** משרדי ממשלה: חינוך, רווחה, בריאות, רשויות מקומיות.
3. **עסקי:** ארגונים עסקיים למטרות רווח, ברמה המקומית והארצית.

אתגרי העבודה הקהילתית הבין-תחומית כוללים:

1. התמודדות עם הבדלי תרבות, שפה וקצב.
2. פיתוח מנגנוני תכלול, בידול ותיאום בין-ארגוניים ופרופסיות ברמה הארצית והמקומית.
3. בירור סוגיית הקשר בין עובדי הקהילה ולקוחותיהם בשטח לבין תהליכי העבודה עם הרמות המנהליות והמקצועיות ברמות המטה השונות.

המרכז הקהילתי ברמה המקומית והחברה למתנ"סים ברמה הארצית, משמשים כגורם מתכלל לתכנית, כחלק מתפיסת עולמם הערכית והמקצועית.

מידת המעורבות של נציגי הקהילה

בנוסף למאפייני החבירה של התכנית שהוזכרו לעיל, היא פועלת גם בסביבה קהילתית מרובת תרבויות: יהודים וערבים (מכל הדתות); עולים מחבר העמים ומאתיופיה; חרדים; דתיים; מסורתיים וחילונים; עניים ובני מעמד הביניים.

אירוע מס' 4

מאבקם של תושבי שכונת נווה שאנן נגד פתיחת התחנה המרכזית החדשה בתל אביב

הוצג על ידי: עו"ד יובל אלבשן

תמצית המאבק

המאבק פועל מסוף שנות ה-80 (של המאה הקודמת) בשכונת נווה שאנן בדרום תל אביב כנגד פתיחת התחנה המרכזית החדשה בעיר, על מנת להבטיח את זכויות התושבים הוותיקים בסביבתה. המאבק נוהל מלכתחילה על ידי ועד פעולה מקומי – 'נפגעי התחנה המרכזית החדשה' – אשר יזם הפגנות, פעילות מול התקשורת ומפגשים עם נבחרי העירייה, חברי כנסת ושרים. מדובר בשכונה שהייתה מאוכלסת בעיקר בתושבים מהמעמד הבינוני-נמוך, אך בשנים האחרונות הצטרפו לשכונה גם קבוצות של עובדים זרים וכן גורמים עבריינים, כגון סוחרי סמים וסוחרי נשים. לאחר מספר שנים, הצטרפו תלמידי הקליניקה למשפט מחטיבת זכויות האדם במכללה האקדמית למשפטים ברמת גן. הם סייעו בארגון כנס מאבק ובארגון סיורים בשכונה לארגונים חברתיים. במקביל, נעזרו תושבי השכונה בשירותיו של משרד פרטי לעריכת דין. עורכי הדין טענו שאי-אפשר לעצור את פתיחת התחנה המרכזית, אלא רק למזער נזקים, על ידי הסכם פשרה לקבלת פיצויים. בסופו של דבר התושבים זכו במשפט בפיצויים גבוהים, אולם אלה לא שולמו להם במלואם עד למועד כתיבת דברים אלה.

מאפייני החבירה ורמות ההפעלה של התכנית

היוזמה למאבק החלה על ידי התושבים והם אלה שמנהלים את המאבק עד היום. עם זאת, ארגונים ובעלי מקצוע אחדים הצטרפו למאבק בשלביו השונים, כך שהוא הפך למעשה למאבק רב-תחומי

ורב-ארגוני. בנוסף לעורכי הדין, הצטרפו למאבק מומחי איכות סביבה ממרכז 'השלי' ומעמותת 'טבע ודין' וכן אדריכלים מעמותת 'במקום'. מאבק שכונתי זה נוהל על ידי פעילי הקהילה וארגוני המגזר השלישי, ללא גורמים ממסדיים כלשהם.

מידת המעורבות של נציגי הקהילה

זוהי דוגמה של ניהול אירוע קהילתי על ידי פעילים ומנהיגים מקרב תושבי השכונה, אשר הקימו ועד פעולה משל עצמם. במהלך מאבקם, הם היו אלה שהזמינו, על פי הצורך, בעלי מקצוע מתחומים שונים.

אירוע מס' 5

מקלט לנשים מוכות בירושלים⁴⁷

הוצג על ידי: עו"ד יובל אלבשן

תמצית התכנית

מדובר בעמותת 'אישה לאישה' שהפעילה מעון לנשים מוכות בירושלים החל משנות ה-70 (של המאה הקודמת). במסגרת התכנית הבין-תחומית התקיים שיתוף פעולה בין עורכת דין ועובדים סוציאליים. הצוות המקצועי של המעון התכנס אחת לשבוע לישיבות צוות ארוכות. מעורבות המשפטנית נתפסה בתכנית גם ככלי טיפולי, שמטרתו להשתמש בעריכת הדין כחלק מהתהליך הטיפולי להעצמת הנשים המוכות ותמיכה בהן בתהליך המשפטי. במקביל, העובדים הסוציאליים היו מערכת תמיכה לאישה במהלך הטיפול המשפטי, למשל, הם סיפקו מידע עובדתי שחיוני לעורך הדין בשלב המשפטי.

מאפייני החבירה ורמות ההפעלה של התכנית

מדובר בתכנית בעלת תפיסה טיפולית בין-תחומית, שאותה הנהיגה מנהלת המעון לנשים מוכות. ייחודה של התכנית הוא, שמקצוע עריכת הדין עובר במסגרתה שינוי במושגיו ובערכיו המרכזיים, ושכל אחד מאנשי המקצוע רואה עצמו כאחראי על כלל התהליך, כשבכל שלב תחום אחד עובר לקדמת הבמה, אך התחום השני ממשיך לפעול ולסייע. עם השנים המודל התפשט למעונות בכל רחבי הארץ והפך לתכנית ארצית.

⁴⁷ אירוע זה אינו מהווה דוגמה לתכנית של פיתוח קהילתי. עם זאת, האירוע הוצג בדיון הפורום כדוגמה מעניינת לשיתוף פעולה בין-תחומי פורה בין עורכי דין ועובדים סוציאליים.

מידת המעורבות של נציגי הקהילה

בתכנית זו מעורבותה החלקית של הקהילה באה לידי ביטוי בפעילותו האינטנסיבית של ועד מנהל המורכב בעיקרו מנשות ציבור ומנשים פרטיות הפועלות בהתנדבות.

אירוע מס' 6

רשת ערים בריאות בישראל

הוצג על ידי: ד"ר מילכה דונחין, רכזת המגמה לקידום בריאות בבית הספר לבריאות הציבור של האוניברסיטה העברית והדסה ויו"ר רשת ערים בריאות בישראל

תמצית התכנית

רשת ערים בריאות בישראל פועלת מאז 1990 כחלק מתנועה עולמית, בהנהגת ארגון הבריאות העולמי, למען קידום בריאות האוכלוסייה וצמצום הפערים הבריאותיים שבה. בשנת 2006 חברות ברשת 40 רשויות מקומיות ושלוש מועצות אזוריות, הכוללות כמחצית מאוכלוסיית ישראל. בכל אחת מהרשויות החברות ברשת קיימת מחויבות פוליטית להפיכת חזון 'בריאות לכל' למציאות.

הרשת מתנהלת כיחידת סמך במסגרת מרכז השלטון המקומי ומסתייעת במשרד הבריאות. הרשת מתחייבת לאמץ את העקרונות והאסטרטגיות לקידום הבריאות והקיימות למען יוכלו הדור הנוכחי והדורות הבאים ליהנות מבריאות ומאיכות חיים טובה יותר. הרשת מתחייבת לפעול לשיפור הגורמים המשפיעים על בריאות התושבים – גורמים סביבתיים, חינוכיים, חברתיים ואחרים. הרשת מספקת הכשרה למתאמים העירוניים ומשמשת במה לקבוצות לימוד נושאים, ללמידה הדדית ולהטמעת העקרונות בשטח. על פי אחת ההגדרות, 'עיר בריאה' היא עיר שבה פועלים יחד כל המגזרים - תושבים, ארגונים, עסקים והרשות המקומית, על מנת להבטיח 'עיר חיה שטוב לחיות בה'.

מאפייני החבירה ורמות ההפעלה של התכנית

'ערים בריאות' מחויבות לפעול בשותפות עם כל המגזרים בחברה - נציגי משרדי ממשלה, ארגונים התנדבותיים לקידום בריאות ואנשים פרטיים המעוניינים בקידום הנושא בארץ. על מנת לפעול לפיתוח הבריאות והקיימות, מתחייבת היעיר בריאה' להכיר תחילה את מצב הבריאות של אוכלוסייתה על כל רבדיה, להכיר את המאפיינים החברתיים-כלכליים וסביבתיים הקשורים למצב הבריאות, לזהות את הפערים הבריאותיים, להכיר את דפוסי השימוש של התושבים בשירותים ואת מידת התאמתם לצורכי האוכלוסייה. פעולה זו נעשית בצוות בין-תחומי בשיתוף תושבים.

מידת המעורבות של נציגי הקהילה

ברשויות המקומית, נציגי הקהילה שותפים בצוות ההיגוי העירוני בכל שלבי התכנון והביצוע של התכנית העירונית. במקביל, מתבצעים פרויקטים ייחודיים ברשות המקומית העונים על הצרכים שאותרו. בכל פרויקט שותפים נציגים מקרב פלחי האוכלוסייה הנוגעים בדבר.

רשימת הפעילים המרכזיים של הפורום, תואריהם האקדמיים ותפקידם האחרון בזמן מעורבותם בפורום⁴⁸

המייסדים

אנגל עדנה (BA בסוציולוגיה; MSW בתחום ארגון ומינהל) – גמלאית
החברה למתנ"סים.

בן יוסף שי (BA במדעי הרוח והחברה; MA במדעי היהדות, תחום
קהילה ומשפחה) – מנהל המחלקה לפיתוח קהילה, החברה למתנ"סים.

דנן-גולר אירית (BSW; MSW בתחום ארגון ומינהל) – רכזת פרויקט
שכונות, שתיל.

כורזים יוסי (BSW בהתמחות קבוצתית וקהילתית; MPA; DSW
בהתמחות בתכנון, מדיניות ומינהל סוציאלי) – עובד סוציאלי בכיר,
מומחה לעבודה סוציאלית קהילתית; ראש יחידת תכנון מדיניות,
משרד הרווחה.

לאור גילה (BSW; MA בתיאטרון; PhD בעבודה סוציאלית בהתמחות
קהילתית) – יו"ר מועצת העובדים הסוציאליים קהילתיים, איגוד
העובדים הסוציאליים.

⁴⁸ הבהרת תארים אקדמיים: BA – תואר ראשון/"בוגר" במדעי החברה והרוח; BSW –
תואר ראשון בעבודה סוציאלית; BSc – תואר ראשון במדעי הטבע; BEd – תואר ראשון
בחינוך; MA – תואר שני/"מוסמך" במדעי החברה והרוח; MSW – תואר שני בעבודה
סוציאלית; MPH – מוסמך בבריאות הציבור; MPA – מוסמך במינהל ציבורי; MSc –
מוסמך במדעי הטבע; PhD – תואר שלישי/"דוקטור" במדעי החברה והרוח; DSW –
דוקטור בעבודה סוציאלית; MD – דוקטור לרפואה.

הפעילים הנוספים⁴⁹

אור ליאורה (MD ; MPH) - סגנית רופאת המחוז, לשכת הבריאות, מחוז הצפון.

אזולאי גילה (MSW ; BSW) - מפקחת מחוז תל אביב והמרכז בשירות לעבודה קהילתית, משרד הרווחה.

אטלן מיכאל, עו"ד (BA במשפטים ; MA במשפטים ; MA בסוציולוגיה) - פעיל קהילתי, ירושלים.

אטר דובית (MSc ; BSc) - מנהלת מחלקת החינוך, האגודה לזכויות האזרח בישראל.

אמיר ישראל (BA במדעי ההתנהגות ; MSW) - יו"ר עמותת העובדים הסוציאליים הקהילתיים.

אנקור טובית - קצינת ארגונים וקהילות, אגף קהילה ומשמר אזרחי, משטרת ישראל.

אפשטיין לאון, פרופ' (MD) - מנהל בית הספר לבריאות הציבור ורפואה קהילתית, האוניברסיטה העברית ירושלים, הדסה.

גולדברג מיכל (BEd בחינוך בלתי פורמלי ולימודי ארץ ישראל ; MA בחינוך חברתי) - מייסדת ומנהלת היחידה להתנדבות וקהילה, מחלקת הרווחה, מועצה מקומית שוהם.

דאוד ניהאיה (BA בסיעוד ; MPH) - מורה וחוקרת בבית הספר לבריאות הציבור ורפואה קהילתית, האוניברסיטה העברית ירושלים, הדסה ; פוסט-דוקטורנטית באוניברסיטת בן גוריון.

דונחין מילכה (MPH ; MD) - רופאת בריאות הציבור בבית הספר לבריאות הציבור, האוניברסיטה העברית, הדסה ; יו"ר הוועד המתאם של רשת ערים בריאות בישראל.

⁴⁹ פעילי הפורום מבקשים להודות לפרופ' טרי מזרחי - מאוניברסיטת העיר ניו יורק, בית הספר לעבודה סוציאלית בהגטר קולג', על מעורבותה הנלהבת בקידום יעדי הפורום.

חובב חגית (BA בסוציולוגיה ומקרא; MA בסוציולוגיה אורבנית) -
יו"ר המרכז הישראלי לקידום צדק חברתי.

חודטוב בתיה (MSW ;BSW במינהלים קהילתיים) - מנהלת תכניות,
עמותת אשלים.

טוב שרה (MSW ;BSW) – ראש תחום קהילה, עמותת אשלים.

יושפה פרץ עדנה (BA באומנות ותיאטרון; MA במידענות
וארכיונאות) - רכזת היחידה להסמכה ולהכשרה, המרכז לחינוך
קהילתי ע"ש חיים צפורי, יער ירושלים.

כץ חנה (BA בסוציולוגיה וקרימינולוגיה; MA בחינוך; PhD בינתחומי
רשויות מקומיות, מדיניות ציבורית, יחסים בין-ארגוניים וילדים
בסיכון) - מרצה במכללה האקדמית ספיר, המחלקה למדיניות ומינהל
ציבורי.

כרמון אמנון (BA בפילוסופיה והיסטוריה; MA בהיסטוריה
ופילוסופיה של המדע) – יועץ הפורום הבינתחומי לפיתוח קהילתי.

לב שדה דליה (BSW בהתמחות קהילתית; MSW בהתמחות קהילתית).
מנהלת השירות לעבודה קהילתית, משרד הרווחה.

לפידות אילנה (BA במדעי הרוח, ספרות ולשון; MA בתקשורת) -
מנהלת סמינר אפעל.

מאיר זהבה, עו"ד (BA במדעי החברה ומשפטים; MPH) – קצינת
פיתוח ארגוני, המחלקה לשיטור קהילתי, אגף קהילה ומשמר אזרחי,
משטרת ישראל.

מאירי אלי (BSW) - סגן יו"ר עמותת העובדים הסוציאליים
הקהילתיים.

מור יהודה (BA במדעי ההתנהגות; MA בסוציולוגיה ואנתרופולוגיה)
- יועץ לתכנון והערכה.

מיכאלי עידית (BA בפילוסופיה; MA בינתחומי בפסיכולוגיה
ובפילוסופיה) – מנהלת תחום תכנון, מחקר והערכה; המחלקה
לישראל, הסוכנות היהודית.

נחנסון נעמי (BA בהיסטוריה; MA בהיסטוריה; PhD בהיסטוריה) –
מנהלת האגף לפיתוח כוח אדם חינוכי, המחלקה לחינוך יהודי ציוני,
הסוכנות היהודית.

סטראיר רוני (BA; MA, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה) – מנהל עמותת
'מעורבות'.

סמדר-עמוס אורנה (MSW בארגון ומינהל) – עובדת סוציאלית
קהילתית, האגודה לזכויות האזרח בישראל.

סנדר אבי (MSW; BSW) – אחראי לפיתוח כוח אדם ותכניות, השירות
לעבודה קהילתית, משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

פרנקו יוסי (BSW בהתמחות קהילתית; MA במינהל ותכנון חברתי) –
מנהל אגף קהילה וחברה, החברה למתנ"סים.

שוגרמן ברוך (BA בפסיכולוגיה; MSW בהתמחות קהילתית) – מנהל
השירות לעבודה קהילתית, משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

שולוב-ברקן שלומית (BA במינהל חינוכי ותיאטרון; MA במינהל
מוסדות תרבות; PhD בסוציולוגיה ארגונית) – מנהלת אקדמית, המרכז
לחינוך קהילתי ע"ש חיים צפורי ביער ירושלים.

שטיגליץ קרלוס (BSW) – סמנכ"ל שת"ל.

שנער מירה (BA בתנ"ך וגיאוגרפיה; MA בחינוך) – מנהלת המחלקה
לבתי ספר קהילתיים ומחויבות אישית, משרד החינוך.

שפס-גז כבי (BSW; MA בפסיכותרפיה) – מנחה במינהל לבתי ספר
קהילתיים, החברה למתנ"סים.